

п 74399/1

МОЛОДНЯК

1

Л'б 576

З М І С Т

Поезія: Є. Фомин, Ю. Дубков, М. Шеремет, Д. Чепурний, А. Павлюк, Я. Гришайло, М. Гаско, Я. Купала, А. Гарун, Б. Павлівський.

Проза: Л. Скрипник—Двісті п'ятдесят перша верства; О. Кундзіч — Де-факто; Д. Гордієнко—Зелений флігель; А. Клоччя Одна сторінка.

Статті: Б. Коваленко—Прозаїки першого призиву; Л. Пюнтек—Українські письменники в Америці; В. Касян, Є. Холостенко—По ювілейних виставках Москви; Церво Галь—Течії в сучасній літературі Польщі.

Гумор: Ю. Вухналь—Під новий рік. Літературно-мистецька хроніка.

Бібліографія.

С І Ч Е Н Ь

Ц К Л К С Л У

ХАРКІВ
1928

1228
44 а / х

Наукова укр. д. д. - ці.

Ціна 50 коп.

Вул. Віль. Академії

28

Журнал продають у всіх кингарнях
видавництва та кіосках Контрагентства
" " " , друку на Україні " " "

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Гаско М., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даниман Б., Десяняк В., Стромєнко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олесь, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Заліський П., Зара І., Затонський В., Клоччя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакіза П., Лимар В., Ліберман Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Момот Ів., Новіков Г. (Кривий Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Палівець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Манароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров Я., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Теодор Орісіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринєць В.

„МОЛОДНЯК“ — виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

„МОЛОДНЯК“ — продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік	4 карб.
На 6 міс.	2 „
На 3 „	1 „ 10 коп.
На 1 „	„ 40 „
Ціна окремого № (в роздр. продажу) — 50 коп.	

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“

Літературно-критична БІБЛІОТЕКА журналу „МОЛОДНЯК“

Літорганізація та редакція журналу „МОЛОДНЯК“ розпочали видання літературно-критичної бібліотеки. До бібліотеки ввійдуть збірки прози, поезії та критики. Розмір кожної книжки від 2 до 3 друк. аркушів.

КНИЖКИ, ЩО ВИЙШЛИ Й ПОСТУПИЛИ В ПРОДАЖ:

Олексій Кундзіч — В ущелинах республіки. Новели. Стор. 80, ц. 45 к.
Вол. Кузьмич — Італійка з Мадженто. Повесть. Стор. 96. Ціна 65 коп.
Іван Момот — Літературний комсомол. Критичні статті. Ст. 96, ц. 45 к.
Юрій Вухналь — Початку юний. Літературні гуморески. Стор. 54, ціна 35 к.

ВИГОТУВАНО І ЗДАНО ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Володимир Юринєць — Значіння Плеханова для марксистської соціології мистецтва.

Леонід Первомайський — Оповідання.

В. Стромєнко (Марко Дієв) — Плавні. Оповідання.

Лев Скрипник — Вибух. Оповідання.

Крім цих книжок по бібліотеці журналу „МОЛОДНЯК“ буде видано збірки таких авторів:

ПРОЗА — Андрій Клоччя, Л. Смілянський, П. Радченко.

ПОЕЗІЯ — Ярослав Гримайло, Іван Гончаренко, Олесь Донченко, Євген Фомин.

КРИТИКА — Вол. Коряк, Андрій Хвиля, Борис Коваленко.

Замовлення надсилати на адресу: Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Видавництво „Пролетарий“.

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

О Р Г А Н Ц К Л К С М У

R65/6

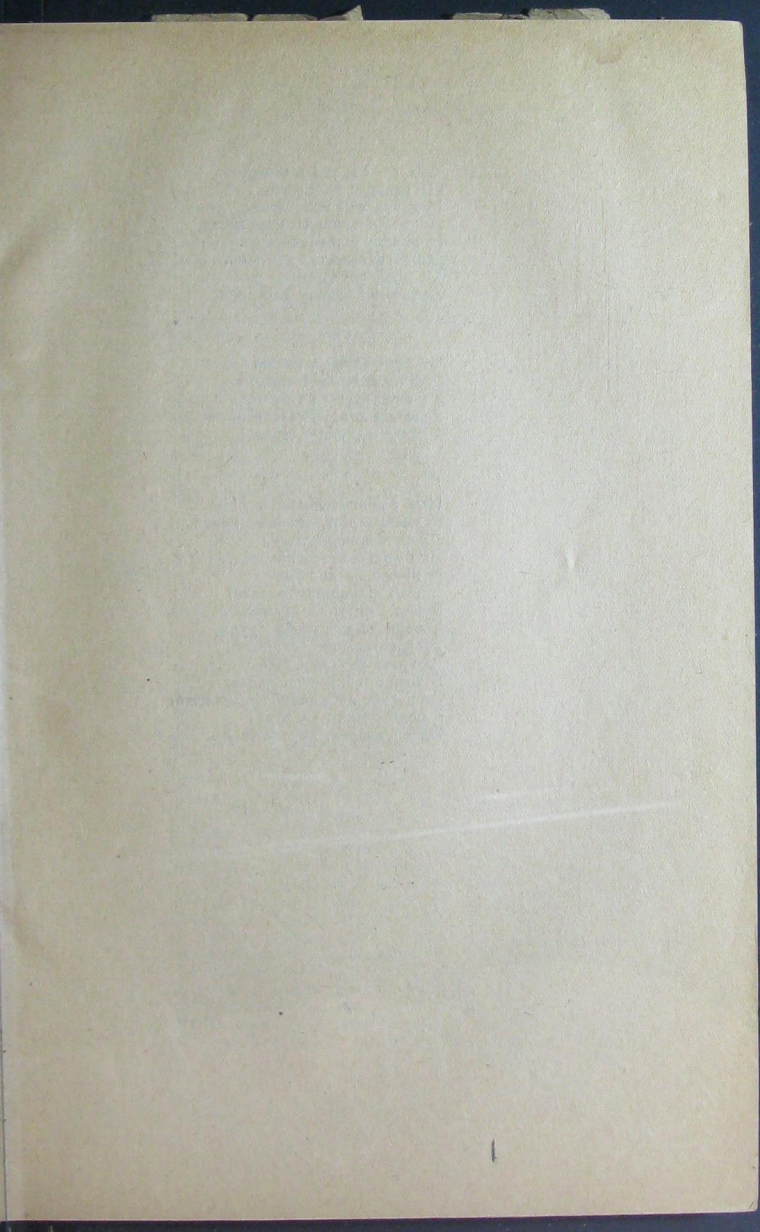
ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, Т. МАСЕНКА, О. ФІЛПОВА
Андр. ХВИЛІ, Пав. УСЕНКА

1
(13)

68 СІЧЕНЬ 1928 ХАРКІВ

55 74399

II.

Ріка ще спить і вітерець
Не наганяє ряботиння,
І плавня тіні простягла.
Лиш монотонний скрип весла,
Нерівне тьохкання серцець
Од загадкового тримтіння.
Та рідкі постріли по них
Лякливих, сонних вартових.

III.

На вежі знову тишина.
Проснулась Міна чарівна.
Та вже нікого не було,
Лиш дід старий біля вікна
Схилив задумане чоло.

IV.

Наш вік—сильніший із віків.
Великим—ріст, слабим—ковання.
Докори прикрії тому,
Хто лиш живе одним зідханням
Й нічого не дає уму.
Поети, вільно-думна рать!
Тепер ваш труд найбільше судять,
Тепера ширші треба груди,
Щоб голосніше заспівать!
Хто про печаль і біль співа,
В того слабі й сухі слова,
Лиш сміх легенький викликають.
І люди просто їх, бува,
Йдучи вперед, не помічають.

Ю. ДУБКОВ

* * *

Немов на темно-оксамитнім тлі
Всміхнулася, утомлена боями.
Ступала одностайно на чолі
А серце ткало сонячно, рум'яно.

Нам приязно хитає: „До-звиг-тя!“
Шовк стягу, коливаючись од вітру.
Кінчилась пісня. Відгомін в грудях,
Поволі затихаючи в повітрі.

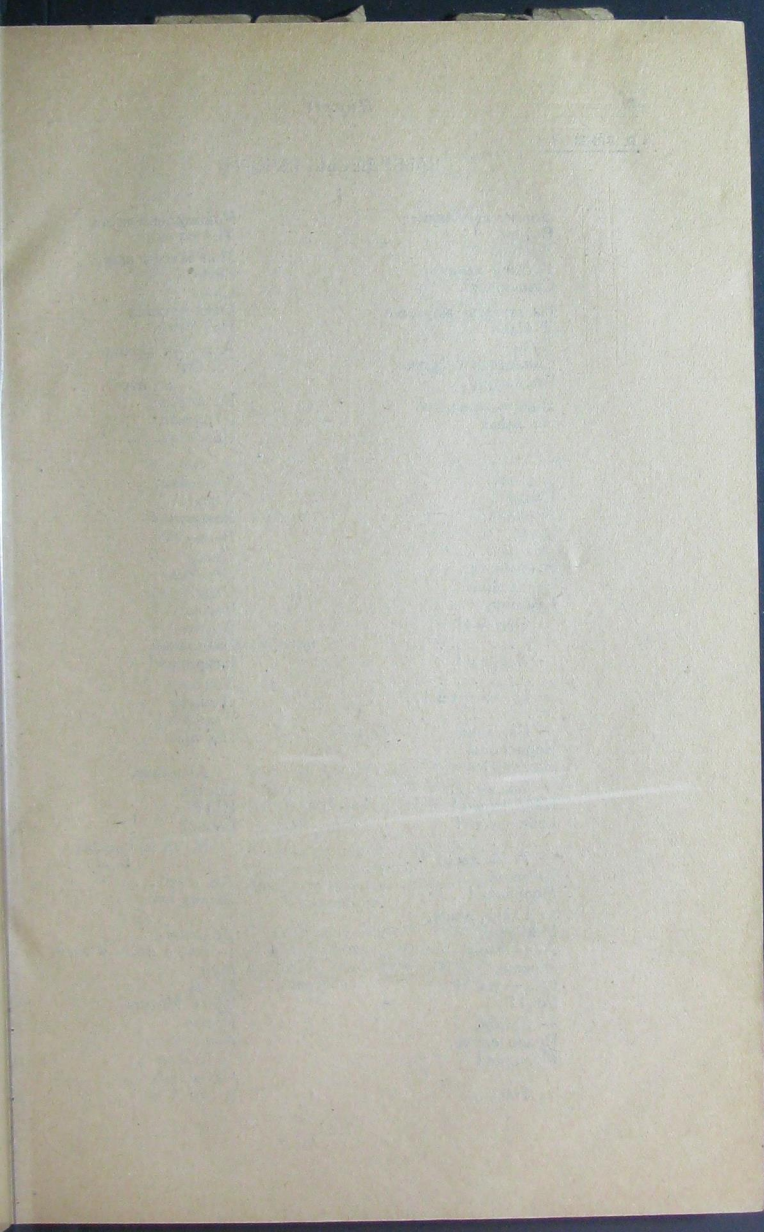
Ти з поглядом холодним в далечинь.
Лице обвітрене. На ньому порох.
Однаково і рівно—вірний кінь,
Байраки зелененькі мимо, поруч.

Ліщиною повився буйний хміль,
На обрії десь вихилився хутір.
Ти чуєш небезпеку в смерку піль,
Ще дні стривожені вернуться.

МИК. ШЕРЕМЕТ

В БАКУ

Над морем, далеко звучить зурна,
Тужлива мов клекіт орлиний вона.
На морі нема ані вітру, ні хвиль,
Вітрила дрімають, під сонцем, у штиль.
Вітрила скрутилися листям сухим,
Безсило скорились годині лихій.
Шуршить, не вгаває морський бульвар,
Сьогодні тут гамір—який базар!
Абхазець і турок, веселий грузин...
І крики, і туркіт, і брязкіт, і дзвін.
Холодний тут мармур, холодне вино,
І хтось уже в парі, заводить танок.
Над морем далеко звучить зурна,
Мов повіні легіт—легка, сумна.
А треба б строкатих музик для гулянь,
Ну, як не гуляти—забив фонтан!
І чорна, як ніч, полалялась ріка..
Тепер не німій, не гуляй рука!
Солоний, як сіль, робітничий піт,
Та буде в усіх і вино, і хліб.
За нафтою морем приплив Тегеран,
З Кавказу, говорять, прохає Кубань
І синьо виблискує порт Батум!..
О, море Каспійське, славне Баку!

Я ГРИМАЙЛО

СЕЛЬБУДІВСЬКІ ВЕЧОРИ

I.

Золоті хвилинки—
Вечори
Зимові.
У снігу ялинки,
Синьоброві.
Не шумить жоржина
З білих
Хутр—
Сиплється сніжинок
Перламутр.
Ходить урочисто
На ланах

Кришталево-чиста
Ти-ши-на.
Мов затоки піял,
Вечір...
Синь...
Інею жечміни
Над усім.
А в горі зірниця...
... йти
не йти?..
Бо мороз
Іскриться
Палахтить!..

II.

В двері
Сміху
Зграйка —
Шум
Долонь...
З ними —
Балалайка
І гармонь
— Ого-го!
...
— Здорові!
...
— Це то — так!..
...
— Ке, лиш —
Чорноброві,
Залітай!
— Ех, ви...
Наші непки!
Губи — мак!
...
— А на дворі —
Крепкий
Морозняк!..
— Глянь, лише,
У Міньки —
Лиця схожі —
Зірвані,
Ось — тільки,
Рожі!
— Братці,
Право слово,
Молодця!
...
— Тільки,

Ти — без...
Того...
Залицянь!
Знову —
Сміху
Зграйка —
Слів
Вогонь...
В руки —
Балалайка
І гармонь!
Тонко —
Дзвінко
В розтіч!
Під пісні —
...
— Андрієне,
Костіч,
Що? —
Сумні?
— Мо'за Троцьким —
Болі...
Ач, о-то...
Звісив носа —
Долі
Долотом.
— Ну, а може з того,
Жур
От-ця,
Що у Міньки
Брови
Жмуряться?
— Тільки...
Не на нього,
В інший бік

Слово
Через
Слово
В перебіг...
Ну, а сміху
Зграйка
Як вогонь!
Чистять—
Балалайка
І гармонь!
Тонко
В переборки...
— Гей, братняк,
Хто сипле махорки?

— Городняк!
Балалайка—
Вище...
Сіє мідь!
— Товариство—
Ближче...
Доповідь!
Піднялась
Фуфайка,
Сплеск
Долонь.—
Змсвкли—
Балалайка
І гармонь.

III.

В синю ніч—
Хвилинки,
Як пісні,
За вікном сніжинки...
Сніг...
І сніг.

За вікном
Морози...
Ну, і най
Клянуть верболози
В долинах!

А із товариством
... Вір
На честь...
Молодо—
Іскристо—
Гаряче!
Золоті хвилинки—
О, мої!
У снігу
Ялинки,
Степ,
Гаї...

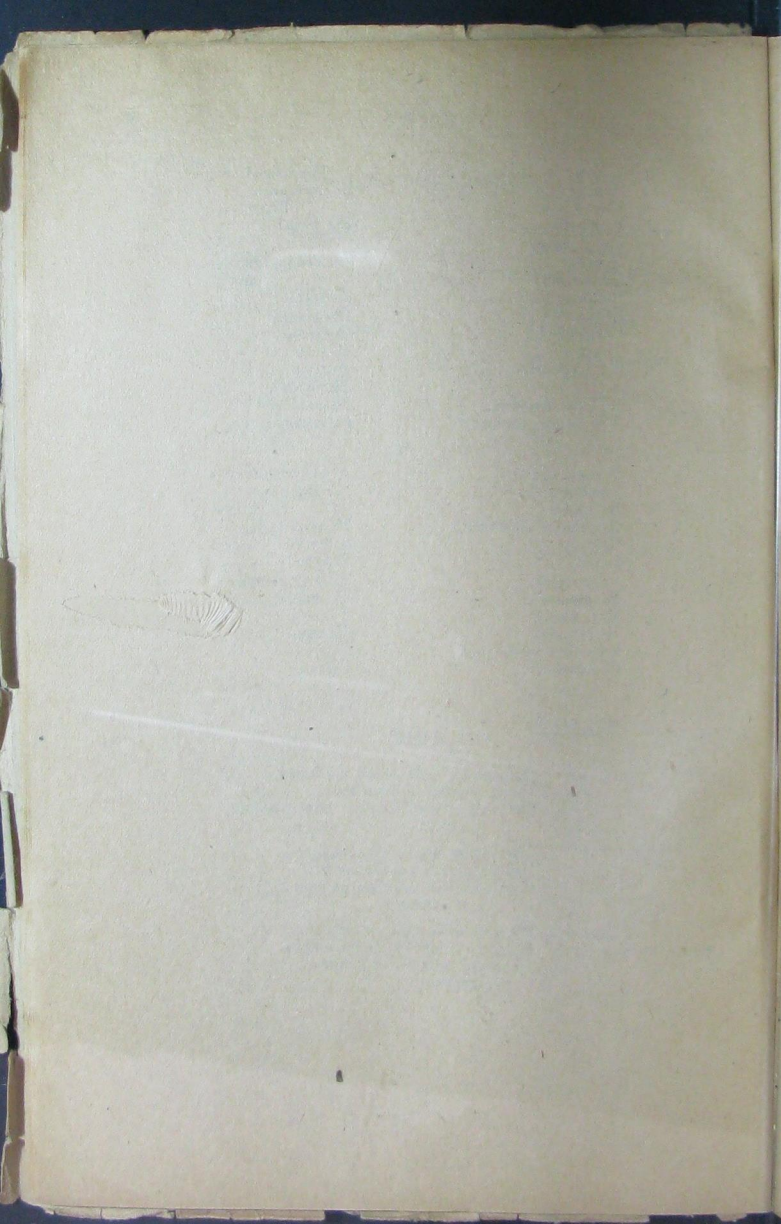
МЕЧ. ГАСКО

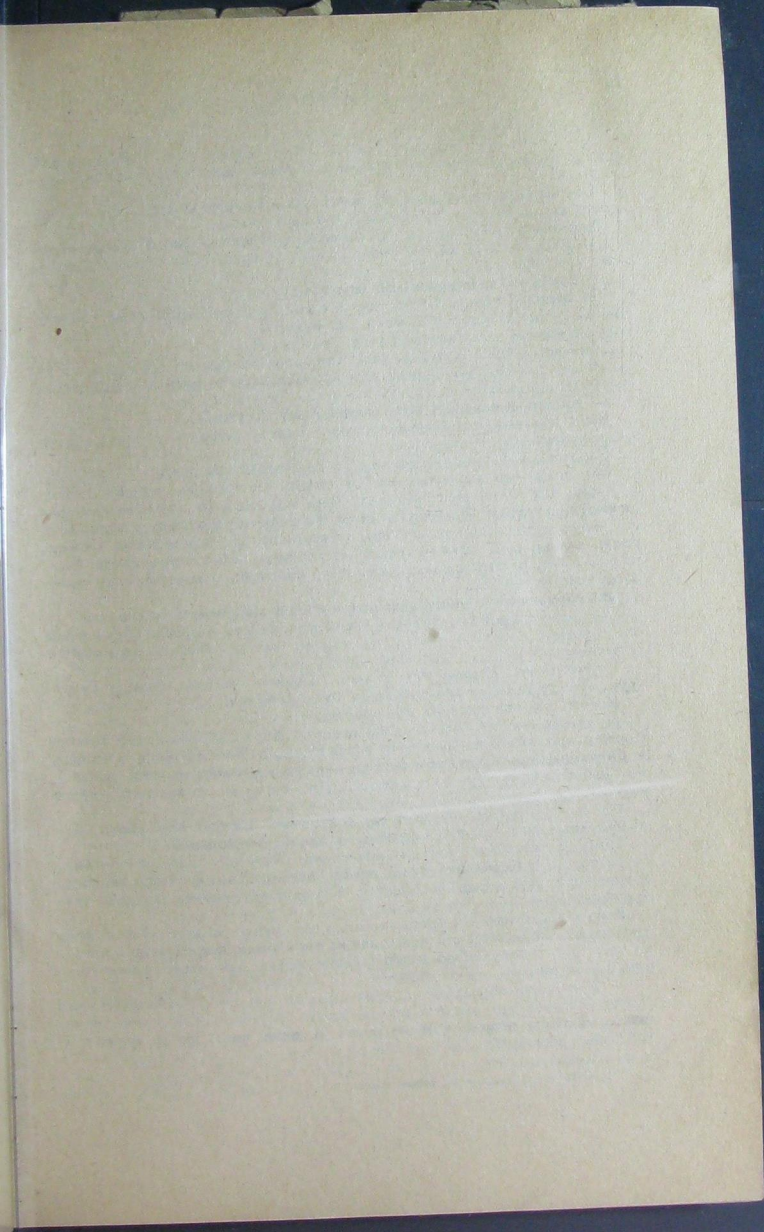
РАНОК

Ллються з неба лляні серпанки,
Сонце—плями змінив іней,
Сосульки рясно виснуть над ганком,
Де н'де.

Зустрічаю мороз як коханку,
Що на вікнах гаптує листи,
Коли їду заїмлованим ранком
Повз мости.

В серці наче клекоче вагранка
Й буйно піниться жилами кров.
Ех, зимо, моя люба краєнко,
Здорова!

Я підводив голову.

Ах! Спати так солодко! Нехай ліжко тверде, без матраца, нехай замість подушки лежать під головою кулаки, але, як не хочеться підводитись!

Хоч би ще півгодинки поспати!.. Ні, не півгодинки! Ну, хоч би десять хвилинок, хоч би п'ять і тоб гарно було.

Але єгипетська кара в особі дяді Вані настирливо й суворо переслідує мене, мабуть, за мої минулі гріхи, за гріхи моїх батьків, за гріхи усієї людськості.

— Ватажок, піднімайся! Во спіт-то!

Це кожного ранку. Слова—ті ж самі. Прийоми—ті ж самі. Власне прийом один: настирливий, крик над вухом:

— Ватажок, піднімайся! і т. д.

Нарешті я бачу, що від дяді Вані не визволишся і підводжусь. Усі ще сплять. Починаємо будити хлопців. Стягаємо за ноги з койок, обливаємо холодною водою, трисимо.

— Хлопці, вставайте! Годі спати! А ну, братва!

Вісім чоловіка підіймаються таки. Поволі плещуть у лице холодну воду, чухаються, позіхають.

Заспані лиця похмурі. Вигляди в робітників кумедні.

Ми працюємо на куветках* і риемо „погранишні канави“. Нас, зі мною, дев'ятеро. Усі, крім дяді Вані, молоді, дужі. На куветках працюємо: я, приятелі Даниловський та Коржик—будьоновці в минулому, що поруч пройшли крізь усі біди та чвари громадянської війни. Обидва рослі, великі, дужі. Данилівський—царининець. Має великі русьві вуса. Блакитні очі, рівний красивий ніс. Вуса він завжди крутить і до цього багатозначно хмикає.

За громадянську війну всю родину його знищили, хату спалили.

Деникінська робота. Даниловський має бойові заслуги. Після війни йому давали посаду в місті, на заводі, але він лише махнув рукою. Відмовився.

— Не хочу. Душно тут у вас... Повітря чистого нема... Гуркіт тут... Я піду десь на волю... Там і буду робить...

Врешті він опинився на 251 верстві.

Приятель його—Коржик, росту низького, чорнявий, плечистий. Ходить Коржик розвалисто, нахвистуючи якусь пісеньку. Завжди лізе в суперечку з Даниловським. Коли сперечається—кричить високим, тонким голосом, це робить його дуже кумедним. До того ж талановито матюкається.

Ще з нами робить студент першокурсник, Степан Коваленко. Безрідний, самотний студент,—завжди голодний, обшарпаний.

Йому забажалося побути літом на Кавказі, подихати гірським повітрям, бо в Коваленка були погані легені. Та одночасно заробити й грошенят, щоб одягтися на зиму. Студент роздумлива людина, тиха й розумна.

Весь вільний час він читає книжки, що купує в місті. Коли йому пропонують відпочити, він відкладає на бік книжки, незрозуміло дивиться на того, хто звернувся до нього і своїм рівним, трохи надірваним голосом відповідає:

— Я ж спочиваю, друже... Хіба це не спочинок—читати? Зимом тільки й знаєш, що вчишся, ніколи навіть якогось оповідання прочитати... А літом читаєш, щоб не рости в один бік... Це ж, друже мій, той самий спочинок...

* Куветки—канавки, хляпки стікає вода.

І знову вп'ється короткозорими очима в книжку. Читає довго, майже всю ніч.

Коли він устигає спочивати, — невідомо. Але вигляд має завжди бадьорий і свіжий.

Студента ми всі любимо і в віносинах з ним — обережні.

Він надзвичайно делікатна й лагідна людина. За все літо нікого не образив, нікому не нагадав, що він тут найрозумніший і найписьменніший.

Читаючи біографію Чехова, я завжди згадую Коваленка.

На канавах працювали: — дядя Ваня, Новогородець — цупкий, худорлявий, дуже схожий лицем на святого, який щойно виліз із першої ліпшої ікони.

Ночами дядя Ваня дуже кашляв. Вставав перший, лягав останній. Ходив понуро, завжди низенько схиливши рівно приглажену голову. Не курив, не даявся і не пив легкого, кавказького вина. Хлібець їв, запиваючи холодною водицею. Коли гроші ховав за очкур. — обережно озирався, чи не бачить хто. Все на хатину збирався дядя Ваня.

Мріяв:

— Куплю тут ізбонку... Земліци дадут мне... Віноградник разведу... Кукурудау... Земліца тут хорошая, хлебородная... Заживу себе... Ех, на всю губу заживу!..

Молодий, жвавий, життєрадісний Панько робив теж на канавах. Він був дуже гарний самоук-художник. Всі стіни нашої касарні були прикрашені його малюнками.

Особливо вдало намалював Панько Леніна.

Ленін стояв немов живий, заклавши руки в кешені, і хитро та гостро всміхався.

Писав свої малюнки Панько з захопленням: очі йому палали, рука з олівцем рухалася швидко, знервовано, лице було бліде, волосся розкуйовджене.

Та на жаль — Панько любив малювати більше парнаграфічні речі та голих жінок.

І лише під студентовим впливом він почав малювати інші малюнки — краєвиди, портрети, батальні сцени.

Проти нашої касарні трохи навскоси, містилася велика касарня. В ній мешкали ремонтні робітники.

З великої касарні завжди приходили до Панька прохачі. Прохали змалювати їх.

Приходили, сідали, і ласими очима дивилися на художника.

Панько знав, чого до нього приходять, і тому ламався.

Чортиком позирне на клієнта, сплюне на бік.

Клієнт виймає кисета, і благає:

— Закурив б Пантюшо, еге?.. Погода нині гарна...

— Хмарно... — коротко буркає у відповідь Панько.

— А, так, так... — швидко погоджується клієнт, хоч небо було надзвичайно чисте й блакитне.

— Дош буде...

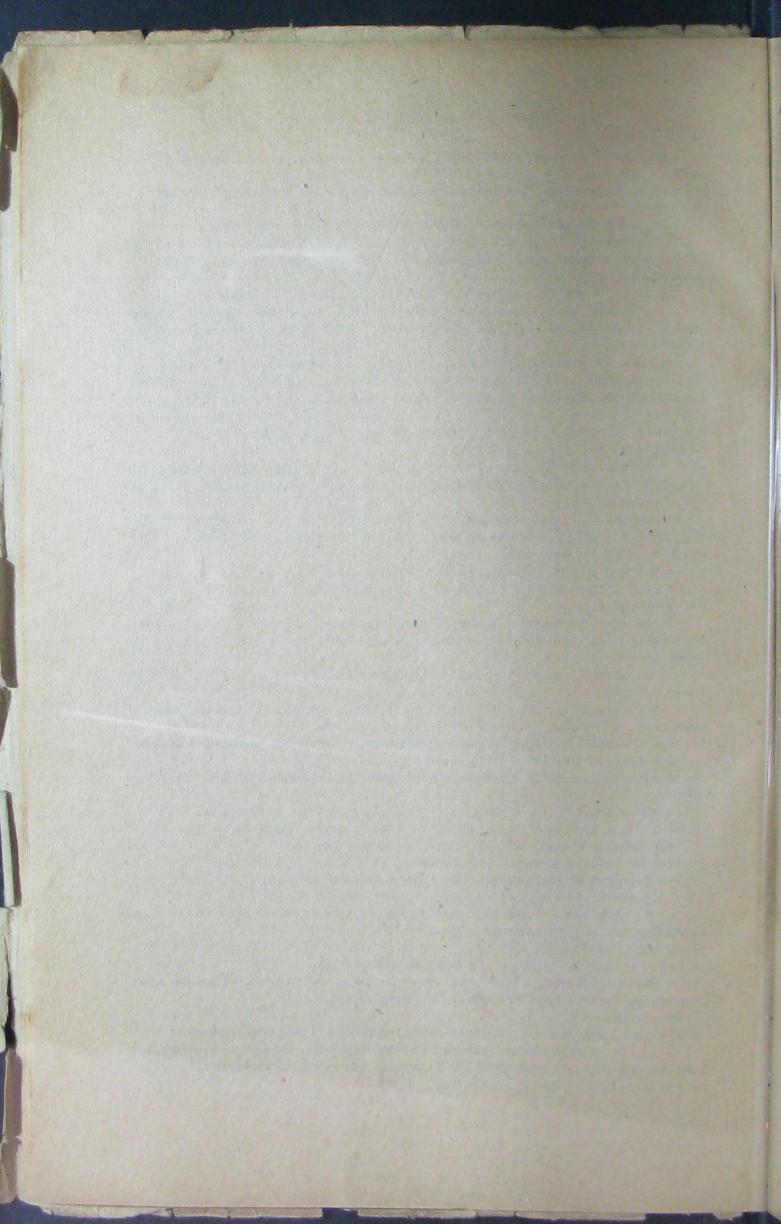
— А так, так... буде... То закури, Пантюшо...

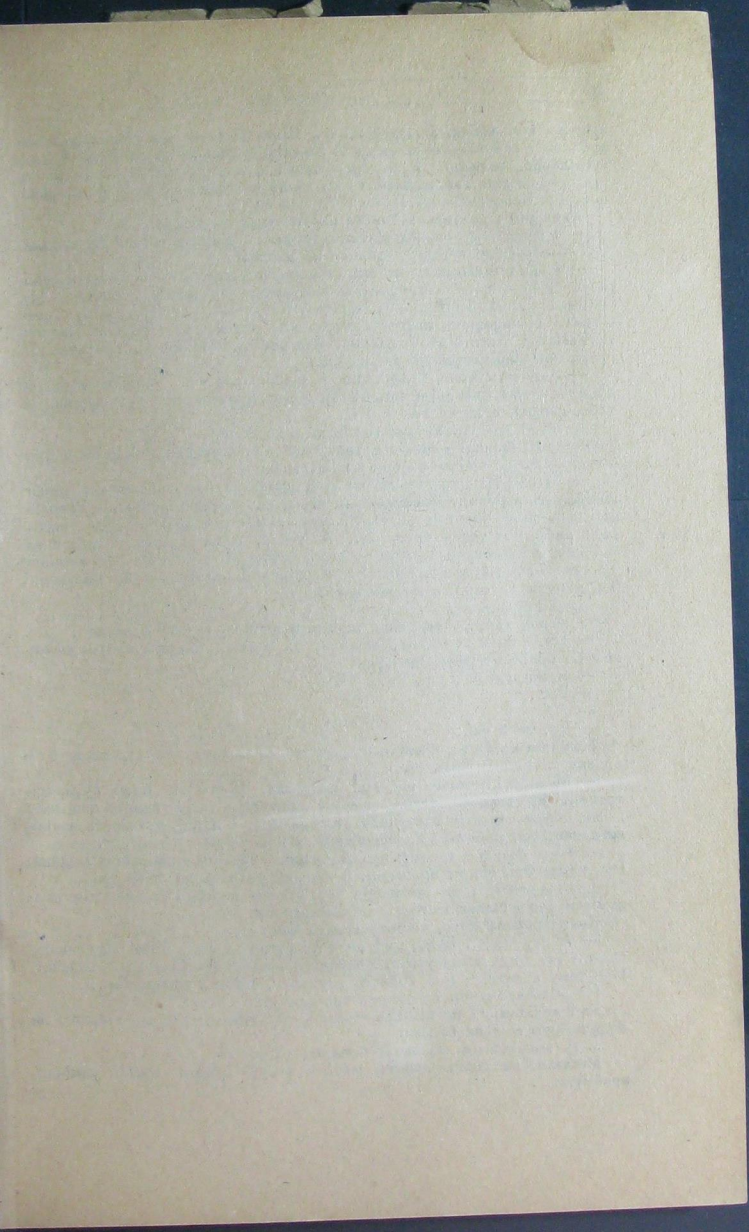
— Кому „Пантюшо“, а тобі Пантелеймон Іванович... — Суворо каже художник, і витягає з кисету повну жменю тютюну.

Мовчанка.

Прохач дивиться на Панька масними очима й здалека починає:

— Гарно ти намалював Данила, з нашої касарні... Отже на малював, га? І як ти, голубе, можеш так? Я, здається, ніколи б не намалював... А ти візьмеш олівець — чик-чик, і готово... Еге?

летіти... Ну, летіти, а людей нема... Ніхто не хоче... Американець вигдав... Вже забув його прізвище... Інженер якийсь... Нікого нема. А мене усі добре знають... Я ж організував флоту Каспійську... Коли це одержу листа. Так мовляв, і так, чи не полетите ви на Марс зі мною, товариш Колесниченко? Дуже б прохав вас.

Харч мій і жалування триста карбованців на місяць.

— І підійомні?— серйозно спитав студент, відриваючи очі від книжки. Очі Коваленкові суворо дивилися на матроса.

— Нашот підійомних не знаю,— відповів матрос, не помічаючи суворого студентового погляду,— а жалування, значиться, триста... Ну, добре... Згоджуюся я... А капітан б'є телеграму Троцькому: „так і так... Найкращий матрос збирається летіти на Марс... Перший організатор Каспійської флотії... Що робити? Приїздить Троцький...

Врешті Даниловський аж заревів:

— Замовч, стерво, туди твою в бога... христа... Заткни писок, бо душу з тебе, тріпла, вимотаю! Ти що ж думаєш, що тут дурніші за тебе, дурака, сидять? Га?

— Ну, і вроти... хитнув головою дядя Ваня.

— Чого брешу?— скипів матрос,— це дійсна правда... Став би я брехати? А ти не кричи, не боюся! Бачив таких.

— Тріпло ти... не вгамовувався Даниловський,— таких, як ти, кльошників, тисячі було... Спекулювали ви, гади, печеною рибою... Революцію підривали, брехуни чортіві... Припадки строїли, коли Ч.К. відбирала рибу... А тепер брешете... А тепер, гади, удаєте з себе щось сміливе... Ти матрос із корабля розбитого,— он хто ти! Брехун поганий! Троцький ради нього приїздив!.. Каспійську флоту він організував... Ти, мабуть, на озері в ночвах плавав...

Матрос зблід.

— А ти, мабуть, ордена з мертвого здійняв та собі начепив...

— Цить, бо я тебе так і шваркну об землю... Брехун ніколи сміливим не був!.. Брехуни—боягузи!

— Я боягуз?

— Ти...

— Я?

— Ти, ти й ти!..

Невідомо чим би кінчилася раптово розпочата сварка, коли б у справу не втрутив Коваленко.

— Матросе!..— казав він,— це неправда. Цього не може бути, матросе... Бо апарата такого ще не винайшли... Ви кажете неправду і цим ображаєте всіх товаришів, ставляючи їх у дурні, що вірять вашим вигадкам. Ви, мабуть, у Колесниченко, в кіно бачили „Аеліту“?..

— Ось бачиш,— тріюмфував Даниловський,— розумна, вчена людина, і та каже тобі, що ти брешеш... Троцький ради нього приїздив!..

Даниловський дуже не любив брехні. Він навіть сам майже не розказував про випадки із свого військового життя.

Коли прохали його, посміхаючись казав:

— А ну, його... Було, минулося... Тепер нема... Буде ще—побачимо... Не хочу розказувати... Почнеш казати, і обов'язково збрешеш... І не тому збрешеш, щоб користь яку мати, а так... ненароком...

Не розказував він також про свої любовні справи.

— І любили... І не любили,— казав,— будуть ще любити—гаразд, не будуть—що ж усяк буває...

... А поснідавши, ми знову бралися до роботи.

Мигітали на сонді лопати, летіли вгору грудки землі, каміння, креймухи...

Лився піт, виїдав очі... Пухирилася спина... А далеко під схилом виблискувало Чорне море. Широке, необіймне, яскраве.

Сновига́ли по блискучій площі човни, наряжені білосніжними вітрилами. Обгортаючись димом, повзли великі пароплави з усіх країн: за сіллю, за вугіллям, за хлібом.

Море вабило в свої обійми.

Хотілося кинути лопату і—туди, в солоні блискучі хвилі, охо- лодити розпечену голову, облити тіло.

Але:

— Куветки... Креймуховий ґрунт... Обов'язок...

Ех!.

III.

В суботу на „Гайдук“ приїхала дрезина. Одержали гроші. Всі були задоволені.

Даниловський з Коржиком почали одягатися. Зібралися йти до міста — випити.

Це були цікаві хлопці. Громадянську війну вони пройшли поруч. Обидва—будьоновці. Служили в одному полку, в одному ескадроні і навіть ув одній соті.

Вояки були скажені.—Даниловський мав шість ран. Коржик чотири. Даниловському видали ордена за вдалу розвідку, в Коржика ордена не було. Але ж Коржик і не заздрив. Навпаки, він сам навіть розпов- сяджував приятелеву славу.

— Це, брат, о!—багатозначно казав він про Даниловського,—він, соколе мій, може! У-ух,—голова! Цей може! Ордена він має! А, це тобі не хунт! Даремно, хлопче, ордена не дадуть!

Демобілізувалися вони разом і разом же вступили працювати на завод. Не вподобалося. Гамір, гомін, гуркотіння. Вогонь. Залізо. По- вітря нема.

Потяглися на копальні. Ще гірше: сотні сажнів під землею. Вісім годин у душному повітрі. Вісім годин без сонця і, головне, без палива.

І, теж—покрики, грюкіт, посвисти, гомін.

Втекли і з копалень.

Поступили на нафтові промисли. І там не вподобалось. Звукля хлопці до привілля, до чистого повітря, до просторів.

Шукали їх.

Від селянської праці одвикли. Здавалася вона їм бридкою, нікчем- ною. Тому не приставали десь до колективів.

Місто їм не вподобалося: Так швендяли, доки не зупинилися на залізничній праці. Тут вони й залишилися.

Жили Даниловський з Коржиком комуною. У них не було нічого окремого. Слово „мое“ вони геть викинули з свого лексикону.

— Наше... ми... купимо... одержимо...—ось їхні слова.

Тому їм жилося набагато легше від решти робітників. Де не міг узяти спиною один,—другий піддавав плечем—дивись і вивози.

Родини в них не було, жили вони лише самі, самі за для себе, і тому грошових суперечок між ними не траплялося.

Під час війни хлопці були бадьорі, жваві.

Гадали, що лише переможуть ворога,—заразу ж і зміниться життя.

Вони не знали, що революція має свої ухили, що життя примушує революцію, залишившись тією ж самою, міняти своє лице.

І тому, неписьменні, темні в політиці, вони жажнулися Неп'и. Неп'а образила їх, перелякала, збила з пантелику.

— Шабаш, брате Даниловський,—сказав Коржик,—знову буржуї опанували нами... Пропала наша кров ні за ципову душу!

— Шабаш, брате Коржику!..— погодився Даниловський,— амінь... Сиди тепер і мовчи...

І ось, замість того, щоб узятися за науку і взнати, що воно і як,— хлопці відірвалися від усього, люто запіячили, забешкетували.

Розважались вином, грою в „шістдесят шість“, суперечками. Сварилися кожного принагідного випадку. Тоді лаялися дико, ображаючи один одного.

Сперечалися за все, крім матеріальних справ. Цього питання вони ніколи не чипали.

Але через півгодини мирилися.. і знову їх можна було бачити вкупі, аж до нової лайки.

Вони були не дурні. Навпаки, Даниловський був глибокодумна людина. Його цікавило все, над усім він довго роздумував, але головного, сучасного збагнути не міг.

Тому й занепав...

В суботу приятелі вирішили піти „гульнути“. Вдяглися в найкращий одяг, чоботи намастили маз'ю, начистили, кашкети одягли нові, з блискучими козирками.

Даниловський накрутив вуса, збив чуба і подивився на себе в розколоте, ручне дзеркальце. Сказав:

— Хоч на весілля... Чом не кавалер!

Тужливо всміхнувся. Натяг кашкета на чоло і, невідомо до кого звертаючись, з нудьгою додав:

— І... все це не те... все це не те...

— А чого ж тобі треба?—з посмішкою спитав Колесниченко.

— А я знаю?—розвів руками Даниловський,—не знаю... Ні... як сказати, то знаю я... Думаю і все знаю, а викласти словами—не можу... Слів не вистачає... Та, хоч і викладу, хіба ти зрозумієш, тріпло?... Ти нічого не зрозумієш!..

Матрос образився, але змовчав.

За матроса образився дядя Ваня.

Ущемливо, ідко звернувся до Даниловського:

— Ти, вот, думаєш очинь много о себе... Скажи, голова кака... І не поймьоть ево нікто...

Даниловський зневажливо подивився на „дядю Ваню“ і схвилювано сіпнув вуса.

— Це брехня, дядю Ваня... Мелеш ти казна що... Зовсім я не удаю з себе розумнішого за всіх... І не хочу удавати... В тебе свої думки... Хатинка в тебе, корівка... виноградник... У мене свої думки... Твоїх думок я не вимагаю... Мрієш про корівку—мрій... не перешкоджаю...

— Известно, про коровку... тебе што? Ти пустой человек... Куда втер тебя забросит, там ти і останівшися... А я за хозяйство хочу держаться...

— Так ти повний „человек“?—з іронією спитав Коржик, щулячи очі,—так? Ну, й будь собі повний на здоров'ячко... Корівка, виноградник, хазяйство... сидить собі тут, заробляє гроші... А в самого одна лише думка, як би це куркулем стати...

— Ти ж сам бил мужіком—продовжує дядя Ваня.

— Був, та вийшов... Ну, ходім, Петре... Киньмо цього куркуля... Пішли.

Дядя Ваня не любив приятелів.

— Несуразний народ,—сказав він,—всьо оне егозят... А чево ім надо-ть, спросі їх?... Так, с жіру сьятся...

На вулиці, не зважаючи на вечір, що надходив, стояла спека.

Прозоре повітря ніби колихалося. Коливалися й гори, вкриті до половини лісами.

Гори нагадували величезного їжака.

Їжак теж коливався, ніби збирався й собі рушити кудись від надмірної спеки.

Але щось прикувало його до землі, і рушитися з місця він не міг.

В нашій маленькій касарні було душно, але трохи зтишніш, аніж на вулиці.

Ми лежали й курили. По стелі повзали мляві мухи. Мляво дзижчали. Видно, і їх заморила спека.

Коло відчиненого вікна сидів студент із розгорнутою книгою. Всміхався. Павлусик заздрісно спитав:

— Чому ти смієшся?

— А цікаве місце...— відповів Коваленко.

— Ех... зідхнув Павлусик, — друже Коваленко... слухай...

В голосі було прохання, майже сльози. Студент підвів голову, уважно подивився на Самсоненка і спитав:

— Ти щось хотів сказати, товаришу Павле?..

— Хотів... (голос ще дужче здригнув)— Хотів... спитати...

— То кажи...

— Товаришу... Коваленко... вельмиписьменна ти людина... Товаришу Коваленко... зроби милість... у темряві я жив... В селі глухому... Ба-тракував я... Ні батька... Ні ненки в мене не було... А я вчитись хотів... А мене дядько в найми віддав... Усі бігали до школи... з торбинками... Півники на торбинках були вимережані... Цуцики... зелені... червоні... а в торбинках книжки... і всі вчилися... А я хазайський товар годував... І плакав, дивлячись на цих дівчат та хлопчиків... Від жалю до себе плакав... що, ось я й не можу вчитися... А одного разу побіг і я до школи, В хазайчий кохтині... Прибіг, а з мене сміятись почали... І вчитель нагнав мене, щоб я не перешкоджав заняттям... А хазяїн мене мокрою вірьовкою вибив... Хазяйка за кохтину стусанів надавала... Так і досі я, вважаю, що не письменний... А я хочу щось зрозуміти... І знати все... Позанімайся зі мною трохи... Ти ж будеш тут ще два з половиною місяці... Вік тобі вдячний буду... Я тобі й платити буду,—ти не думай, що даремно хочу вчитися... Ій-богу, буду платити... І завжди тебе згадуватиму... А на той рік я подамся кудись в інше місце і таки поступлю вчитися. Голубчику, допоможи... В мене ж нікого нема, хто б допоміг мені... Лише ти тут такий письменний, і все ж ти, все ж ти знаєш...

Очі в Павлусика поширилися. Дивиться як жебрак, що просить шмат хліба.

Рамена тримтіли, губи зблідли.

Коваленко відсунув книгу, ще уважніше подивився на Самсоненка і тихо та радісно спитав:

— Ти це серйозно, приятелю? Чи це лише з нудьги? Тільки по правді скажи...

— Та де там з нудьги! Я ж кажу тобі... Я пропаду, коли не вивчусь. Живеш скотиною якоюсь... Ну, життя твоє йде... Революція була... Сонце сходить... А яке життя? А навіщо потрібна була революція? А сонце чому підіймається на сході, а не на заході? Голубе, та я ж не знаю?... Ну, нічого тобі не знаю...

— Так... Ти молодець,—кинув головою студент,—неписьменна людина—майже що мертва... І я дуже радий, що ти маєш таке бажання... Дуже радий... А тепер ось що:—я, безумовно, буду з тобою зацікавлятися... Але про платню ти мені не кажи нічого... Я її не візьму... Я так

само, як і ти, одержую платню... Завтра вранці підемо з тобою до міста, купимо книжок і почнемо вчитися. А далі побачимо... Може щось вигадаємо, почнемо вчення...

Павлусик деякий час широкими радісними очима дивився на студента. Потім схопив його за руку й міцно потиснув її.

— Спасибі, друже... — кричав він, ледви не підстрибуючи від радості, — от спасибі ж тобі, товаришу Коваленко!.. Який же я вдячний тобі! Ніхто ж мені не зробив ще стільки, скільки зробиш ти... Згадувати тебе буду вічно...

Довго ще висловлював Павлусик свою радість.

А я дивився на задоволене по батьківському обличчя студентове.

— Бідний, бідний Коваленко. Це ж він жертвує читанням літератури! Який він гарний, цей товаришок.

Колесниченко хмикнув і призириливо:

— І воно ж туди, в люди... Павло наш... Вчитися!.. Не такі, як ти жевжики, — а та й го обікся на цьому вченню...

Студент усміхнувся.

— Залиште, Колесниченко, на хвилинку себе в спокою... Хлопець хоче вчитися, і він вивчиться...

— З його пикою!

— Пика в нього така ж самісінька, як і в вас... Не треба чиплятися до людей.

— Та навіщо йому вчення? — спитав матрос, — чи він прохвесором буде, от, як я колись познайомився з одним... То ж голова була... Іду я раз вулицею...

— А почем знати!.. перебив Колесниченка дядя Ваня, — почем знати — может і будет професором? Попасть учіться теперь не так трудно... Вот мой племяш, комсомолец, попал в город і нечево шутіть, — через год інженером будет.. Лішь-би в хорошее место попал... А ученія добіться ноне не так трудно.. Лішь би с евітх гор дікіх вирватися...

Павлусик заміряно всміхнувся.

— А я видерусь... — стиха прошепотів він, — я видерусь... І все, все, взнаю я... І як земля зробилась... І як жили колись люди... І як вони житимуть... І про звірів різних... Буду вчитися і вивчусь.

Підвів голову мовчазний Долохов. Він носив окуляри, що на потилиці звязані були сірими, товстими вірвочками. Весь час Долохов мовчав. Але зараз чомусь рішив заговорити. Скрививши товсті м'ясисті губи, він пильно подивився на Павлуса і з єхидною солодкістю в голосі спитав:

— Навіщо вчитись, мое немовляточко, га? Щоб стати красним спецом, синочку мій ріднесенький, так? Інженером, так? Голубок сизенький, втомився лопаткою кремінний ґрунт копати і тепер спочити хоче, справді?

Самсоненко незрозуміло подивився на Долохова. Потім почервонів. Гаряче відмовив, розмахуючи руками.

— Та ні ж, ні! Далебі, ні! Я ж і думки такої не мав... І зовсім мені не хочеться вийти спецом. Вивчитися я лише...

Тоді Долохов уважно подивився на Павлуса і протяг:

— А-а-а... це інша річ...

А студент сказав:

— А хіба це вже такий сором, бути червоним спецом! Я гадаю, товариш Долохов, що ні... Це не сором... І що більше буде червоних спеців з робітників, то краще... дійдемо до соціалізму...

Знову Долохов скривив губи і похмуро кинув:

— Я не вірю в соціалізм... Це утопія...

І всі ми з цікавістю подивилися на Долохова.

— Диви!

Бач, які слова він знає! А ми всі вважали його за людину, що далеко стоїть від розуміння політики, бо весь час Долохов мовчав, розмовляючи лише на буденні, звичайні теми.

Ми вважали його за такого, як і ми самі.

А виявляється, що він знає такі слова, які ми, на-що-серце, навіть і не змовимо.

Зав'язалася суперечка. Долохов казав, що червоні спеці стануть з часом такі ж, які були й старі спеці. Ідеологія їхня не буде різнитися від ідеології спеців „доброго старого часу“. Вони будуть робити за платню—і це саме й буде причиною застою.

Долохов кривив губи, ехидно посміхався, говорив штучно—солодким голосом. Але часом зривався. Голос міцнішав, очі зблискували. Рубав:

— І це неминуче буде... Нехай знищать гроші,—зміниться й це... І життя трохи зміниться...

— Пробували знищити гроші...

— Ще спробувати треба!..

— Треба спочатку окріпнути... Та треба знання набратися.

Потім Долохов схаменувся і колишнім простим тоном сказав:

— А в тім, що-ж я... я нічого...

— Боюсь, що ви „щось“... усміхнувся Коваленко.

— Не знаю...—роздумливо відповів Долохов, може я й щось... Може й нічого... Боюсь, що вірніше—останнє...

Мовчанка.

Дядя Ваня лежить на боці й дивиться на стелю. По столу повзає велика, одгодована муха. Крильця в неї прозорі, на них грає сонячне проміння.

У вікно починає литися трохи свіжіший, передвечірній вітерець. Падають від тополів довгі тіні, смугуючи вкриту травой й креймухами землю.

Десь гуркоче пасажирський потяг. Важко зідхає паровоз.

— Нудно...—зідхає матрос,—піти хіба й собі напитися?

— Дурням завжди нудно...—відриваючи голову від малюнка, кидає Панько—Дурні завжди ні до чого не здатні, того їм і нудно. Ех, ви!.. Нудитесь, нудитесь, каламутите білий світ, задимлюєте його, а потім здохнете, так і не визнавши, чи жили ви, сукини сини. чи ні?

Учора Панькові привезли з міста кілька альбомів для малювання, фарби, пензлі та олівці. Це студент його навчив.

Панько надзвичайно вдоволений. Розум'янений, він сидить і з запалом щось малює.

Я підходжу, через Панькове плече дивлюся на малюнок і дивуюся.

Яка краса! Які фарби, тіні!..

Він малює те місце, де ми завжди працюємо—узгір'я між двох скель, ліс, залізницю, і здалеку-здалеку Чорне море.

— Але яка різниця?

В пензлі помітно міцну, художню силу, почуття, ніжність!

— Панько!—скрикнув я,—Панько! Та це ж...

Він повернув до мене голову, і чорні очі йому задоволено й ласкаво сміються.

— Гарно, так?

Потім насуплює брови й сердито каже:

— Ну, чого кричиш? Ото ще навіжений! Відчепись, ну тебе! Не лізь! Бачиш—ніколи, опудало ти бісове! Лізе й лізе!

Я відходжу, навіть не образився на Панька. Такий він уже!

Та й як на нього можна образитися, коли він так гарно малює.

Знову мовчанка.

— Скоріш би завтрашній день надійшов... Щепче мені Павлусик. Пішли б з Коваленком до міста... Книжок би мені купили... Зшиточків... Синеньких, зелених, жовтеньких зшитків би... Багато, багато... А я писав би їх та писав. Геть чисто всі списав би їх, а потім нових би купив... Підучився б, а взимку сам уже вчився б.

Очі Павлові блискають. Він такий великий, нагадує мені манесенького хлопчиська, що вперше пішов до школи і, повернувшись, розкажує добрій мамі свої вражіння.

Навіть про „зшиточки синенькі“ він каже по дитячому, розтуляючи уста і по дитячому радісно всміхаючись на весь рот.

А потім знову настає тиша.

Коваленко уважно дивиться на Долохова й питає:

— Хто ви, власне, є?

Долохов поволі підводить очі на студента. Роздумливо всміхається. Семитські губи опускаються вниз. Каже:

— Людина... Звичайна людина... Маю дві ноги. Дві руки. Від природи одержав, хоч дурненьку, але все ж таки голову... Ось усі мої біографічні відомості...

— Ви інтелігент...—упевнено говорить Коваленко.

— Може... Все може... І ви інтелігент... А коли ще ні, то чекайте, будете ним. Може, навіть, найкращий міщанин будете...

— Сподіваюся, що ні...

— То й добре...

Розмова на цьому кінчається. Долохов знову заповзає в свою мушлю. Мовчить. Блискає шклом окулярів.

І чудернацька тінь від його кучерявої голови відбивається на стіні. Мовчу й я.

Мені нудно й важко.

Ця відокремленість від усього живого, бурхливого пригнічує мене. І я почуваю сум. І мені також важко на душі. Здається, що все вже скінчилося, життя застигло. Революція застигла.

Душать ці величезні, суворі гори, душать одноманітне, важке життя, без просвітку, без розваги.

І сам я темний,—нема в мене освіти і не бачу можливості здобути її.

Усе це склалося до купи, налягає на мозок, на серце, на все тіло.

Я не знаю, чи це гори на мене навалилися, чи це навалилися власні думки?

Та й гірко ж, та й тяжко ж жити в глухому узгір'ї, поміж лісів, де ще плентаються банди, де живуть дикі кабани і де безперестанна, страшна, гнітюча тиша.

Тиша... тиша...

Безкрая, неосяжна, суворя.

IV.

Грілися коло вогнища.

Лягали тіні від нас. Лиця були від проміння трохи таємні.

Ніч темна.

Невідомо, де відокремлюється від землі небо.

З моря холодний вітрець.

Кодо мене сидить Марійка,—матросова коханка. Вона мене підлоги в двох касарнях, мие білизну хлопцям, латає його.

Жила в селі. Народилася в селі. Вмерти там думала. Але бурхнула революція. Потім голод. З'їли корівку, потім коняку зарізали. Мама,—

старенька, сивесенька мама, з доброю посмішкою, лагідна—вмерла від тифу. Від голодного тифу. Перед смертю спухла, посиніла. Вмерши—почорніла, стухла. Лежала суха—кістки та шкіра.

Так і залишилась далі. Дочка втікла. Голод гнав її, тримаючи в сухій руці страшного багатого.

Батіг цей—жах перед смертю.

Довго поневіряючись, опинилася дівчина на Кавказі, на 251-й верстві, під роз'їздом „Гайдук“.

Гната Колесниченка, пихатого матроса, любила Марійка до нестями.

Від одного його незадоволеного погляду—ніч не спала. Ворушилась на ліжку. Вранці подушка була вохка від сліз, а очі Марійчині червоні.

Хороші, милі, блакитні очі.

Такі ясні і такі добрі. (Мабуть, такі самі, як і в старій мамі, що вмерла від голодного тифу). Матрос знущався з дівчини. Часто приходив п'яний, бив її, штовхав. Називав шлюхою.

Коли матросові потрібні були гроші, піддобрювався, цілував, тиснув до грудей—цілував очі Марійчині, пестив м'яке каштанове волосся.

Від поцілунків та пестощів дівчина розм'якала, з радістю готова була віддати не тільки гроші, а й найкоштовніше—життя.

Потім матрос знову знущався з неї, бив, обзивав шлюхою, голодранкою, повією.

Терпіла.

Плакала й терпіла.

Зараз Гната не було. Він пішов до міста.

Дівчина сумними очима дивилася на вогнище. Зідхала. Несподівано потягла мене за рукав і шепнула:

— Ходім на бік...

Я підвівся. Відійшли осторонь. Дівчина сказала:

— Він, мабуть, розлюбив мене... Гнат... Я це почувую... Лихо моє...

Я запалив цигарку. Близько сірника впав на дівоче лице.—Воно таке пополотніле, бліде, як у мерця, лише яскраві пухкі, дівочі губи.

Верхня губа була піднята. Це ще більше робило Марійку схожою на дитину.

Мені зробилося шкода дівчини. Пихнувши цигаркою, я промовив:

— Він сволоч, твій Гнат... Така сволоч, що й далі нікуди!

— Я його люблю...—пошепки відповіла дівчина,—я його дуже, дуже люблю... Він мене розлюбив, а я люблю його. Нема в мене ні неньки, ні татка... нікого нема... І коли Гнат кине мене, я... я не знаю, що зроблю... під потяг головою... В мене нічого тоді вже не залишається... Я така самотна... і темна. І нічого я не знаю... А він знає все... як же його не любити?

Стара, вічна історія; те ж кохання, ті ж муки, і ті ж переживання.

Віками тягнеться ця казка про білого бичка... І мабуть, Марійчина мати також розповідала комусь про своє кохання... І Марійчина бабуся...

Коли ж кінчиться ця пісня?

Стало нудно. Взяв за руку Марійку, сказав:

— Плакати не варто... Кинь його... Людей багато... Тепер же інший час, ніякого сорому в цьому нема... Рішуче ніякого... Полюби другого, може той буде не така сволоч... Головне—не журись, плюнь на все!..

— А ти плював?—В голосі роздратованість.

Я почув, як лице моє червоніє. Справді! Я даю їй різні поради, а сам лише чотири місяці тому, як почав спати ночами. А сам кохав

дівчину і теж хотів учинити самогубство. Але, що міг я їй сказати, крім цього? В мене не було слів. І помисливши, я додав:

— І в мене було це... Минулося... А я не кидався під потяг... Самогубством кінчають лише баришні—інститутки. З жиру казяться... А ми міцні. Нам жити треба. Ми ще повинні щось велике зробити.

— Що?!

— Та хоч побити своїх буржуїв... Щоб гарно жити. Ми живемо погано—нехай діти наші краще житимуть... Ох, ми скиглимо з-за кохання, а діти наші вже скиглили не будуть... і тому не будуть, що вони стануть письменніші й розумніші за нас і знатимуть, ще робити в таких випадках, щоб не скиглили... не псувати життя... Життя, Марійко, гарне буде... Легке, легке!.. Веселе та красиве, Марійко...

Я казав і почував, як швидко-швидко калатає моє серце.

І мені вже здавалося, що час цей прийшов, що життя поліпшало, Марійка вже не плаче, матрос не штовхає її,—і нема великої туги, яку наганяють сірі тулуби величезних остроголових гір.

Марійка й справді вже не плакала. Тихо й здивовано спитала:

— Н-ну? А це буде?

— Безумовно, буде! Тільки треба боротися, треба вчитися... щоб і самим знати все... да...

Тут я замовк:

— Гори... Узгір'я... Глухі ночі. Глухе місце. Вовки. Банди... Темрява... Якеж тут вчення?

Заплутався. Сказав штучно весело:

— Ну, кий! Все буде гаразд! Ходім до вогнища... Це краще буде, їй-право!

Вона покірливо пішла за мною.

Коло вогнища вже сиділи Даниловський, Коржик та матрос, що повернулися з „Гайдука“.

Всі вони були на підпитку, збудоражені.

У Даниловського виступили червоні смуги на лиці, довгі вії важко опускалися донизу, вуси розкрутилися.

Коржик блаженно посміхався, блискаючи низкою зубів. Гнат Колесниченко вже був на доброму підпитку. Він підвів очі догори, забачив Марійку, скривився і мляво процідив:

— І ти вже прийшла...

— Та як тут недалеко мешкаю... Ось і зайшла вас усіх одвідати... ніяково відповіла Марійка.

Але від того, що вона побачила матроса, на її лиці червоним полум'ям розпливлася радість.

— Ну, то й сідай...—запросив Даниловський і, звертаючись до мене, сказав:

— Ти теж сідай, Льонько! Вип'ємо трошки!

Біля Даниловського стояло дві чверти вина і в кошику закуски.

— Оце так „трошки“...—подумав я, дивлячись на вино. І не знав, чи пити мені, чи ні?

Але ж на 251-й верстві була така нудьга, така тиша, що проти волі я мовчки кивнув головою і приєднався до кумпанії...

Коржик підкинув у вогнище дрівець.

Палахнули сухі шпали, освітили мряку за спинами, і знову впали на багряні лиця, роблячи їх трохи таємними.

— Може б у касарні краще?—спитав матрос.

— Та ну її!—махнув головою Коржик,—душно там... Обридла вона касарня... Здається, і не зазірав би туди ніколи... Ота ще мені..

Марійка щось шепнула Гнатові. Він знову скривився і злісно мугикнув.

— Відчепись! Брешеш мені тут над вухом, мов та ряба сука...

Марійка низько звисила свою красиву, русу голову. Очі її заволаїлися туманом. Здрігнули вії і ліва, трохи пухка щока.

Даниловський сказав:

— А й сволота ж ти, матросе, як я на тебе подивлюся! Усім сволочам сволоч і над усією сволотою—сволота...

І сплюнув.

Матрос вилаявся.

— Брешеш... я й у флоті перший був... На всю флоту... Я, брат...

— Та киньте ви, братця!...—зупинив Коржик,—вип'ємо, краще, щоб дома... не журилися... Даниловський, дай но стакани!

Замість Даниловського стакани подав гість Петрюк, мешканець касарні, що напроти нас.

Коржик налив вина. Воно грало і виблискувалося рубіновим камінням.

— Ну, п'ємо, хлопці... Марійко, пий і ти!..

— Спасибі... відмовилась було Марійка.

— Пий, дурна... суворо посміхнувся Даниловський,—пий, чого там ламатися, їд्री його мати?.. На селі здоїла б ти свою корівку, пила б молочко... а коли шваркнуло тебе сюди, та ще й у лапи цього йолопа (Даниловський кивнув на матроса), то пий уже!.. Що ж його робити? Паюнь на все і пий!

— Ну, не ламайся, grimнув Гнат.

Марійка взяла стакан.

— Що ж.. вип'ю я...

І чомусь ніяково посміхнулася.

Випили.

Коржик налив у вино горілки. Від цього швидко замакітрилося в горлі.

Закрутилося вогнище, закрутилися людські лиця.

— Та й п'є Байда мед-горілочку...

Почав було киянин Петрюк і змовк. Сумно сказав...

— Не співається щось... чудо-юдо... Я ж перший співець дома...

— В мене може жінка дома... Може капітали мільйонні... Забудь хлопче, дім!.. Це—Даниловський з гіркою посмішкою.

Мряка прояснювалася.

Випливали неясні тулуби гостроверхих велетнів.

Петрюк кивнув головою в бік гір:

— Занесла ж нельогка... Здохнемо—ворон маслаків не знайде...

Чужина...

Даниловський сипнув вуса. Хрипко засміявся.

— Дурниця.. Ніякої такої чужини нема... Буза... Скрізь нам чужина і скрізь батьківщина... Нічого в нас нема... Так, Коржику?

— Так... поділуємось...—ніжно промовив Коржик.

Приятелі обнялися.

Марійка сумно подивилася на матроса, і ніби жартуючи, зідхнула.

— А ти мене і не пригорнеш навіть... ех, Гнате, Гнате!.. Але під жартом крилася страшна-страшна туга. На це матрос відповів:

— Іди ти від мене к гриб'юнової матері... Одшвартуйся!.. Холодна, ти мені стала, Марійко... Задній ход!

І закурив цигарку „Шури-мури“,—за вісім копійок сорок кінців.

— Кинь його, стерву!..—ляснув Коржик по плечю Марійку,—не бачиш хіба, що така скотина путнього слова не варта? Хіба в нього є що не-будь у середині? Будь я, гад, десять разів проклятий, у нього

в середині ні їдрюної бабуски нема... Все шури виїли... справді, Марійко виїли!

Всі зареготалися. Матрос скочив, блиснув очима. Роздратовано скрикнув:

— Ой, буде нині комусь! Гляди!

— Вип'ємо!.. — коротко відповів на це Коржик, хитро всміхаючись.

Випили ще... потім ще.

Голова крутилася, всю істоту обхопила хвора веселість. До горла підступав регіт. До очей—сльози. Хотілося і сміятися, і плакати одночасно. Петрюк приніс зі своєї касарні гармошку. І ось уже, розрізаючи дзвінким сріблом мряку, в тишу кавказької ночі полетіли то безглуздо веселі, то безнадійно-тужливі мелодії українських пісень.

Танцював Коржик, високо підкидав ноги, розмахував руками, підстрибував і присідав до землі.

Хрипко і дико скрикував:

Гоп! Гоп! Ай! Гоп!

І знову крутився, ляскаючи в долоні. Танцював Даниловський. Клацав пальцями, хитав головою. Вуси теліпалися, на мокрому лобі трусився русявий чубик... А обличчя було нерухоме, і кожен м'язь на ньому ніби застиг.

Незграбно плигав матрос, удаючи, що він танцює матроського танку.

І свистів, і вибивав „чочотку“ і ляскав себе по розтуленому роті, від чого вилітав стислий неприємний згук.

Кричав:

Іх ма, іх, ма,
Не любі хохла,
Любе руськаво!
Пінтебурськаво!

Марійка сиділа, схиливши обважнілу голову на мое плече, і тихо казала:

— Ех, Льоню, Льоню... хоч би вмерти скоріше. Льоню, аби дочекався того часу, про який ти говорив сьогодні мені... Я ще й не чула нікого... Я нічого не чула, Льоню.. Я жила, Льоню, в маленькому-маленькому селі... Таке маленьке, що ти мабуть і не бачив такого... Ліс навкруги.. Річка... Водичка чиста—ч-и-с-т-а... Прозора водидя.. Геть чисто все на дні видно... пісочок... камінці... Дівчинкою я гусей пасла на березі... Роздягнешся, і в воду... Холо-одна водидя... І плаваєш собі досхоchu.

А п'явок не водилось... Кажу ж тобі, не водилося п'явок... А ввечері, коли я пригонила додому гуси, мамуса мене годували картоплею з кислим молоком... Ой, і смашно ж, Льоню.. Мама в мене були гарні... Все сміються було, і лагідні такі. Мабуть ні в кого такої мамі не було, як у мене.

А тепер, Льоню, нічого нема... І Гнатик мене не любить... І в чужій я сторони... нікого й нічого, Льоню, нема в мене... І не буде...

— Хотіла б на село, Марійко?

— Ой, як хотіла б... Хотіла б вийти заміж за гарного парубка... Хатинка щоб була своя... діточки... багачько не хочу... Двойко лише... хлопчик і дівчинка... Іздив би чоловік у поле орати, а я б хатинку мазала, корову доїла, діточок годувала би і чоловікові вечерю лагодила.

— То й повертайся.. Збери трохи грошенят і паняй...

— Куди? Додому? Ех, ну й чужак ти, Льонько, ото ж сказав! Нічого ж там нема в мене... Чужа я там, тут мені вже й здохнути... На чужині... ж чужими людьми... Що тепер я там... на селі?

..... В узгір'ях лунали срібні згуки гармонії. Луна з кожного згука робила десять, і всі десять були срібні.

І несподівано обірвалися. Гармоніст випустив з рук гармонію. Сп'янів.

Його занудило, він рачки поповз по землі, стогнав:

...— Ох... Справжня тобі кара... Ой... Ой... Погано як же... погано як мені... Та що ж це? О-о-о... О-о-о...

Потім захріп.

Крізь сон він стогнав і видно було, що йому важко дихати. Даниловський кинув у вогонь суччя, смикнув вуса і гірко промовив, хитаючи головою:

— І все ж таки нудно... Що його робити? Куди подітись?

Стомившись після танку, Даниловський майже зовсім витверезився. Говорив рівним, спокійним голосом.

Лише очі нервово й хворо блискали.

— Шашку б нам... рушницю та коня... та кулеметні ленти через плече... замріяно сказав Коржик.

Даниловський понуро мотнув рукою.

— Ні... не те... те минулося... Щось інше треба... Тоді на війні—потрібні ми були... і ніхто без нас нічого не зробив би. А тепер що ми? Ми ніщо... Ми п'яниці... Ми дурні... Ми нічого не хочемо знати, що на світі робиться... А щось же робиться? Щось же будують? Не може бути, щоб нічого ніхто не робив... А ми, голубе, сидимо... Одержуємо платню і п'ячимо... Дивись, які красені! Он той обблювався,—хропе... В тебе пика спухла, бридка... В мене теж не краща... І всі однакові... Сидимо, справилися з ділами... упорались... І так завжди. І от, друже мій, коли ми здохнемо з п'янки, поховать нас і дощечку приб'ють—тут, мовляв, лежать упокійнички, такі, мовляв, і такі... А може через кілька років, коли життя спиниться, бо, як каже наш студент, «на місці ніщо не стоїть,—люди ті, що будуть, мо, знайдуть дощечку... Прочитайуть і сплянуть:—скажуть,—сволота"... А нам і сором, хоч ми й здобували їм гарне життя... Бо чогось ми не зрозуміли... За щось ми не змогли схопитися... прогавили щось... Ну да, щось прогавили...

Змовк... Тримтячою рукою схопив шклянку. Одним духом спорожнив її й сказав:

— Щось треба думати... Щось треба... Не можна так... Давай, Коржику на ту весну до міста подамося чи що... Та все визнаємо, а тут нехай інші працюють... Не могу більше Коржику... Повішусь я... Все думаєш, все думаєш, і ні до чого не додумаєшся.

А Коржик сидить, обняв голову руками, блимає віями, всміхається.

Видно, він був добре п'яний. Щось мимрив під ніс. Приятеля не слухав.

Матрос сказав:

— Хоч би поїзд який під одкос зірвався чи що... Все ж веселіше було б...

П'яно засміявся, розстібнув коміра сорочки, підставив груди свіжому вітерцеві.

Даниловський нахилився до матроса і, гостро дивлячись йому в лице, спитав:

— Матросе... признайся... ти багато брешеш?

Матрос похнюпився. Вперше очі йому налилися справжньою людською тугою і він тихо відповів:

— Я все брешу... Мені дуже, дуже нудно, і тому я брешу...

А на Каспійському морі я зовсім не був... І не воював я... Хотів воювати, а мене в Дніпровську флотилію заправили дезинфектором

і нічого я не бачив... воші давив... На пароплаві рейсував: Кременчук—Київ... Х-ха... Кизяк я, а не матрос... Повз мой вуха навіть куля ніколи не свистіла... Х-ха... Я все життя нудився і не знав, чим нудьгу свою задушити... Брехав і брехав... і що більше брехав, то більше брехати хотілося... Да... Все брехав і нудився...

— Ех, ти... ліповий матрос...—Хитнув головою Даниловський і твердо сказав, — а ось я кину нудитися. Годі!.. Не можна так... Піду в ліс!.. Він не кінчив.

Очі матросові почервоніли, він підвівся на ноги й крикнув:

— Так я ліповий матрос! Ах, ти, сволота! Я! Що флоту організував?

Матросові, видно, стало соромно за своє признання. Розбирала лють. Тримів од злоти на самого себе. Даниловський скочив на ноги. За ним Коржик. Починалася сварка. Я деякий час намагався розняти ворогів, але побачив, що все одно нічого не вийде з цього і хитаючись, поплентався в касарню.

...— Треба кинути нудьгу... треба кинути нудьгу...—думав я словами Даниловського, і почув, що тверезію.

Хміль після кавказького вина вилітав швидко. Лише в ушах щось дзвiniло та злегка крутилася голова.

В касарні горіла підсліпувата поганенька лампочка.

Дядя Ваня спав, скорчившись на твердому ліжку. У вісні він лагідненько всміхався.

Мабуть снилося йому, що хатину він уже купив і везе до міста продавати виноград зі свого власного виноградника. Спав і Панько, а біля нього лежали альбоми та ящикок з фарбами.

Студент і Долохов упівголоса сперечалися.

Блискаючи окулярами й нервово потираючи долоні, Долохов казав:

—... Дурниця... це перше... а друге, з ким підемо до соціалізму? Людськість зів'єчена війнами... дегенерується... хвороби... Ходить якоесь парочками... „Він“, позираючи на небо, каже: „какое чудное небо!.. Какое звъоздное! Как ваши черные глазки!“

— Ах, що ви, надсмешник! Какой ви щепетільний!.. Ви прямо такі бои-живані!.. Ка-апліменщик!..

Він: „Ну, уж і компліменщик!.. Ах, ви такой сімпампусік, такое внеполовое существо! Пойдьомте вон туда, в кустік!“...

А він такий квапливий, такий, як півень обскублений... ніжки тоненькі, шия тоненька... Вона також... або в нього туберкульоз, а в неї сифіліс, або в нього сифіліс, а в неї туберкульоз... А потім наплодять виродків і—будь ласка! Призволяйтесь! Ідіть з ними до соціалізму... Багатири! Царі природи! А досі ще епілепсію, рака та сифіліса вилікувати не можемо... А на Еджевудські арсенали—зазіхаємо.

Студент усміхнувся:

— І інтелігентний песимізм! Ми рухаємось уперед, як рухається все... Вже сам цей приклад може розбити всю вашу теорію, а потім...

Коваленко не кінчив. З надв'ря долетів дикий викрик. Спершу чоловічий.

— Ой-ой-ой! Хлопці! Хлопці! Та що ж ви...

Чоловічий вигук утих, ніби чимсь захлиснувся. Тоді нічну тишу немов лезо, розрізав жіночий, болячий лемент:

— Рятуйте! Вбивають! Студенте! Та йдіть хоч ви! Ой, лишенько ж мені. Ми всі вискочили на двір.

Коло вогнища йшло справжнє бойовисько.

Даниловський із Коржигом навалилися на матроса і люто його били кулаками, передками чобіт, шматками шпали.

Увесь скривавлений матрос уже не кричав. Він лише хрипів, корчився на землі і цілував ноги тим, що били його. Насилу ми відірвали приятелів од матроса.

Даниловський, як скажений, рвався до матроса і здушено казав:

— Я ж... тобі... я т... т... тобі, стерво.. Я тобі покажу, як бити дівчину... Грабує її... Знущується... Ще й б'є.. У-у, гаді..

Потім трохи вгамувався, сів і схопився за голову. Простогнав.

— Н-нічого не розумію... Н-нічого... Це ж казна що... Дикунство... Студенте, звернувся він до Коваленка,—послухай.. Я вмів колись володіти шаблею та кулеметом... Чому ж я не вмю володіти собою, студенте? Ні... Щось треба придумати... Це буза, студенте... Це ж амба мені! Адже я все розумію... І нічого не розумію. Скажи, що робити, студенте? Ти ж багато де-чого знаєш... А я... ні чорта... ні гвіздка... чуєш, студенте!

Тоді Коваленко взяв за плече Даниловського, і вдвох вони пішли по рейках залізниці.

І довго щось розказував студент колишньому будьоновцеві. Матроса одвели в садок і Марійка поклала його там спати.

Трапилося ось що:—коли я пішов до касарні, матрос поліз битися з Даниловським.

Марійка намагалася, як і я, відтягти його геть.

Тоді Колесниченко усю свою злість переніс на Марійку. Штовхнув дівчину ногою в живіт. Потім ударив у лице. Вдарив боляче, до крові. Марійка хитнулася, але не скрикнула, навіть не застогнала, а лише покірливо спитала в Гната: „За що ти, Гнате, ну, за що?

І цей саме вчинок переповнив чашу терпіння Даниловського. Він схопив матроса, кинув його на землю. Безумовно, де Даниловський, там і Коржик. Воно, як кажуть, гуртом і батька добре бити...

... Крізь розчинене вікно я чув, як Марійка з ніжністю в голосі, як мати, пестила побитого матроса й примовляла:

— Спи, мій гарнесенький... Ох, бідолага ж ти... Ну, спи... спи... Нічого, буває... Спи, Гнатику, ото ж дурний, не лізь битися... Не лізь... Ну, чого ото поліз, дурненький!

„Гарнесенький“ і „дурнесенький“ голосно матюкався і мимрив під ніс щось брудне, образливе.

А Долохов сидів, низько звисивши голову, і дивився на свої босі ноги.

Потім тихо сказав:

— Так... ось і соціалізм... хм...

Роздумливо радив:

— А може це узгір'я? Може це глушина?

Мотнув рукою.

— А!... і впав на ліжко.

Повернувшись Даниловський і студент.

Даниловський мовчки роздягся і ліг. Коли загасили світло, він, звертаючись до студента, сказав:

— Це правда... Я сам про це думав... Або треба мати під ногами якийсь ґрунт, або зовсім не жити... Вчинити самогубство.. Та самогубства я не вчиню... дурниця... Хіба для того я воював? Ґрунту буду шукати... Ачей знайду таки його... Бо далі жити так не можна... Я ж не босяк якийсь... Я робітник... Я був червоноармієць! Знайду, студенте?

Коваленко відповів:

— Вірю... такі, як ти, по босяцькому не повинні гинути. Я це по собі знаю. Але я вже переживорів твоєю хворістю... На добраніч...

Даниловський теж:

— На добраніч...

А вже світало.

Ранок лився в касарню хвилями молока.

Мутне, біле з синім, воно обливало лиця мешканців касарні. Лиця від цього були, як у мерців.

Боліла голова... І все ніяк я не міг примоститися спати.

Перешкождали серйозні важкі думки.

V.

Палала спека. Оповіті синім прозорим повітрям, гори стояли величезними потворами.

Немов би то ще за юрської епохи застигли ці дива та так і залишилися стояти—нерухомо й мертво, аж до нині.

Ми, як і раніш, працювали, потім—лаялись.

Як і раніш, вкривалися наші голі спини водяними пухирями. Лопалися пухирі—шкіра дупилася. Зачепиш її,—тягнеться довгим клаптем.

Робота доходила вже до півверстового тунелю. Тунель був розруйнований. Стіни обсипалися. Прийшло розпорядження—моїй артілі вичистити тунель і йти далі—рити канави й кувети.

Хлопці зраділи—в тунелі було затишно. Сонце туди не сягало.

В папірці було написано:

„Перша артіля (це моя), не дивлячись на свою малочисленість, виявила себе з гарного боку. Тому доручаємо їй вичистити тунель. Робота там, безумовно, важка. Сподіваємось, що її буде виконано сумлінно. Платня (та інш.)“

Цидулку прочитав. Хлопці відповіли:

— Виконаємо! Ще й як!

Робітників було мало. Я запросив поповнення. Дали,—трьох. З другої артілі перевели Павлюка—гармоніста. Двоє прийшли невідомо звідки. Надіслав їх майстер.

Павлюк прийшов з гармонією. Друга касарня обурилася.

— В них (це то в нас) є і художник, і студент, і гармоніст, і той... в окулярах... (це про Долохова). Теж щось кумекає.

— А в нас нічого нема...

Почувши це, студент загадково всміхнувся.

Павлюк прийшов з гармонією, але синіми вечорами не грав. Навіть на двір не виходив.

Шпаціював по касарні, тупотів великими дьогтяними чобітьми. Скуб ріденького чуба. Або підходив до вікна і дивився туди, де далеко, далеко, вся у вишнях, у тополях, зелена і прекрасна лежала Україна, з її байраками, могилами, тихими ставками. Зідхнув.

— Кінчу роботу в-осени.. І зараз же до ому! Ну його!..

Ночами тонко й сумно скиглили чакалки, ніби просили когось за щось і цей хтось нічого їм не давав.

Вдень—ліси на горах стали роздумливі, суворі.

Працював Павлюк нехотя. Двоє нових надривалися,—„показуючи себе з гарного боку“.

Прийшов з „Гайдука“ майстер робити вимір.

Хитрий такий, остроокий. Ни ча целепа трохи посунута назад. Тому здавалося, що майстер завжди подає назад лисяче лице.

Ми дивилися на нього підозріло.

Вимірювали самі свою роботу—виходило стільки-ось. Вимірить майстер—виходить далеко менше.

Артіля лаялась:

— Що за біс!.. Не інакше, як шахраює!..

Студент морщив лоба, але мовчав. Долохов мовчав. Я не тямив у геометрії і теж мовчав. Майстер міряв не по нашому, а „геометрично“.

Напередодні виміряли.

Потім виміряв Коваленко. Довго щось розмірковував, і вписував до записної книжки довгу низку цифер.

Книжку потім обережно поклав у кешеню. Тонко всміхнувся:— тепер побачимо...

Вранці здалека затрищала дрезина. Зупинилася біля місця нашої роботи. З дрезини вийшов майстер. (Він уже виміряв роботу на участку, де працювала артіль другої касарні).

Солодко поздоровкався з нами.

— Драстуйте, ребяткі...

І всміхнувся також солодко. Ми похмуро відповіли на вітання. Даниловський промимрив:

— С..сука, солодка.

Почалося вимірювання. Ми стовпилися біля майстра. Він довго міряв сажнем викинуту з канави землю, міряв кветки, записував щось у блок-ноті, закреслював і знову писав цифри.

Врешті хитнув головою.

— Мало, мало, деткі... Очень мало сработалі... Немного получите, пожалуй...

Даниловський від злости аж зціпив зуби. Пильно позирнув на майстра й перепитав:

— Мало?

— Очень мало!..

Дядя Ваня задивувався:

— Вот так мало!.. Ек, які кучі наворочалі, прорилі-то скілько, а виходіт, што мало...

Майстер сховав солодку усміщечку, і суворо дивлячись на дядю Ваню, спитав холодним, терпким, мабуть справжнім своїм голосом:

— Н-ну? І що далі?

Суворість і холодний тон стурбували дядю Ваню... Він подався назад. Нерішуче і винувато сказав:

— Да я што-ж... Я ж нічого вам не говорю...

Майстер:

— Ти уже, голубчик, как я віжу, много на себя берьош...Гляді...

Коржик із засунутими в кешеню руками підійшов до майстра.

— А чого глядіти? Га? Чого „гляді“?—майже скрикнув.

Підсунувся й Даниловський.

— Забуржуїлись! Ще накажете може „паном“ називати, га? Куди ж пак!

Панько обурено встроимив у землю лопатку:

— А не діжде він цього...— гукнув, — ич, моду взяв! Старий режим це хіба, чи що? Забудь, друже, профспілка є... Охорона праці... Трудсуд. Знайдемо... Дещо й ми знаємо... Мо-о-ода яка... Слова йому не можна сказати!

— Птиця яка!

— Пан!

— Найдемо шлях, куди треба, щоб супчика такого забрали...

— Смердить дуже...

Майстер, видимо, такого опору не сподівався. Злякався. Та виду намагався не подавати й гримнув:

— Це ще що таке?

— Колотнеча!

— Бунт!

— Жандарів не покличеш, господин майстер!

— Не гримай, не боїмося!

Майстер змінився, розгублено:

— Та я що ж... Я ж тільки говорю... Обідно ж мені, братця...

Гонор його щез.

Підійшов студент.

— Громадянине Анатолієв, дайте-но мені метра!

Майстер віддав метра Коваленкові. Ще раз виміряли. Студент сказав:

— Ваш вимір неправильний... Будь ласка, ходіть-но сюди на хвилинку.

Одвів Анатолієва на бік. Ми бачили, як студент витяг з кешені свою книжечку. Майстрове лице вкрилося червоними плямами. Засміявся Даниловський.

— От тепер чекай, шкапино квапла... Буде тобі!

Дядя Ваня зідхнув.

— Хорошо бить учоним челавеком.

— Коли б ми всі були вчені,—сказав Павло, з пошаною дивлячись у той бік, де стояв студент,—все б ми знали. І ніхтоб нас не обдурив... Як що трапилось — поміркував, поміркував, диви й згадав якогось закона.

— І дело в шляпе...

— Клуб нам потрібний... роздумливо промовив Панько.

Даниловський засміявся:

— Диви, чого захотів? Ти, може й кіна захотів би?.. Хлопче, хлопче! Нам коли б клуб—не нудились би ми.

— Та нам хоч би щось таке, щоб тільки могло нас хоч трохи розважити, хоч о-стілечки зрушити з нашого каменя. І тоді б уже наше життя, ку-уди як поліпшало!

І Павлюк скубнув чубок.

— Да-а.—простяг дядя Ваня,—нікак молодим людям нельзя без развлеченієв... Зануділся тут, в етих горах, можна спіється со скукі, бед всяких і глупостєв натворить...

А Коваленко обурено щось казав до майстра.

Я підійшов і почув:

— ... Тепер не можна цього робити... Ви ж вашим „вимірянням“ заготовляєте так відношення з робітниками, що вони вас розірвуть.

— ... Ви добре знаєте геометрію...—ніякого всміхнувся майстер.

— Я студент...

У майстрових очах метнулась злість. Але він затримав її, затаїв і солодко сказав:

— Бачу, бачу... Ну, що ж, маленька, знаєте, помилочка вкралася...

Ах, досадно як...

— Але, ця „помилочка“ дуже часто „вкрадається“. Це ви дарма робите, слово чести.

— Ну, що ж, буває...—повів плечима майстер.—Я, знаєте, так і запишу... ви праві...

Простяг руку Коваленкові:

— До побачення... Заїздить коли небудь до мене ввечері... У мене дружина... інтелігентна жєнщина... Їй буде дуже приємно познайомитися з вами... Ми весело проведемо час... А то тут зовсім нема культурних людей...

— Дякую...—ввічливо, але з глибоким призи́рством у голосі відмовився Коваленко,—мені ніколи... Я вечорами працюю. Дякую.

— До побачення, до побачення...
Майстер сів у дрезину й поїхав назад.
Ми тріюмфували.
— Гойдате студента!— кричав Панько.
— Молодець, Коваленко!
— От хлопець!
Даниловський випростався, стиснув кулаки і на всі груди закричав:
— Наша бере! Сла-ава! Тепер ми самі з ним будемо інакше розмовляти! Не буде тепер шахраювати! Студенте, спасибі!
— Гойдати його!
— Гойдати, гойдати!
Студент піллетів угору. Сміявся:
— Та годі вам, товариші, годі!
Пручався.
— На смерть загойдаєте!
Було невимовно весело. Навіть спеки не почувалося. Та й ще бі ми зробили крок уперед... Це ми бачили і раділи цьому, як малі діти новій іграшці.

VI.

Останній час студент ходив замислений. Двічі їздив за п'ятдесят верст у залізничний участок.

Казав, що був у райспілці. Потім пішов у другу, велику касарню й оглядав старий, напівзруйнований сарай. Коли на 251-й верстві був ще роз'їзд, тут містилося пожежне приладдя.

Обдивився його й повернувся назад веселий. Щось насвистував.

Був уже шабаш. З-за гір насувалися важкі, олив'яні хмари. З моря дув холодний вітер.

Вирішили—буде норд-ост*.

Тому всі, (крім матроса, сиділи в кімнаті. Даниловський і Коржик грали в шашки.

Даниловський грав розумно, легко. Над ходами довго не міркував, але бив Коржика немилосердно. Коржик сердився. В кутку сиділи Долохов і Коваленко. Точилося безконечна політична суперечка.

Павлусь розклав на столі книжки та зшитки, щось писав, трохи висунувши язика, і коли робив кляксу, збентежено казав:

— Ах, ти-ж, нещастя! От, біда...

Він уже три тижні зацікавився з студентом.

Студент казав мені:

— На диво розумна голова! О! Це дуже-дуже талановитий хлопець. Та це-ж за три місяці він випередить і мене—свого вчителя...

Одного разу признався:

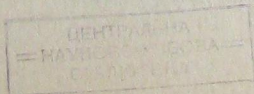
... Я оце клопочу за те, щоб йому дали командировку на робфак, або в професійну школу... В союзі клопочу... Здається, щось і вийде... Обідали залишити йому одне місце... Але ви Павлові нічого не кажіть... Краще, нехай узнає він це тоді, коли все влаштується... Бо коли він узнає, а потім нічого не вийде, це, знаєте, його дуже вразить... Вдарить боляче. Не скажете, так?

Я погодився.

На диво веселий хлопець був Шурка—з нових. Співав пісні, ходив по кімнаті й розповідав веселі оповідання, анекдоти. Всі реготалися і навіть серйозний Даниловський сміявся й казав:

— Ото-ж, архаровець! Звідки ти з'явився?

*) Північно-східний вітер.

— З-під східців... Батьки мої, бачиш, багатого роду; татко духовного звання, — чотири церкви обікрав і два монастирі... Завжди мав тілохранителів і кімнату в тюрязі... Мама була капіталістка, мала увесь світ: де схоче, там і ляже ночувати. Укривалася небом, стелила під голови землю, на землі ж і лежала... М'яко й гарно... Одного разу мама щось потаскала, а їм предоставили в повне розпорядження тюремну камеру... Та там під східцями мама й зійшлася з татом... Татко щось поворожили коло мами, — диви через дев'ять місяців і я з'явився. Мама мене дуже любила — лише парканом мене не вовтузили та телеграфними стовпами... А об паркан та телеграфні стовпи вовтузили... А потім з великої любови мамусенька узяла та й „кігті від мене жригнула“... Втекла... Ну, і так далі...

— Утлий ти парень... — казав дядя Ваня. Але гроші ховати ходив допіру аж кудись геть-геть за залізницю, щоб часом „утлий парень“ не забачив, та вкупі з ногою не спер би.

Лише матрос слухав Шурку, не всміхаючись.

Останнього часу з ним трапилось щось чудне. Він не з'являвся додому три дні. Потім прийшов похмурий, спухлий з п'янки.

Приніс вина, горілки. Запросив Даниловського й Коржика. Коржик сів зразу. Даниловський довго не хотів пити. Коржик казав:

— Кинь дурочку тіпати! пий, їдрьона паака! Ну, чого там? Пий, кажу тобі, бо з нудьги здохнеш, не п'ючи! Ну, сідай за кунпанію! Невже ж, навіть зі мною не хочеш? Ну, сідай! Нарешті Даниловський нехотя сів і пив нехотя. Казав:

— Обридло вже й пити... Це дурниця... Людина повинна бути інша. Долохов ушемливо сказав Коваленкові:

— Ось вам і соціалізм! Бачите? Це ж робітники...

Студент подивився на Долохова. В глибоких очах озерною темрявою лежала журба. Докірливо відповів Долохову:

— Це обивательська інтелігенщина говорить з вас... Пробачте мені за гостру мову... Занепадництво... Ви, товаришу, звикли чомусь уявляти з себе пролетарія з червоним прапором і з червоним гаслом на губах... І ви не бачите того робітника, який ще нічого не знає, який дудлить горілку, рсбить погані єчинки. А потім іде на барикади, і знову стає тим же самим... І ви зовсім не знаєте, що над ним треба проробити величезну роботу, щоб переінакшити його... Цієї роботи ви не зможете зробити, бо ви м'якотілі... Тому впадаєте в песимизм... От що.

На це Долохов нічого не відповідав, лише роздумливо протяг:

— Н-н да... М-м-може...

А приятелі пили.

Потому Гнат кинувся з ножем на Даниловського. Його затримали Шурка з Паньком та я.

Матрос пручався і кричав Даниловському:

— Антоне, я все одно тебе заріжу. Відколи я признався тобі, — я не шаю спокою... Заріжу все одно тебе, Антоне. Ти все визнає... Ось побачиш, заріжу... Не можу терпіти...

— Ну, й дурний ти... — спокійно відказав Антін, тримаючи порівану руку, — великий ти, хлопча, до неба, а дурний, як не треба... Не хочу вже я об тебе руку каляти, а то б дав такого прочухана, що ти б і татка свого рідного, куркуляку, не пізнав...

Після того Даниловський не розмовляв з матросом.

Гнат минав зустрічі очима з Антоном. Сам ходив на роз'їзд, до таємного шинку. Повертався п'яний і сумний.

Штовхав Марійку, лаявся брудними, мерзотними лайками. Нині повернувся ще сумніший.

Сів біля мене. поважно вимовив:

— Тяжко мені, старосто...

— Що так?

— Так... Минуле згадалося... Село... Батько мій був перший хазяїн на все село... Коней мав багато... Робітник в... Всі дівчата, — були мої... На яку не подивлюсь, та й ляже зі мною спати... Все прахом пішло в вісімнадцятому році... Багька забили свої ж дядьки... Хату спалили... А тепер я що? га? Тепер я сам робітник... Батрак у державі... нудно мені... Щось таке я та вкою, щоб чимсь та виявите себе... Що ось я, мовляв, є на світі... Погане щось нині вкою! — Похнюпився.

І горе в мене... Я тепер нещасна людина... Пропав я ні за цюкову душу...

Матрос мені був бридкий. Говорити з ним не хотілося, — після кожного матросового слова мозок повивало щось гидке, клейке і штоврне.

Я зрозумів, що це лише куркульський синак, в якого тепер нема нічого. Його куркульський ґрунт провалився, і тому Гната заїдає нудьга.

Це не нудьга Даниловського — який нудиться від того, що хоче щось зрозуміти і не може, який видається з безодні. А цей „матрос“ — нічого не шукає, нічого йому й не потрібно, нудьга в нього — ради нудьги, — і все.

Але ж я спитав:

— Чому ти мусиш пропасти?..

— А-а, — махнув Гнат рукою, — годі. Буде.

Підвівся, вийшов з касарні.

Почало смеркатися.

З другої касарні прийшло кілька молодих хлопців.

Я здивувався. Вони ніколи не приходили до нас. Студент зустрів їх радісно.

— А-а... прийшли, товариші? Ого й добре. Сідайте за стіл... Даниловський, сідай, друже, грати в шашки.. Павлусю, відклади свої книжки... Панько! А ну, вставай, голубе. Ну ну... хто хоче...

До мене:

— Льоню... Підсажуйся...

Що за дивовина.

Лагодиться щось схоже на засідання.

Відразу дихнуло великим містом, з його бурхливим життям, з непомірним, але міцним будівництвом, з повсякденними засіданнями.

Але... це ж за багато верстов від великого міста...

Глущина...

Гори...

І чакалка он верещить десь у лісі.

Чудно.

Але я сів.

І тоді почалася розмова про наше життя.

Худерлявий хлопець з другої артілі сказав:

— Нас тут тридцять чоловіка. І всі ми здихаємо з нудьги. З нудьги ми, мабуть, скоро з'їмо один одного. Щось треба видумувати.

— За тим і зібралися, — відповів другий, дорослий, кирпатий.

Даниловський засміявся.

— А що вигадаємо? Хіба зараз принесемо чверть горілки та вип'ємо? Потім зблємо і ляжемо спати...

Кирпатий:

— А ось будемо вирішувати щось інше... Ну, студенте, каж, що й як...

Студент розкуйовдив волосся. Тихенько почав:

— Участок наш важкий... Тут завжди бувають обвали, ремонти і все інше. Значить, тридцять робітників буде тут завжди. Та на „Гайдуці“—двадцять п'ять... Це вже сила... Про нас ніхто не дбає; отже, повинні самі дбати. Нам треба здорової якоїсь розваги. Інакше ми станемо дикунами або зіп'ємось... Так, товариші? Всі ми тут молоді, всі ми робітники, і всі ми ще будемо потрібні для великої справи.

Але ж ти добре говориш!—захоплено скрикнув Панько,—і як же гарно!

— Не перешкоджай... штовхнув його під бік Антін. Панько замовк.

— Серед нас, хлопці, багато неписьменних... А що ж це за людина—неписьменна?.. З нудьги тут кожний неписьменний піде з охотою вчитися. Значить, треба лікнепу... це раз... Потім треба червоний куток... Там же влаштуємо і сцену, і читальню. Що до помешкання, я вже умовився,—нам дадуть сарай, коли ми його самі трохи відремонтуємо.

— Та це недавно... сказав Даниловський.

Очі йому розгорілися, він з захопленням слухав студента. Панько теж не відривав очей від Гната. Павлюк слухав уважно, схиливши голову на долоні.

Павло цвів маком і все намагався щось сказати. Навіть Коржик наставив ухо і зацікавлено слухав таку промову.

Клопотовський (теж з нових) лагідно всміхався, крутячи гудзик на своєму старенькому піджаці.

— Дайш далі...

— Треба стінгазету. Писати будемо, як зможемо. Хто письменний, той і напише...

— А я й вірші пишу.. соромлячись, признався Клопотовський.

— Крім того, зорганізуємо драматичний гурток...

— О, це дивна річ... скрикнув Павлюк,—а я на селі, дома брав участь у драмгуртку.

— Ну от... Поета та актора маємо... Газети нам тепер будуть надсилати. Навіть обіцяли відпустити трохи грошей на потреби, а трохи згодом приїде і вчителька лікнепу...

Дехто радісно скрикнув.

Загомоніли.

— Тихше, товариші... Ще дві-три слові... Через півтора місяці день молоді... До того часу ми повинні відремонтувати клуб і підготувати п'єсу, щоб празник зустріти честь-честью.

— Правильно!

— Дайш!

— От гарно вигадав!

— Та це ж ми тепер будемо, як і всі люди.

„Засідання“ немов сказалося: кричали, сміялись, розмахували руками.

Всіх охопила радість, бо тепер уже почувалося попереду щось живе, веселе й корисне.

Те саме „щось“, що віджене нашу „нудьгу“ й заглушить чакалкове скиглення, та сум і відірваність людську.

Кричали:

— З „Гайдука“ будуть до нас на „Блок-пост“ ходять.

— Нуда будуть.

— А там же й хлопці є.

— І скоро вантажники прибудуть.

— О-о! Дайош!..

— Заживемо.

Потім почалися вибори. На голову клубу обрано студента. Мене— його заступником. Коваленко ж вирішив організувати лікнеп і до прибуття вчительки вчителювати. Обрано редколегію:— студента, Даниловського, Корчину (це з другої касарні). До драмгуртка обрано Павлюка за голову, Панька його помічником.

В касарні накурено. Дим стояв густим, синім туманом. У тумані неясно плавали веселі, раді обличчя.

Всі немов щойно народилися на світ.

Лише Долохов сидів на своїй койці і крізь окуляри сумно-сумно дивився на робітників.

— А ви чому такий сумний?—спитав я.

Долохов одвернувся.

— Мені просто сумно... жалібно промовив він— болить мені голова... Я почуваю себе тут чужим, непотрібним... і... взагалі нічого мене вже не захоплює... нічого... да...

І він, одвернувшись, зняв окуляри і брудною хусткою почав витирати спітніле скло.

— Долохов, хто ви такий, врешті?

Він гірко засміявся.

— Не знаю, хто... людина... „разочарований юноша“... взагалі чужий всім і всьому... Невдалий коханець, що кинувся шукати „забвения“. Печорин в окулярах, що живе в 1925 році... Опудало на страх горобцям... Громадський недороба... Виродок... і загалом ім'я мені—м'якотільний інтелігентик... Досить з вас?

Я мовчки відійшов од Долохова.

Ні! Це теж птах не з нашого гнізда.

Від тютюнового диму крутилася голова.

Вийшов на вулицю охолонути.

Мряка.

Вітер холодний з моря.

На залізниці хтось розмовляв. Прислухався.

Чоловічий голос—Гнатів. Стривожений, тримятий—Марійчин.

Марійка в чімсь виправдувалась:

— Гнатику... не я... щоб мені крізь землю провалитися... Гнатику...

Та що ти... не я... я ж чиста.

В мряці щось ляснуло.

П'яний голос:

— Замовчи, пові. Цить, курвяго. Хто-ж, крім тебе?

Знову—згучно—лясь.

Та не бий же, Гнатику... Ну, за... за що це? Та я ж і так уже шастраждала. Гна...

— Цить... Як гада роздаваю тебе тут.

— Гна... атику... ну, забий разом... та за що ж ти б'єш мене?.. Ти вже й так мене замучив... забий,—тільки не бий... Гна...

— У-у. стерво... Від кого-ж дістав, га? Хто мені приварив, як не ти, занудо? Кажі, хто? Душу з тебе витягну. Ноги, руки викручу... А ніяк не можеш, пові проклята.—Знову стусан.

— Гна...

Голос захлиснувся.

— А-а, стерво... Наварила мені, ну, то й сама ж носи... В мене фон, курвяго. Розумієш, га? Що тепер я робитиму? Кажі!..

— Та що ж скажу я тобі...

(Це крізь ридання).

... ну... що можу сказати? Я самотня дівка... самотня... і любива і не зраджувала... То за що ж це мені? Гнатику, рідний мій, ти ж у мене єдиний, не бий мене... я ж самотня... нікого, крім тебе, в мене нема... Ні...

Голос обірвався.

Тишу розрізав страшний, несамопитий крик. Я кинувся до залізничці.

Щось неясне ворушилось на землі. Стогнало. Корчилося.

Над ним стояв Гнат Колесниченко. В руці тмяно блиснув ніж.

— Це... ти? — спитав я.

До мене вільно спокійно Гнат відповів:

— Я...

І нерухомо стояв деякий час, повторюючи:

— Я... а то хто ж?.. я... ну, конечно, я...

І тримав ножа.

— Убив?.. здушено спитав я.

— Вбив... луною повторив Колесниченко.

— Та за що ж це ти, куркуляко ти проклятий!.. — скажено скрикнув я, кидаючись до Марійки.

Тоді матрос випустив з рук ножа, він дзенькнув об рейки, і матрос перелякано закричав:

— Невже ж убив?.. О-о!.. Невже ж убив?

Він весь час кричав: „невже ж я вбив“, і тримтів, і тримтів, і голос йому тримтів, лунаючи в повітрі. Та це ж засудять мене тепер... хазайського сина... як якогось... злодіяку... ой, боже мій...

— Не скигли, стерво!.. скрикнув я, прислухаючись до Марійки.

В неї ще злегка колотилося серце.

Матрос перешкоджав.

Цілував мені плече, одержу, голову, плакав, просив:

— Не кажи нікому... повернемось укупі в касарню... нікому не кажи...

Тоді я розвернувся й ляснув матроса в обличчя. Він хитнувся, сів на рейки й голосно заплакав.

З касарні вже вискакували робітники.

— Що таке?

— Що скоїлось?

— Матрос ударив ножем Марійку...

Засвітили сірника.

Поміж рейок лежала Марійка. Крізь порізану кохтину струмком лилася густа кров. Дзюрчала.

Студент став на коліна. Роздивився рану. Радісно:

— Нічого. Здається, житиме. Ранка невеличка, — скоро загоїться.

Беріть її, хлопці, — несіть до касарні...

Понесли Марійку важко стогнала.

Вона ніби постарішала на багато років.

Змарнілі вуста ворушились.

Марійка прошепотіла:

— І... не винна я зовсім... дурний... дурний...

Даниловський схопив заплаканого матроса за комір.

— Ну, ти, Сволото! А ну, підіймайся. Ходімо... Буде ще тобі, дурапласе. Чекай...

А Коржик додав:

— Отут би йому й „амбу“ встроїти... Ех, шкода...

Чого шкода, Коржик не сказав. Чи Марійки, чи того, що матросов не можна „амби“ встроїти. В касарні поклали Марійку на койку. Студент перев'язав. Коли Марійка відкрила очі, — заспокоював:

— Нічого, Марійко... нічого... загоїться швидко...

Марійка заплакала.

— Я-ж його так любила... так любила його... а він така ж...

І після короткої мовчанки, рішуче сказала:

— Сволота.

І знову затулила очі.

Долохов зблід. Доторкнувся до плеча студентового. Прошепотів:

— Ви—праві... Я бачив ваше засідання... і тепер бачу... ось що...

Треба боротися... да... але я не можу... я вже... втомився... і... врешті... мені байдуже... все... я знаю, лише своє горе... а в мене його багато... дуже багато...

— Нічого... відповів студент, — боротьба і без вас пройде... Ачей, зборемо ворога і без вас...

— І все ж мені шкода, що я не можу взяти участі в цій боротьбі... боляче...

— То боріться...

Долохов на це змовчав.

Крутився синій дим. Лежала Марійка, — красива, бліда, з хвилястим каштановим волоссям. Після радості, після веселості, — знову стало сумно. Але згадалося, що в житті — рівно ніщо не йде. Зараз — перемога. Через годину — падіння.

Що ж. Будемо чекати останньої перемоги.

VII.

В неділю лився дощ. Бив великими краплями по даху. Море дихало північно-східнім вітром. Вирвавшись з морського гирла, вітер летів невпинним конем. Крутив стовпи дощу, засакачував у ліс, дихав на дерева. Від подиху дуби, груші, горіхи хилили свої зелені, кудлаті голови.

Верхів'я гір були вкриті густим олив'яним туманом. Туман повз униз по верхів'ях дерев.

А вранці ще було сонячно. Вранці дядя Ваня взяв мішок і пішов жудись у гори. Напередодні вночі він довго про щось розмовляв з Шуркою.

Ми кінчали будівлю клубу.

Робили всі. І студент, і „культкомовець“ з другої артілі, і навіть іноді „нейтральний“ Долохов брав сокиру або щось і допомагав роботі. На „Гайдуці“ вже знали, що ми організували гуртки й будуюмо клуб.

Раділи.

— Ну, тепер хоч якась розвага буде... Ато — чиста біда... Тільки чакалка й розважає вночі...

Панько розмалював завісу, стелю, стіни.

Сцену, дуже невисоку, збудували з каміння. Знайшлося кілька дошок, — вони пішли на лави.

На завісу купили полотна, за ним ходили далеко в гори, в абхазький аул.

Врешті клуб вийшов гарний. Читальня, — невеличке помешкання, де стояли коні пожежного сараю, — була заставлена довгими столами. На стінах — плакати, портрети, віти дерев, Панькові малюнки.

Читальню ми збудували в першу голову.

Панько жартував:

— Коли б повернулися сюди коні, вони б не пізнали свого помешкання!

Колись тут був роз'їзд. У громадянську війну на нього зробили вальот черкеси. Роз'їзд спалили, всі будинку, що мешкали в них

службовці—спалили. Залізницю висадили в повітря—мешканців вирізали. Залишилися тільки дві напівзруйновані касарні та сарай. Роз'їзд перешесли на „Гайдук“.

Але руїни старих помешкань стали нам у великій пригоді. Звідти ми брали цеглу, каміння.

У читальні збудували піч.

За сценою теж поставили другу піч. Пічник знайшовся. Це був робітник з „Гайдука“ хлопчина такий смирний, такий працюватий. Він сказав:

— Коли будете мене завжди пускати в клуб, на вистави, я зроблю піч. Зимою в горах холодно—дме норд-ост... Дуже холодно... А зроблю піч—буде тепло.

Робили всі з захопленням, радісно, з жаром.

Лише Шурка ледарював та, приходячи на місце будівлі, підсміювався, підхихикував:

— Роботай голова—кашкета куплю, а не зароботаеш, і того проп'ю. Прощайте, деточки, мені вас жалко!..

— Та йди ти звідси, бісовило! кричав на нього Панько.

„Бісовило“ глузував:

— Ви робите, а я потім прийду та буду на виставу дивитися. Хо-хо-хо...

— Ми тебе, чортяку, й близько не пустимо!

— Залізу!

— Не заважай!—І Шурка відходив.

Робив він тепер з „прохладцем“, нехотя. Язиком чesав багато. Був веселий і, видно, нудився.

Недолюблювали його, казали:

— Пустомеля.

Його жарти тепер нікого не бавили. Були нецікаві, зайві й тупі. Іноді лише хто-небудь розтулить губи в м'яву посмішку й байдуже скаже:

— Ну, й начудив... От чудак...

Всі тепер знайшли розвагу цікавішу й кориснішу. Вечорами збиралися в нашої касарні.

Обмірковували різні питання що до клубу, димили цигарками. Іноді сиділи коло вогнища. Довго до півночі. Розходилися стомлені, але з великими посмішками.

Чакалка кричала. На чакалку не звертали уваги.

— Хай кричить... ми теж скоро закричимо...

Чакалка тепер нікого не нервувала. Навіть не помічали її скиглення. А раніш—це була наша мука. Справжня єгипетська кара.

Студент підгонив:

— Ну-ну... Давайте стінгазету!.. Давайте!..

Драмгурток уже працював. Готували до постановки п'єсу: „Боротьба“.

П'єса невеличка, дієвих осіб небагато.

З роз'їзда прийшла дочка начальника. Маленька, бідолиця, черноока... Трохи боязка, а в кутках уст усмішка. Попрохала:

— Прийміть мене в драмгурток... Скучно... Я завжди буду з охотою ходити на репетиції. Я й співати вмію. Мене звати Поля.

Її прийняли. Зразу ж її взяв під свою „опіку“ Панько. Вечорами довго гуляв з Полею. Проводив її додому, на „Гайдук“. Показував свої малюнки і навіть (таке чудо), навіть подарував їй три своїх картини. На репетиціях завжди був студент. Хвилювався. Нервово поправляв:

— Тут отак треба казати... отак... чуєте?..

Ішло, порівнюючи, гладко. Гуртів'яни працювали охоче. В другій касарні дивувалися й раділи:

— Ох, хлопці, шутку відчувбурили, га? Тепер нам плюють.

Коли ми дуже вже захоплювались оптимізмом, Коваленко казав:

— Ну, товариші... Ви не дуже тее... це ще чвертка всієї роботи...

Потім почався запис до лікнепу. Записалося двадцяттеро:—з „Гайдучка“ і з другої касарні.

Записалась і Марійка. Рана її вже загоїлась. Ми їй пропонували подати на Гната в суд, Марійка відмовилася.

— Ну його к бісу... Хай він крізь землю провалиться! Дурень... Я тепер гулять з ним не буду...

— Правильно, — сказав Павлусь, — примусити він тебе не може... Не старий режим...

Гнат пропадав. Не було кілька днів. Потім з'явився. Блідий, спухлий, страшний. Прийшов, хитаючись. Дивився страшними, запаленими очима. Сказав мені:

— Старосто... А я міг би бути людиною... Я не схотів бути людиною... Ось і все...

— А чому ти не можеш бути людиною?

— А я знаю? Не можу. Грунту під ногами нема. Нічого нема. Не знаю, за що вхопитись, не знаю, що робити. Жити брехнею не можна. Робити ради брехні та горілки — не можна. На село повернутися — не хочу. Там — дурниця... А далі що? Отак жити? Га! Тьху!..

Сплюнув, потім вийшов. Пішов до Марійки. Викликав на вулицю. Хотів обійняти. Марійка відштовхнула:

— Відчепись! Годі вже! (словами Павлушеними). Це тобі не старий режим! (своїми). Я тепер багато чого іншого взнала... Хлопці мені розповіли... Студент казав, які є жінки... В містах... І я буду такою. Вивчусь письменности, то й буду... Ти знущався наді мною — терпіла... Ти бив мене — терпіла... Ти звів на мене поклеп і пірнув ножем — тепер годі...

Тоді матрос сказав:

— Прости мене... Повернись знову до мене... Я вилікуюсь і ми будемо жити вкупі... Я тебе не буду обіжати... Навіть пальцем до тебе не доторкнусь... повернись, Марійко... Я без тебе не можу жити... загину без тебе...

Марійка відповіла:

— Коли ти загинеш, то, значить, ти вже така людина... Міцні люди не гинуть... кволі — гинуть... А до тебе я не повернуся.

— Не повернешся?

— Ні...

— Ну, що ж! — відхнув матрос, — нехай буде так...

І пішов у густу мряку... Хитаючись, пішов.

На другий день чутка: матрос зарізав жінку на „Гайдучці“. Ніби вона заразила його сифілісом.

А вранці другого дня ми побачили матроса. Він висів на груші, що росла під нашим вікном. Висів на шкіряному паску. Гойдався. З рота тонесенькою ниточкою тяглася слина... На синьому висолопленому язичці грало сонячне проміння.

Матрос, обдертий і розшматований, як видно, пропився. З полатаного черевика на правій нозі висунулися брудні чорні пальці. Права рука була скручена. На землі лежав засмальцьований клаптик паперу, придавлений камінцем. Я витяг його. Було написано нерівними рядками:

„Роспронайдрі його мати“...

І все. Літери скакали п'яні такі, ніби в дикунському танку. Прочитав записку голосно. Студент роздумливо сказав:

— Так він і мусів умерти... В нього не було ґрунту, і сили в нього не було...

Даниловський сказав простіше:

— Собаці собака й смерть.

— Про м'юртвих нельзя так говоріть, — суворо сказав дядя Ваня.

— Ну, й добре...

Жаю до матроса не було. Навіть зробилось легше, ніби ми визволились від чогось зайвого, нудного і неприємного.

І Марійка не сумувала.

Вислухала, пішла подивилася на матроса и зідхнувши, вимовила:

— Що ж... буває...

А вночі кажуть, плакала... Куховарці тітці Киїні розказувала:

— Не його шкода... Шкода тих минулих часів... Огоді ще. коли він був такий гарний... Цілувалися з ним... Милый він такий був... лагідний...

Матроса одвезли до міста...

А ми знову добудовували театр, клуб, читальню, готували п'єску, стінгазету.

А матроса ніби ніколи й не було.

VIII.

Забили останнього цзяха. Пахло фарбами, зі стін дивилися портрети...

— Ну, хата тепер е! — крикнув Даниловський і кинув об землю сокиру.

Над сценою, на червоному кумачі, було написано великими літерами гасло: „Культура — шлях до соціалізму“.

Хотілося плакати від радості.

Це ж наша р.бота, наше побудовання! Нехай це маленька крихотка, нехай нашої роботи ніхто не помітить, але це все одно.

Ми — самі, ми — невеличка купка людей, закинута сюди в гори, між ліси, в глушині, — ми вже маємо свій куток, і він не дасть нам кинутися в безодню нудьги і піти матросовим шляхом.

І цей куток збереже нас для значно більшого будівництва, в якому доведеться брати уч.сть.

— Йолки-по-олькі... скрикнув Павлусь — та й як же гарно! Гал

— Як у церкві.

Долохов обдивився стіни й сказав:

— Гарно... дуже гарно...

І протер окуляри.

— Ну, тепер бігом до хати! Гайда!

Побігли.

Дош. полосував косий, холодний, злючий. Зразу всі змокли. Один облип тілом.

— Бр-р-р. хо-олоднеча!

В касарні падала груба. Розливалось тепло.

— Ех, випити тепер! — сказав Анатолієв — з радості! А в мене й вино є і трохи горілки... Для цього випадку беріг!

— Н-ну?

— Правда?..

— Дайош, хлопці з радості... Коваленко, вип'єш?

— А чому ж і не випити трохи? — сказав Коваленко, — хіба я не людина? Це ж у нас свято, товариші...

Анатолієв дістав питво...

Пили всі, — навіть Долохов та Павлусь. Але це було вже не нудне п'яцтво, де п'ють люди, оповиті журбою та сумом. Виливали, сміючись, жартуючи. Лагідно розмовляли, не ображали один одного.

— За клуб! — підняв шклянку студент.

— Нехай живе клуб! Сла-а-ава!

— Тихше, хохла!

— А позавтра вже й День Молоди...

— Та всі вже готові!

— А стінгазета?

Я почервонів. Справді — треба ж кінчати стінгазету. Довелося сісти на ліжко й переглядати матеріали.

Небагато їх було. Три дописи з „Гайдука“, двоє віршів дав Анатолієв, три дописи дала друга артіль, в одному з них „продморнули“ майстра, у двох вітали організацію клубу. Долохов, Даниловський — спогади про 19 рік. Сьогодні вранці Павлусь дав дописа, написаного смішними чудернацькими літерами. Я прочитав.

„В день молоді ми всі повинні, значиться, стати, як один, щоб до-рогу до соціалізму і щоб отак, як матрос не погинути навіки, бо так пролетаріят жити не повинен і не треба. А ми довжні усі, як один, по-сідати наш клуб, писати й приймати участь в його роботі — тоді жисть наша покращає і ми прийдемо до соціалізму, як і говорив учитель наш Іллєч... А і нахше ми погинемо, як звірі-собаки і ніякої користи не дамо.

Павло Самсоненко. 251-а верства. Блок пост“.

Але ночами Павло писав щось інше. Заплющував очі, тупав ногою, мимрив під ніс якісь слова.

— Чи не вірші, часом, — думав я.

Газета буде слабенька, але все ж це був великий крок уперед. Я редагував дописи. Вино вже було випите, і хлопці сиділи, про щось тихо розмовляючи. Хтось спитав:

— А де дядя Ваня?

Шурка засміявся.

— Хо-хо-хо... по... по... хо-хо... по черепашки пішов...

— Як по черепашки?

— Та так... я йому збрехав, що в Москві та Харкові черепашки велику ціну мають... на гребні та на суп їх купують. Та то ж великі черепашки... не тутешні, заморські... Ну, а я збрехав йому, що тутешні іменно купують... А тут їх багато, більш, ніж „ментів“ у лісі... То він і пішов... Ха-ха...

Даниловський похмурився.

— Та на що ж ти це зробив, га?

— Та так, нічого робить, то я й давав... А він міркує, коли, говорить, ти кажеш, що кожна черепаха по кірбованцю, то, назбиравши їх сто штук, я матиму вже „целую коровку“... Нехай — каже — по вісімдесят копійок — і то коровка будет... і потягся...

— Тріпло, ти тріпло... сердито промовив Даниловський, — нащо ж ти брешеш? Це він зрадів як, а виявиться, що брехня... А він, мабуть, думає: от справлюсь... Ех ти... дурень, дурень! Тріпло!

Шурка не чекав, що до його жарту поставляться так суворо. Збентежився.

— Та я ж що?.. Я нічого... Я... Нехай він, кугут, не слухає...

— Дурень!...

У сінях щось загупало.

— Ось і дядя Ваня йде... — сказав хтось.

Двері відчинилися, пахнуло холодом.

Але ввійшов не дядя Ваня, ні!

Ми навіть протерли очі, — чи не спимо часом? В нашу маленьку, жарку і задимлену касарню ввійшла дівчина, молода, струнка, в столичному вбранні, якого ми тут ніколи й не бачили.

З одержи лилася вода, дівчина дрижала від холоду. Обвела касарню стомленим поглядом, і хвилюючись спитала:

— Це 1-а касарня на блок-пості „251-а верства“... Долохов підвів голову з ліжка. Стріпнувся, магнув себе за шию, потім зблід і звів голову. Дівчина кинулася до нього.

— Колю! Це ви?

— Так, це я... — задихаючись відповів Долохов, — це я... А де знову ви?

— Я... (дівчина сіла) я...

Ми зацікавлено дивилися на цю сцену. Ти ж дивись! Він прийшов до нас у касарню обдертий, босий — мізерний. А тепер до нього прийшла красива дівчина, з таким інтелігентним лицем. Зодягнута по столичному, з жовтим, шкіряним чемоданчиком у руках.

Долохов підвів очі на дівчину. Боляче спитав:

— Як ви знайшли мене?

— Я? Мені дав адресу ваш товариш... Михайло... Він довго не хотів казати... але я майже на вколюшках благала його... і він дав...

— За чим ви прийшли? (в голосі суворість). Га? За чим?

— Ах, Колю... ви питаєте... Я скажу вам... Але... Тут... якась незручно... Яюсь ніяково тут...

— Кажіть... Це мої товариші... (він підкреслив ці слова) можна і не таїтися від них... Це не ті люди, що там... (Долохов незрозуміло мотнув головою)... Але де ви...

— Я не можу голосно казати...

— Як знаєте...

— Ви не радий мійому приїзду?

— Мені боляче...

— Я ж, я вами...

— Тепер пізно... Тепер від цього мені не легше...

Дівчина витягла маленького, срібного портсигара.

— Куріть, Колю...

— Спасибі... Я махорочки...

— Ви курите махорку?

— Курю. Я все курю...

— Іде великий дощ... — сказала дівчина, — їхати назад на „Гайдук“ неможна. Мене підвіз начальник роз'їзду. Там десь у горах обвал і він їхав туди. Ви мені дозволите заночувати в вас...

— Можна, але в нас нема перин (хвора, стомлена посмішка), які ви так любите... Да-а... в нас просто... мішок, сіно, замість ковдра, мій полушубок...

— Ах, Колю, Колю... Милий... навіщо ви забралися сюди... в цю глушину!...

— Мені тут краще... Я може спочину тут після всіх стусанів, що підносило мені життя... після „душевних“ стусанів... І може, може дечому і вивчусь... хто зна...

— І ви робите?

— Я роблю... З лопатою... З кайлом... З ломом...

— Біденький, Колю... бідний...

Очі дівчини наповнилися сльозами. Долохов гостро відповів:

Мене не шкодуйте... Пешкодуйте сама себе... Мені тут гарно... Я дечому вивчусь тут... І, може, дечого позбавлюсь...

Я підійшов до Долохова припалити цигарку.

— Знайомся... сказав він, — це моя знайома... А це мій приятель і колега... („приятель“ і „колега“ — Долохов знову підкреслив).

Дівчина нерішуче простягла мені руку. Рука в неї була м'яка ніжна.

— Тетяна Олексіївна... промовила — вона.

Я назвав своє ім'я:

— Лев Скрипник...

Пропонував:

— Сідайте до грубки... Зогрієтесь... А ми можемо вам чайника шоставити. Або вина вип'єте, в мене є трохи вина.

— Дайте мені краще вина... — попрохала.

Я налив шклянку.

Подивився на дівчину. Очі в неї були стомлені, великі. Вигляд — розбитий. Щось переживав й не може пережити. Щось тайть і висловлює. Від того втомилася.

— Треба, хлопці, спати... — сказав Даниловський.

— Давайте...

Почали вкладатися. Павлусь, який сидів за столом і щось писав, несподівано розсміявся.

Скрикнув:

— Льоню, Льоню вірша написав! Та на ж почитай! Йй-пра, вірш... справжній вірш!

Сяяв. Трохи не підстрибував до стелі. Не звертав уваги на гостей. Я взяв листа, вірш починався так:

Коли сонце за гору сідає,

Нас нудьга оповиває —

Ми горілку п'ємо

І один одного б'ємо.

Вірш був дитячий, дуже невдалий, але ж Павлусь у своїй письменності переживав добу дитинства.

А тут цілого вірша написати! Дійсно, радіти є чому. Дівчина тихенько сказала:

— Який він славний, цей хлопчик... І як він радіє...

— Вони тут усі славні... відповів Долохов, — і славні, і міцні, не те, що там... де я раніш був...

Лягли спати...

Я прокинувся, мабуть, опівночі. Лямпочку загасили. Горіла грубка, жидуючи на стіну жовто-гарячі тіні.

Коло грубки сидів Долохов. Ворушив кочергою в печі. Тихо казав Тетяні Олексіївні, що сиділа на маленькій лавочці біля нього.

— Вже не повернеться це... І не можливо... Все щезло... залишилася тільки образа... Вона є...

— Колю... але ж я не знаю, як це трапилося... Я втомилася, Колю, від важкого життя... Я завжди плакала, дивлячись на свої погані, чужденські плаття... І я плакала від того, що їла оселедці з чорним хлібом... А ти сам тоді голодував...

— То ти — взяла та й продала себе тому підстаркуватому, череватому інженерові... ущемливо додав Долохов...

— А-а... ну, нехай це буде так... Але ж можна все забути... і простити можна все...

— А потім, — продовжував свою думку Долохов, — коли мої вірші почали друкуватися, коли в газетах з'явилися мої портрети, коли ти побачила мене в шкірянім пальті, в гарному європейському вбранні, а не в, старенькій сорочці та дряних чоботях, — ти згадала наше кохання і наївного, простого й мрійного хлопчика... І твій череватий тобі обрид... Лягаючи спати з тобою, він доторкувався до тебе своїм настовбурченим черевом і тоді по спині тобі пробігав мороз огидливості...

— Колю... покинь. Колю... (голос дрижав).

— Чекай... Тоді ти знову забажала повернути минуле... А хлопчик уже, замість кохання, почував лише біль та огидливість до цієї купівлі-продажі... Ввесь час, все життя крутився він поміж таких людей і ввесь час він їх ненавидів і не знав, як видертися з брудного оточення... Але видерся... да...

— Колю, покинь це!.. повернись до мене... І ми знову будемо жити... гарно... будемо любити одне одного...

Сміх. Блиск окулярів.

— Трохи пізенько... да... повернутися до тебе? Соромно... Я б повернувся... Але я застрелюсь від сорому... ні, не можу... ти їдь назад... Череватих на світі багато, досить багато, щоб ти могла ще одного підхопити... А я залишуся тут...

Тоді бачив я, як Тетяна обіймала Долохова, як тулилася вона до нього всім своїм молодим тілом, важко дихала й шепотіла.

— Повернись до мене, Колю... Ми знову будемо вкупі...

А він мовчки ворухив у грубі вугілля й мовчав.

А врешті промовив.

— Ні... повернутися до тебе я не можу... повернутися до тебе це значить повернутися до старого оточення... А його я ненавиджу, будь воно прокляте! Я тут бачу людей, а там — недолюдків... Там усі занепадники, м'якотілі... А тут — люди... Коли ці люди бачать, що їх заїдає нудьга — вони шукають способу, щоб позбавитися її. І знаходять... А там падають у багно нудьги, обливають брудом один одного, ненавидять, продаються... Це зветься — інтелігенцією... Ні! Це не інтелігенція! Інтелігент ось тут є — студент Коваленко... Інтелігент це... а в тім нащо це тобі знати? Повороту до старого нема... Ти коли писала мені, що любити можна й оддала... Ну, то й кохай мене оддала... А я повернуся назад, лише вивчивши життя і цих людей.

Долохов закурих.

— Значить, ні? — Тримтячи спитала Тетяна Олексіївна.

— Ні... Кажу ж... пізенько...

І ще довго сиділи вони мовчки.

А дяді Вані ще й досі не було.

IX.

Вранці дівчина вже виїхала.

Долохов сидів на своїй койці і курих махорочну цигарку.

Я прокинувся рано і зараз же сів за редагування газети.

Долохов докурих і сказав:

— Скрипник, давайте я допоможу вам...

І до семи сидів він, виправляючи матеріяли.

— Еге... — подумав я, та ти, хлопче, незабаром, зовсім у нашу роботу влізеш...

На Долохова я вже дивився з поважанням.

X.

Врешті підійшов і День Молоди...

Вранці повернувся дядя Ваня. Він шкандибав на ліву ногу.

Розповів: повертаючись назад, попав у глибоку яму.

Зломив ногу.

Лежав у лісника, поки не загоїлася нога.

Прийшов з мішком,—схудлий, але радісний.

Сказав:

— Ну, хлопці, хто как, а я зароботал!

У мішку щось ворухилось. Коли взнав, що Шурка його підманів, ~~ж~~кннув далеко мішка й заплакав.

— А я думал—продам черепашек... коровку себе куплю, да і на ~~из~~бьонку останеться.

Долохов доторкнувся до дядіного плеча:

— Ти не журися... заробиш...

— Да, зароблю... сам знаю... А ето ж, как сон.. день—і сто ~~рублей~~.. і... проснувся.. нічево нет... сволоч Шурка... Шутіг всьо... Дядю заспокоїли, і робота продовжувалася.

... Увечері коло клубу загорілись лихтарі.

В читальні висіла газета. Нова, розмальована. Панько постарався.

Коло неї вже стояли робітники. Сміялися.

— Здорово! А майстер, майстер,—дивись!

— Х-хо!

— От і маємо свій клуб!

— Ну, і значить маємо де зібратися!

— Здорово, хлопці!

— Ану, вірша читай!..

— Миколко, почитай-но газету... Ти ж письменний...

Миколка читав, що діється на білому світі...

Радіють.

— О, нарешті, хоч газетину чуємо... Живе слово! Н-ну... читай ~~далі~~...

— Ах ти ж, бісова Хранція... Борги їй...

— А чорта не бачила...

— А Китай, значиться, ворухиться...

— Молодці, ході!

— Читай далі, Миколко.

Микола читає далі.

А за сценою вже зібралися „артисти“... Гримирувався Даниловський—генерал.

Закручує чорні прироблені вуса... Хвилюється, бо це ж тобі не жарт—перший раз виступати. А „публіки“ чимало—і наші, і з „Гайдука“, і вантажники.

Анатолієв шукає кашкета.

— Де мій кашкет з кокардою? Де мій кашкет?

Павлюк розмахує дерев'яною, вифарбленою сріблом, шашкою,

А публіка вже плеще в долоні.

Він червоний командир—повторює свою роллю.

— Дайош! Починай!

— А-ну!

І тоді до студента підійшов Долохов. Очі йому блищали, окуляри ~~світшали~~.

— Коваленко,— звернувся він до студента—вам, мабуть, важко... давайте я буду працювати з лікнепом... Я хочу працювати, Коваленко... Годі лаштувати завісу...

На сцені держав промову Павлусь... По залі лунали оплески, заглушуючи настирливе скигління чакалки.

— Все готово?

— Готово...

В залі оплески. Павлусь іде за куліси. Сів.

— Ну, й казав же! Аж горло лопаюло!

З залі ляпали в долоні.

Дядя Ваня кричить:

— Актори! Дайош!

— Врештеш!

— Починай..

... Аж ось піднімають завісу.

Я теж даю завісу.

Після було різно

Студент виїхав. Виразали його всі. Коли поїзд зник у темряві— всі зажурилися.

Відривалося щось надто важливе, потрібне.

Потім я був завклубом. Вечорами газети. Працював лікнеп. Іноді в роботі був застой і знову налагоджували роботу.

Виїхав і я з 251 верстви. Виїхав після роботи. Готували нову п'єсу. В лікнепі почалися заняття. Викладала вчителька, яку прислали нам з міста.

Мене теж проводили до Гайдука. Довго тискали руку.

Потяг свиснув і стогнучи пішов у гори, на під'їом. Мені махали хустками. Панько біг біля вагону і кричав:

— А шкода, що не будеш на моєму весіллі (він женився на Поліні). Шко-о-ода!

Поїзд піддав ходу. Біг угору, —туди де буде починатися, рівнина, де кінчаються гори, узгір'я, гущина.

251 верства залишилася позаду.

Ну, прощай!

Донбас.

Рудня Ново-Сталіна.

ДЕ-ФАКТО

Роман

Частина четверта *)

ДУШНО

I.

У вікна попливали посадки та й заступили перон і загубленого на пероні Степана, і станцію, і рідні, далекі бентежні села.

Ще стояв, ще дивився і прислухався, як вигинається по чавунці воїзд, а вже очі проясніли, стали буденні, затурбовані.

Подумав: „тааа!“—навіть тихенько прошепотів і рукою зробив при-зирливий скорочений рух, остільки скорочений і придушено повільний, що, дивившись збоку, можна було подумати—зігнав муху з лиця. А те „тааа!“—було в нього так, подумалось таким голосом, неначе мовив собі:—зникло з очей, то й добре. Воно то й рідне, і роботи багато покладено, і осередку осиротілого шкода, і гарний хлопець Степан, але ж не прокисати од цього лірикою. Там буде ширше, там теж можна буде тріпати душу, там буде нова рідня—рідне ж там, де робимо, де живемо... Не печалуватися ж!..

Потім повернувся до вагону і почав складати речі, щоб зручніше. А найперше витяг книжку зі скриньки й положив на столику. Сів, відхнув і тільки тоді побачив, що за ним уважно водить очима якась дівчина в розстібнутій шкірянці і в зеленій гімнастерці. Очі на крузі темні й глибокі, як озера. Бліді з рожевим одсвітом білки широким обводом круг чоловічків вийшли з-під вигнутих лучками повік і тонкі крила носа ворухаться, напружені й прозорі. Губи затиснуті й оддуті... Видно, що дівчина забула себе і вся зацікавилась Юрком.

Од її очей стало моторошно й непривітно. Відчув їх так, якби хтось несподівано вивернув його душу, розложив її перед собою й вивчає... Але разом з тим її очі мали в собі якусь затаєну тоску, вони не тільки розглядали, вони жили самі й показували себе... Вона дивилась наче з вікон, з очей своїх, дивилась думками, чуттям і разом з неприязню повстали в Юрка цікавість і непомітний для самого себе жаль до цієї дівчини...

Є щось хоробливе в її тонкому, болісно-красивому обличчі, щось не таке, як в інших. Вона іноді розкриває широкі тонкі пелюстия губ і тоді видно обидва разки нервово-здіплених білих зубів... Щось ніжне й чутливе в худих блідих щоках з рум'яними плямами дисонує до всього вагону, шумливого, сварливого, і затурбованого своїми місцями, своїм тимчасовим дорожнім добробутом. Здавалось, коли поглядав на неї з-за книжки, — вона живе своїм життям якось надхнення і святково.

*) Див. „Молодняк“ №№ 5, 6—7, 8, 9, 10, 11, 12—1927 року.

Хтось сонно питає з третьої полицки:

— Яка це станція?—і позіхає. Йому може їхати в Сибір чи Оренбург, але він прокинувся й хоче знати, яка це станція, навіть не для того, щоб запам'ятати, а просто так. Йому од вікна відповідає заповстаний дядько в чугайниці з обличчям, що наче говорить — „готовий до послуг!“:

— Тепер ми маємо станцію Голендри.

Так само він сказав і на Гулівцях:—Тепер ми маємо станцію Гулівці. Теж спокійно так. І люди повертають голови до заповстаного дяді, бо ні до чого більше повертати голову.

А вона, наче п'яна од своїх думок, од свого життя. Ось вона дивиться в вікно, а видно, що думає про нього, про Юрка, бо одвела очі й стиснула пальці в кулак—думає напружено. Раптом устає й знову сідає. І знову на лобі, на тілі своєму Юрко почуває її глибокі стемнілі зіниці в широких обводах білків.

Враз із її вуст слова якісь.. Вона сказала щось, не розкриваючи зубів, одними губами. З несподіванки навіть не розібрав.

— Що ви сказали?

— Ти комсомолец?—крізь зуби повторила.

Саме в цю мить побачив у неї на одвороті шкірянки, демонстративно вивішений на верх, значок КІМ'у.

— Я — да. І ти теж?

— Я комсомолка.

„Чого ж вона така?“ подумав. „Її мабуть вночі обікрали...“

— Тебе не обікрали вночі? Ти чогось така сумна...

— Я? Я живу широким соціальним життям і в мене цього ніхто не вкраде... Мене не можуть обікрати.

По цій фразі пізнав, що вона студентка, а догадка стверджувалась. Вона студент а й їде в Київ.

Він теж їде в Київ і зупиниться з товаришем у його знайомих. А потім шукатиме місця в беpeesі.

Так вона йому радить не зупинятися в товаришових знайомих. Нащо такі оригінальності? Хай віз їде з нею просто в беpees. Це пряма дорога пролетарського студента.

У її мові звучала оголена одвертість, трошки передчасна, недоречна. Але одвертість ця тільки виправдувала її обличчя, її очі.

„Не дарма в неї такі очі“—подумав Юрко.

— Хоч тепер і звучують, і методично. — злісно оскаляючи зуби, казала товаришка, мабуть продовжуючи фразу, про широке соціальне життя,—методично сушать і намагаються вкласти в певні, знаєш, форми... ну, господарські... чи які... Знаєш, на селі комсомолец в основному агроном, у місті він повинен боротися з бюрократизмом... А хіба всякий нормальний хлопець не повинен боротися з бюрократизмом... При чому ж тут комсомол? Гм...

Сам її запал був занадто одвертий, вона говорила з притиском, іноді злорадо, саркастично світила широкими очима і, показуючи зуби, схожа була на звіря. Наче вона знайома з Юрком років два, так оголювала в кожному слові, в кожному погляді свою душу.

— А до яких ти належиш комсомольців? —і перебила сама себе:—комсомолец, коли він у вузі, повинен бути прикладом —це основне комсомольське у вузі. Ну, а хіба не писали, посылаючи гроші, маминька й папінька своїй дочці—курсистці, своєму синкові барчукові, щоб вони були „прилежні“, щоб не ходили до циганських співачок і щоб не випивали?... Хіба кожний безпартійний не повинен бути прикладом?... Ні, скажи мені... Як ти звешся?

— Юрій. Гармата Юрій.

— Так ти скажи мені, Юрію—де комсомол? У чому тепер комсомол? Не гурт отих чистеньких молодих „примірних“ людей, а комсомол де? Га, Юрій?—благала нагинаючись до Гармати головою.

Юрко мовчав, задумано дивлячись у вікно.

Давно почали мигати стрілки й станційні будинки ахкали, наче віталися з поїздом.

Миришавий, заповстаний дядько з увічливим обличчям поінформував од вікна:

— Тепер ми маємо станцію Козятин.

Дивлячись у вікно, казала опалим голосом:

— Ти не знаєш? І я не знаю. Я знаю тільки,—що не бачу його, та й годі... А до яких комсомольців належиш ти, Юрію?

Юрко не знав гаразд, як відповісти—до яких комсомольців він належить...

— Як тобі сказати?... Я дуже недавно вступив до комсомолу... Я думаю... коли що потрібно... Я... про що ти питаєш? Я не зовсім розумію.—Усміхнувся.

Усміхнулась співчутливо.

— Ти належиш до тих, яких багато. Не задумуєшся. Видно. Чорт його знає,—може й ваша роля... але не могу я цього... Не могу... е-ех!

* * *

Ізали довго, звиклись і не звиклись, різні такі і близькі тим, що різні. І все було нове в ній, у кожному слові її розкривалась Юркові її душа, її інтереси і в них її життя.

Б'яло вечоріло над дачами—у вікно вагону. Юрко турбувався, багато курив, перевіряв документи й гроші—Юрко жив своєю подорожжю, своїм сьогоднішнім днем, своїми речами й одягом, а вона забула себе, тільки нервово машинально пригладила поривчастими руками запущені кісники волосся від щік за вуха, нагнулася і прошепотіла таємничо:

— А знаєш. Юрію, я б хотіла, щоб була вічна революція. Хай би—бої, бої, бої!.. поки людства хватило б... Пожили б... Так розцвіла б земля духом, ініціативою, сміливістю... та й би одцвіла... Щоб до кінця земного життя не встиг народитись обиватель. Я його так ненавиджу!.. Що хай би краще вічна революція.—Казала крізь зуби, розпачливо.

А заповстаний, увічливий флегматик поінформував від вікна, розстібаючи пояс після ситого полудня:

— А тепер ми маємо Київ.

Вона дивилася на запасні путі, на безтурботних станційних мешканців і не сприймала всього цього, бо все це не могло витиснути її болючих думок.

II.

Київ.

Тривожно трохи, і трохи радісно, і висипає поїзд... висипають поїзди у брудну сіру станцію метушливу юрбу; виливається вона на площу, шлыве, тягне, зачипляє за плечі торбами, під коліна кошиками... Коли не думаєш,—тривожно. Коли подумаєш,—так і відляже: „Що? Якимсь буде! Гірше смерті не буде! Приймуть—не вернись, не приймуть—не вернись.“ Руки є, руки здорові, здається, вола поклав би... А в тім—що буде!

Клава, та, що з нею познайомився в поїзді,—тягне за рукав:

— Сюди, ось сюди! Не розгублюйся! Селянщина! Ось на цього трамвая сядьмо!

В неї з під кашкета вибилося волосся. Ах, ця Клава! Вона так не слідує за собою Шкірянка в неї обвисла полами, туфлі викривилися, захабуки під підшву попідгиналися. Іде спереду й широко, по-чоловічому ступає; низенька, й од того здається, що вона котиться на колесі без обода, на шпичках; ноги з під спідниці крутяться вітряком.

У вагоні забувається Клава.

Київ. Теплий своїми тонами, такий не строгий бульварами, розмаїтими будинками різного стилю, пригорками, вередливими й несподіваними дніпровими люстрами з трамваю...

Ішли перевулочком, потім піскуватою великою дорогою, позад якихось будинків з дніпрового боку, і попали в чистенький невеличкий бепеес.

На коридорі зустріли барвисту горбату істоту. Це було викінчене повне й гармонійне сполучення червоного, жовто-зеленого і ясно-синього: в неї було пишне червоне волосся, воно буклями облямовувало довге, як буває в горбатих, пристаркувате (хоч у неї „кім“—випірав на горбатих грудях) обличчя, і лежало кучерями на непомірно широких піднятих плечах. Волосся відтінялося червоним на лиці, а лице все було жовто-зелене, без усяких ознак рум'яну—чисто жовто-зелене, світле. Тільки підборіддя, звисаючи на ясно-синю жакетку тепло й м'яко голубіло й голубіли губи.

Клава барвисту комсомолку назвала Ліною і поласилась до її грудей головою.

— Ліночка!

Приїхала?—Втомилась?.. Ну, йди до кімнати та відпочивай. Я зараз вернуся...

В її словах і в дівочих ласках відчувався опікунський тон, вона говорила, як до меншої.

— Товариша свого забирай до кімнати...

— Товариша свого забираю до кімнати,—Ліниними словами сказала Клава, і взяла недвозначно за руку, дивлячись в обличчя.

Це Юркові не сподобалося. Було таке враження, наче в Клави порвалися торочки од спідниці...

Увійшли до дівочої світлиці.

— Клава!

— Клавочка!—придушеною ласкою проїнялись голоси. Теплою, але не зовсім життєрадісною, жалісливою ласкою.

Підійшла дівчина в червоній кофточці, червоняста, симпатична своїми неглибокими, не дуже розумними, очима. Випромінювала з них пусту тваринну радість життя та примітивне кокетування, і шоки вона перев'язала кокетливо білесенькою хусткою. Видно, що виглядалася в дзеркало і знала, що їй до лиця ця перев'язка. Вона не вродлива, (ніздрі в неї розширюються дзвінками ніс витягнутою пірамідкою, зваленою на бік, гранчастий), але соковита.

— А хто це з Клавою?—дивлячись зблизька в упор запитала Юрка. А—а! Він з оімом! Комсомолец! Ну, здоров! Я—Марійка.

— Гаразд,—сказав Юрко.—Я Юрій,—і засміявся.

— Чого ти напала на нього?—обізвалася з кутка, ліворуч од дверей, дівчина.—Заходьте, товаришу, та гостем будьте.

— А чого з ним церемонитись?—казала Марійка, і ще щось казала про комсомольське поведіння, але Юрко не прислухався. Він дивився на дівчину, що обізвалася з кутка, де готувала вечерю.

Вона мала звичайне, хороше не вродливе, а таке, що по-руському звється „смазливое“ обличчя. Але розпущені, перев'язані бантом, чорні коси, покрапані од електрики риб'ячою лускою, і чудний одаг робила

П не зовсім звичайною. Вона зап'ялася в стан великим листом обгортого рудого паперу. Лист блищав на випнутих грудях і на животі, щільно облипнувши до стану. І на нього так само побризкала луска.

За столом сидів невеличкого зросту хлопець і, зібравши очі на очурики, приязно дивився на Юрка. Вибивав олівцем якогось мотива по дубовому столу, витягнувши до дверей і так витягнуту наперед собаку шордочку. Було щось привітає в цій непоганій мордочці і приваблювала до себе стрільчаста насічка від зовнішніх куточків очей. Здавалось, ці очі завжди усміхаються, завжди веселі.

Хлопець дивився зацікавлено, але так, наче казав: — та! знаємо. Селяк, трохи чився... життя й революції не знаєш... Врешті, що з тебе вимагати! Ти й так симпатичний парубійко. Заходь, то й поговоримо..."

— Підходь ближче. Речі постав он на стільці...

Юрко сів коло столу й зацікавлено обдивлявся чистеньку, прибрану квітками, гілячками, дівочу кімнату. Його вражала охайність і тепла інтимна обстановка.

Клава вважала Юрка за свого. Наче найшла його на дорозі і тепер думала, що він виключно під її опікою. Вона поставила речі, зняла своєю рукою з нього кашкета й повісила на вішалці коло дверей, турбувалась, щоб він видався компанійським і тому говорила багато про те, як вони зустрілись, як їхали...

— Бачу, селяк... Руки які в нього! Думаю—ну це з наших. Це син комсомолів... Ви не дивіться, що він такий—по селянському усміхається, наче не балакує... Він розумний, гарний хлопець... Я його вже розкусила...

Юрко й тепер „по-селянському“ м'яко, трошки ніяково усміхався, але він уже теж „розкусив“ Клаву і тепер мало звертав на неї уваги. Він бачив її трошки неприємну одвертість і всна йсму здавалась трошки ненормальною—все таке враження, наче у Клави порвалися торочки і вся одяга псезе з неї та оголює її нервово смикане тіло... Врешті, бачив, як ставились до Клави інші—вони або прислухались, як прислухається доктор до слів хорого, або не помічали її. І тепер не помічали, а її мова була тлом і на тому тлі точилася легка коротка розмова.

Хлопець питав Юрка, одверто розглядаючи його:

— Здалека?

— З Поділля.

Почув відповідь і прояснів, повернувся лицем до Юрка:

— Ого-о!.. Земляк!.. Лапу твою! Як звешся?

Юрко сказав, і потискуючи руку, чуточку підвівся з ослону.

— Ну, от, А я Нагірко.

— Ти з Поділля? А звідки?

— Революцію прожив там. У Вінницькому, в Літинському...

— Так які ж ми земляки?

— Браток!—оглянув Нагірко присутніх,—провести революцію десь, це все одно що народитись там. Все одно... Там, брат, на липовому шляху, що тягнеться з Вінниці, моєї кілька капель крові теж є. Шепелівець черкнув олив'яною. Там я воював, там учився в партшколі і їздив у лісові бандитські села качати продподаток.

Не хвалився—було видно. Це було в його крові й плоті. Це для нього звичайне, це велика частина його життя, його побуту.

Тимчасом Марійка припасовуючи пов'язку через щок, при маленькому люстерку, казала:

— Дівчата, а наші ж подорожні їсти мабуть хочать.

Подавали їсти на стіл. Смажену рибу, білий хліб і чай. Юрко виїмає періжків з сиром (Ксея напекла). Весело їди, жартували.

Тільки тепер помітив Юрко, що Нагірко фепелявить. Він багато дотепно говорить, у нього багато слів і язык здається не встигає нормально випускати їх і заїдає, як кулет... Остатється між зубами— „фе“... фепелявить. Гострі ракетні думки вибrazкує смішно Нагірко, і всі сміються. Не з думок,—я самої манери говорити. Але він не ображається, він розуміє той сміх—свійський, рідний, дружній. Той сміх, що вітають і зустрічають ним Нагірка на осередкових і районних зборах. Кожний раз, заряджаючи нову стрічку слів, Нагірко стрякне ласічкою від куточків очей до скронь, наче пробує душі, на який лад поставлені, наладить усіх, обвівши кумпанію очима, на свій мажор, подумає й засипле.

Увійшов з мандоліною студент в англійській дешевій парі. Дуже темний, прилизаний і вичищений, з дуже маленькими очима, що сидять зверху і з платким лицем, він двічі вклонився з усмішкою, потім погас і пройшов до столу.

— Здоров! Здоров, франте!—сказав Нагірко.—А мандоліна зовсім до речі. Зайомся—це мій земляк. Приїхав гризти.

Франт потиснув руку, трішки витягнувшись і укланяючись, хекнув, поправив галстука, сів, подумав і прорік афоризмом:

— Не той революціонер, хто брудно коло себе ходить.

Нагірко оглянув свого жовтого подільського кожуха і ні з того ні з цього встромив мезиногового пальця у дірку в плечі. Мовчав. Тільки заховане задоволення, одверте задоволення своїм кожухом, пробитим шепелівською кулею, світилося в його погляді. Потім він відрекомендував франта Юркові, показуючи на нього очима.

— Це товариш Тпрутинкевич. Член комуністичної спілки молоді України, має своїм комсомольським фактом читати доповіді про побут, чудово зв'язує щоденне чищення зубів зі світовою революцією, говорить майже виключно афоризмами—сумнівної оригінальності.

За час цієї тиради майже всі згубилися коло столу. Деякі здивовано дивилися на Нагірка, деякі усміхалися, але всі ясно бачили, що Нагірко знущується над Тпрутинкевичем.

Клава оскалила свої зціплені зуби, нервово підбрала щоки і з ненавистю дивилася на франта. Безпосередня, як дикунка, як тихо-божевільна, вона врешті прошепотіла:

— Сволоч! Етику застосовує! Комсомолец?

— Треба не відставати від часу взагалі, а тепер зуби треба чистити,—сказав Тпрутинкевич і засміявся. Здавалось він не сприймає Нагіркових гострих характеристик і не сприймає тому, що занадто тупий, щоб відчувати їх. Од цього було досадно на Тпрутинкевича, й у всіх погасла усмішка. Тільки Нагірко світився добрими проміннями з очей спокійно згоджувався:

— Зуби треба чистити. Неодмінно!—Обав усіх демагогічним поглядом.

— Хлородонтом,—подала репліку дівчина у фартусі з обгорткою паперу.

— Радиш хлородонтом?—повернувся до неї Нагірко.—Можна, звичайно, хлородонтом, але не треба рекламувати—це концесійна фірма. А зуби чистити треба. Кожна культурна людина чистить зуби—і лорд англійський, і комсомолец... Але одна засторога: ні можна занадто старанно чистити, бо зітреться емаль та й будуть боліти... Лорд, то він уміє чистити, а наш мужик, як допадеться, як закуштує, що воно таке свіже та м'ятне, то й буде їсти по пів фунта в день, а це вже не здорово.

Тпрутинкевич встав і підійшов до дівчини в обгортковому папері.

— Фімо, як би я був художником, то написав би картину „дівчина в конфіті“. Тебе отаку в лусці намалював би.

Фіма говорить трошки різко, артикулює широко, жестикулює од себе:

— І нічого б не вийшло путнього. Це нікому не цікаво—дівчина в конфіті,—це не мало б суспільної вартості.

— Може бути. Перед марксизмом здаюся.—байдуже сказав Тпрутинкевич і заграв на мандоліну „слишен звон бубенцов іздальока“.

Пісню увірвали балачки, а потім той гамір знову звівся, зашумів, заплескав на якийсь новий лад.

Входили студенти й студентки, свіжі, червонясті й веселі, які вони бувають тоді, коли ще не почнеться академічний рік, коли з'їдуться з сіл, коли ще руки з морозями, і в кошиках ще пахне старе сало і соковита цибуля.

Коли осінь на дворі навівається й вечір буває синій, а в місті починаються громадські лекції, студії, відкриваються театри і на Дніпрі ще багато човнів. Увечері кричать пароплави, чутно на всі околиці, легкими запонами завишуються далекі перспективи довгих вулиць, бульвари кучеряві сумують, хвилюють груди юнацькою лірикою, а лірика з уривками пісень, гулянки з дотепами і з притупуванням... І додому приходить молодь весела, насичена, бадьора. В бебесі кишить життя, співають у коритарах, сміються на веранді, сперечаються за лавально, залицяються за дверима, коло примусів і смакують гарячу вечерю.

Врешті Нагінко встав і стріпнувся, наче з сідала зіскочив.

* * *

— Двинемо, Юрку? Предстанеш перед світлою персоною коменданта, та й у нашій кімнаті спатимеш поки що...

Перед тим, як „двинуті“ мали, підійшла Фіма, дівчина, що була у срібному конфіті й затурбовано заговорила з Нагінком: підшефники, піонери, бюро, доповідь... Підшефники, бюро, піонери—ті мову пересипало.

Кожний комсомолець зразу пізнав би в цій дівчині активістку, що в всяких виборах має своє прізвище у спискові кандидатур, робить у п'яти-восьми вдуманих комісіях, виступає регулярно на зборах, не має подруг і перед тим, як поздороватись, попросить прикурити або розповідь якусь осередкову новину...

Нагінко відповідав їй весело, так весело, як розбирав він усі комсомольські справи.

— Ах, Фімочко! Ти вічно зі своїми піонерами, підшефниками... Потім—ти інструктор—не турбуйся про кожного пацана зокрема—ти мажеш вожатим... Ну, а як тобі привокзальний район?

З Нагінкових слів виявилось, що він керує дитячим рухом по місту. За юркового комсомольського життя Нагінко перший з Юркових знайомих, що має відповідальну роботу і що з ним легко й добре Юркові, рядовому комсомольцеві. Бо познайомились якось не в помешканні осередку, не в бюрі або на зібранні... просто хлопці—два парубчакі.

— Зарані ти берешся, земляче, за роботу серед дівчат,—сказав Нагінко, одпихаючи ласкавим рухом Клаву, що заступила Юркові дорогу й щось тихо трактувала, жалко блискаючи очима.—Підемо?—взяв за стан Юрка.

Вони вийшли.

III.

Ще думали піти побродити по місту, а перед тим збиралося бюро просто в кімнаті в Нагінка.

Техникум ще не починав жити своїм академічним життям і всякі студентські комісії засідали по беpeesах. Тільки бюро комсомольського осередку урочисто приходило в кімнату клубу й засідало. А сьогодні Нагінок порушив цю традицію. Запропонував і дстояв засідання в беpeesі.

— Треба ближче до життя.

Секретар згоджувався, що треба ближче до життя й тепер поважно сидів за столом. Він органи не був увесь перейнятий офіційністю й „до життя“—проводив механічно. Методично й послідовно він витравлював життя скрізь, де це торкалось комсомолу. І зараз його, наче зісні маленькі очі блищали якоюсь досадою і він мимоволі переводив їх то на Нагінка, то на Тпрутинкевича, що тихо бринькав на мандоліні, то на горбунку—барвисту комсомолку. І всі відповідали так чи інакше на його погляди: горбунка покинула сміятися, Тпрутинкевич ніяково сплутав акорди й посплюжив мандоліну—почав діставати цигарки. Секретаря не боялися, але не хотіли дразнити, розправляти. Тільки Нагінок його наче не помічав, просто не звертав уваги й говорив у повний голос.

Юрко сидів на Нагінковому тапчані та, обіпершись ліктем у подушку, читав книжку „Марксизм і дарвінізм“. Популярний виклад йому давався й захоплював.

Увійшла Клава й Фіма.

Фіма сказала в дверях, подивившись на секретаря й пізнавши з його вигляду, що кімната зараз повна офіційного духу:

— Можна бути в вас присутньою?

А Клава скривила рота на бік і саркастично мовила:

— Чергове засідання?—підкреслила слово „чергове“.

Нагінок покинув Фіму до себе й прочитав їй цитату з Марка Твена. Розсміявся. Тоді Фіма прочитала вдруге й теж розсміялася.

Клава сіла коло Юрка і, зовсім невідповідно ні до настрою, ні до обставин, випілася очима в його профіль. А профіль Юрків скупчувався, надбровні складки падали вниз, очі загострювались на рядках.

— Юрку...—сказала Клава.

Юрко зацікавлено підняв очі й поклав книжку. Повернувшись до Клави очима, наче одштовхнув її,—чи злякалась, чи не сподівалася, що так гляне,—стиснула піврозкриті перед тим голубі вуста, приховуючи дві щербини, і зніяковіла.

— Я хотіла сказати... Я тобі потім скажу щось дуже важне... Добре? Після засідання. Вийдеш на веранду...—повернувшись до секретаря:

— Ну, починайте, чи що?

Секретар претензійно сказав.

— Я не хочу вам перешкоджати.

Вибрите, пухнасте, досить вродливе обличчя секретарське показувало спокій і приховану під ним досаду. Галстук синій, дешевий був зав'язаний ретельно й піджак лежав на надзвичайно вузьких, зовсім обвислих плечах, по мірі й бездоганно.

Нагінок сміявся очима.

— Засідання треба робити „с чувством, с толком, с расстановкой“ Спочатку поспівати, поспіятись, пожартувати, потім сісти, закурити, вийняти повістку денну і за роботу... Поспішиш, люде! насмішиш...

а тихше їдеш, дальше будеш од того місця, куди їдеш... Що довше одтягнемо засідання бюра, то далі будемо від комунізму— правда, товаришу секретарє!..

Нагінко встав, підійшов і нагнувся прикурити в секретаря, але не прикурив: придивався до руки. А цигарка в секретарській руді дрібно тримтіла. Нагінко не прикурював, тільки підняв очі, не підводячи голови, і запитав:

— Чого в тебе руки тримтять, Колю? Хіба вже спочатку року— не врастеніком стаєш?..— Потім пішов на своє місце, кинувши призириливо: Бу-дів ники!..

Юрка здивувало раптове гостре слово, що його находила в своїй голові Клава. Вона питала, задіпавши зуби і прикривши віями великі завжди несховані, голі очі з голими думками:

— А повістку денну вже видумали?

Потім додала:

— Для чергових зборів і для чергового засідання.

Нагінко, що найбільш чутливо прислухається до всього, що стосується до комсомолу, легким жартом хотів розвести Клавіну шпильку.

— Тиждень за тижнем—збори, збори, і день за днем—справи,— лірично продекламував він таким тоном, якби: минають дні, минають ночі, поховкле листя...

А закінчив вигуком:

— Хто його видумав. цей комсомол!

Але Клава не змовчала, не затерлась. Її насмішка нагніталась у грудях, як згущене повітря і вже більше не іронією, розпачливими бризками прорвала:

— Комсомолу не видумував ніхто,—комсомол—це організація активних молодих робітників і селян... Ге-ге-ге!.. Гостро засміялась шклянисто, неприємним сміхом...

Активної молоді!—Встала. Підбігла до Нагінка:—От! От що таке комсомол!.. В акції революції був комсомол, а тепер комсомол—це сваяна списками й спілковою статистикою череда учасників чергових зборів... Чергові комсомольці! Чергові комсомольці!

Вона думала, втопивши очі в самій собі. Маніякально дивилася на присутніх і думала вголос:

— Чергові збори. Прекрасна традиція революції. Коли треба було оглядатись на кожнім кроці, коли кожні три дні треба було бачити своїх найближчих, щоб зміцнювати свою силу, віру, щоб бити. Нагінко!—ви ж сволочи! На чорта чергові збори, коли тривоги нема на них? Тривоги нема в нас! У нас зараз п'ятдесят відсотків овець, сорок п'ять—підхалімів, „практиків“ і боягузів, а п'ять—„вольнодумців“, ліберальних комсомольців, скептиків і комуністичних злотоустів. Ви влаштовуєте чергові...

— А до яких я належу?—сміючись перебив Нагінко.

— Ти?... злотоуст. Іноді не задовольняєшся порцією інструкцій Горькому і допускаєш вільнодумство. Ти іноді нагадуєш двадцятий, дев'яцнадцятий рік, і тоді ти скептик... ти до п'яти відсотків.

— А я?—запитав Тпрутинкевич?

— Ти... ти... Соціалізм повинні будувати гармонійно розвинуті люди. Великий сектор людської психики займає естетика... Треба чистити нігті, щоб траур за нігтями не порушував вражіння від музики... ти... ти комсомольська...—Клава чутотку затрималась і, наче не могла змовчати, наче викрикнула:—сволочи!..

Тпрутинкевич устав і обидва присутніх очима апеляційно...

— Божевільна,—роздільно вимовив він і сів...

— Так так так! — загорілась Клава. — Ти сволоч і прищ, естетичний комсомольський прищ. Не сказала б, що таких прищів у нас багато...

І кожний запитав скептичним голосом, до якого проценту належить він. Питали, як юродиву й слухали її надхненні характеристики...

— В яку ж графу поставиш ти себе, Клазочко? — запитала барвіста горбушка.

— Я комсомолка.

Комсомол...

Комсомол.

П'яючий зміст революції, зміт Клавиної юности, пахучий гострий дух крові, дух ночей, таємничих і страшних. пісні — частушки з „яблучком“... Гармошки, п'яноча лірика одчайдушних гулянок на стоянках...

Прозвучало Клаві дзвінке: „комсомолка“ її надхненними думками, тоскою за минулим і здалася вона собі останньою з могикан між цими скептичними усмішливими студентами...

Безумно глянула круг себе, наче думала, куди попала вона, наче хотіла зорієнтуватися в оточенні... Вимовила вдруге, прислухаючись до свого голосу, як з просоня:

— Я комсомолка. Я живу комсомолом, а ним ніхто не живе з вас. Може трішки Нагірко. кращий з вас, але його робота й думки на організацію вас — кар'єристів, бюрократів, підхалімів... Через комсомол ви „виходите в люди“... Ви „оформляєте“ свій добробут, вступаючи в комсомол, і свій авторитет серед молоді... Привітно почувати себе в стані побідного класу. Чому не вступити! Не усміхайся. Тпру... Тпрутинкевич Я комсомолка, бо я живу широким соціальним життям. Я не кар'єристка, я не засихаю в одній формі...

Клава не передихала до кінця тиради. Тому по останньому слові зідхнула й сама подумала, що їй сумно, боляче. Може то було й так.

— Комсомол... — сказала кризь зуби роздільно.

— Приходить черговий день, збираються сотенні ячейки і слухають про тактику поводження, виносять доганки, попередження, розбирають заяви й читають біографії... Що-тижня. Прекрасна революційна традиція. Збиралися тоді на чергові збори — треба було... Місяць плив, плив... як... як заспиртована голова... одрізана, заспиртована в синьому дивантураті голова з жовтим обличчям... насмішувате обличчя... Чергові збори в вагоні... місяць у люкові... А Самарканд! — мертвий город...

Клава спинилася: екзальтовану, її затопили спогади її багатой юности; слова потекли, загубилася нитка балачки... спинилися очі, як у людини, що сама відчула химерний привид божевілля.

Клаву слухають частіше з усмішками, але коли людина загорається магнієм, тоді, як пейзаж уночі, освітлюється її душа і люди бачуть її стражденню й поранену. Тоді перестають усміхатися, витягають шиї, нагинаються вперед, щоб бачити розкриті широко очі, і глухо важко мовкнуть.

Глуха була павза. І досадно стало на Тпрутинкевича, що бризнув двома акордами местною насолодою, сиплючи промінці з прижмурених очей.

Встав Нагірко, підійшов до Клави і поклав руки на плече, і стало жаль Клаву всім од цього нагірковського руху.

Нагірко ска ав просто, обережно:

— Не треба захоплюватись військовим комунізмом, Клаво. Ти аж заговорюєшся.

Клава жалібно, як дитина, що хоче пожалітися, підняла очі на Нагірка... і враз одкинула голову назад, нагострилась:

— Думок багато, тому й заговорююсь... досадно, гірко, бо знаю, що проти вас не попру одна, знаю, що стою коло стіни, тупої, холодної стіни,—розумієш, Нагірко?... У вас є фраза, що нею ви вигороджуєтесь: Клава не прийняла непи,—і ви спокійні. А я не можу дивитись на вашу роботу, бо знаю, що про тактику говорити кожний тиждень не тактично. Знаю, що вам на кожні збори хватить дрібних доганок, знаю, що ви не вірите комсомольцєві і вірити йому не можна; ви маєте рацію думати, що комсомолець забуде свою організацію, коли не буде три тижні зборів... Знаю, що ви відсталі схоласти і... і не знаю, нащо ви називаетесь так, комсомолом...

— А як же ти, Клаво, пропонувала б нам зараз бути, як робити?.. Про 20-й рік треба ж забувати... Країна перехворіла революцією, але не може вона вічно хворіти, не може ж бути вічної революції.

Юрко згадав Клавіні слова в вагоні.

А Клава усміхнулася і сказала:

— Чорт його знає... хоч би й війну яку... аби комсомол... хоч би анархію яку...

І знову було таке вражіння, наче, на Клаві обсудається спідниця... така розхристана Клава, розкрита, розтьопана якась...

— Я не за анархію, але хоч би й анархію.

Засміялися.

Тпрутинкевич холодно кинув:

— Безпринциповість...

Сказав своїм тоном: облиште її, кому воно потрібно...

А на Клаву з цікавістю дивилася горбунка і кліпала хворими очима, наче підморгувала...

IV.

Був збудоражений, не мав що робити, а Клава вабила своїм гострим духом і її великі глибокі очі були цікаві, як нерозгадане. Хто знає, як ще може говорити Клава, хто знає, яка вона буде в зоряний осінній вечір насамоті з хлопцем.

На виклик пішов.

За ажурною заслоною вечора мрів Київ, і Дніпра не було видно вдалині. Висипалися зорі, небо було чисте, якесь нове й високе.

Клава стояла до Юрка очима, а він у профіль, обіпершись у бильце кріпким обхватом, долонями. Вона, здається, хотіла повернути його до себе, нагинаючись через бильце, заглядала в лице, говорила, розриваючись, як вогнестрільний автомат.

— Іноді сниться, мариться, бачиться... Земля двигить уночі... Чую, не сплю і чую: гуде. Бачиться якоесь ціла земля—заморожена, закована, туга і дзвінка. Тоді ніяк не можна думати, що десь є тропики, екватор... На обрії йде ешелон теплушок, а поле все віддзвонює й торохтить, як залізний міст під тим ешелоном... Такий мороз.. Уух—Юрко! що за життя було!.. Я що? — сказала, що галюцінації? — ні, так було... От у ту ніч ми їхали голим засніженим степом. Як зараз бачу—химерні ясні стовпи диму над станцією,—десь гулко, розмашно б'ють гармати і од них давонить морозна земля... Мені тоді було 16 років... Мене забрали червоноармійці після погрому в Літині і я опинилася в армії... я навчилася не жаліти себе для революції... Нічого не жаліти... тільки... Але тоді... от слухай далі... Ми підричники... От від'їжджаємо риссю... Напружено весело і не страшно. Враз: ти розумієш, Юрку?—ніколи не забуду.

Земля наче вдарилась у другу таку ж мерзлу і тверду землю. Повітря повалилося... Мій кінь рвонувся вперед, став дибки... Ми оглянулись... там, де був гудь мостів на перетині кількох чавунок, стояло

рельєфне вогнено-голубе рухливе видовисько, Тріпотліві куски вогню відбивались райдугами в диму і з легким музичним грюкотом чорні крицеві балки, куски шпал пересікали в ту мить химерну будівлю з газів і падали на те місце, де були мости... Це було прекрасно. Форми димових рельєфів витягалися, плили вгору по чорному небесному тлі, чорні лінії падали вниз, наче хтось жонглював у возні... І до цього брязк і до цього.. так, це саме головне: ми знали, що зробили справу... Це було прекрасно... Ти помішаєш, Юрку, — в морозну, чисту ніч.

— Ти говориш, як по книжці... Ти мабуть багато читаєш?

Клава здивовано задумалась. Потім просто сказала:

— Звертаєш увагу на стиль? Певно й ти мене не розумієш?..

А чому б Клаву мав розуміти саме Юрко? Йому в цю мить стала знову дивна Клавіна поведінка... Він тільки сьогодні вперше її побачив.

— Так, я багато читаю, — казала далі Клава, — це одно, що дає мені жити моїм життям. Хоч нагадує. Я читаю все про наше минуле... Але слухай далі... Юрку, не дивуйся... почуваю, що захоплююся у тебе... Чого ти так?.. що тут дивного? ти хороший хлопець, свіжий, сильний, насичений...

Юрко бачив, що Клава розсувається, розвалюється, губить людську цілість і витримку... Наче в Клави гнуться і мнуться позвонки, і коліна загинаються на два боки, ходять на сугавах, як двері в технікумі — на два боки. І в уяві Юркові в сутінках Клава здалася на мить смішною калікою, живою карикатурою. Оглянувшись з голови донизу, хотів побачити реальну, худеньку, невисоку Клаву, з блискучими широкими очима і з заціпленими зубами, хотів побачити, щоб не було так противно.

— Я не така, як ти, я оддала все революції все, все... І вінок свій оддала революції... От слухай, слухай...

Мій товариш під'їхав до мене — ми їхали трошки зазду. Цієї ж ночі... під'їхав, взяв мене за стан... я не зводила очей з вибуху, я жила зараз ним, я бачила в ньому кусок революції і її прекрасну жакну орнаментику... мій товариш сказав, так само дивлячись на „мости"... от ти не зрозумієш... ти подумаєш, що він сказав не доречи, але ти помилишся. Його слова були більше доречи, ніж які другі. Він вимовив: А ти шануєш свою невинність, як гімназистка! — І я зрозуміла його. Я зрозуміла, і тієї ж ночі перестала бути дівчиною. Я тобі це кажу сміливо... Чого ти гикаєш?

Клава зупинилася здивовано й ображено. Юрко почав гикати. Враз ні з того ні з сього, зовсім недоречно й не відповідно до моменту почав гикати глибоко й голобно.

Клава вткнула руки в кешені зеленого френча, що дістала його з кошика, довго дивилася і знову запитала тихо й здивовано:

— Чого ти гикаєш?

А Юрко гикав.

— Знаю, що це зайве... Ну, от не сила стримати себе... а ти не ображайся. Бач я в одній блузі стою — стою давно... Але я слухаю дуже уважно... Я ще там — ик! — цікавився твоїми балачками.

Клава знову хотіла взяти тону своєї попередньої балачки, але не могла його вловити й замовкла. Юрко гикав і не знав з чого почати прощатись.

На щастя підійшла горбунка і, висловивши в дверях на веранду свою думку що до місячних ночей і форсованих знайомств, перейшла до серйозного тону.

— Ти, Клабочко, сьогодні на бюрі була незрівняна. Як ви дивитесь їй виступи — звернулася вона до Юрка.

Юрко зразу зам'явся, а далі зібрав думки і сказав:

— Я думаю, що лишне це, виступи ці, а товарищі Клаві просто треба побути на селі, пожати, пов'язати, щоб з рук кров текла, пов'язати... я так думаю. А то вона багато нервує й багато балакає. От каже, що комсомолець — це спаяна тільки статистикою юрба... Я скажу, що не тільки статистикою... але не в тому справа. Коли ми знали тільки бити тих, хто проти радвлади, і тоді на цьому одному були злиті до купи. Спали кагалом, тому що часто боялися, часто не було чим укритися, — мусіли тупитися один до одного. Їли з одного котьолка... і це зближувало. А тепер санітарна комісія не дозволить спати вдвох на одному ліжку й їсти з одної миски. Та й тепер багато інтересів... хто про що думає. Так от, як я читав у якійсь книжці, про розподіл праці... це ще коли люди дикі були, а потім почали...

— Я знаю, знаю — перебила досадливо горбунка. — Ви доводите індивідуалізацію в комсомолі.

— В бік кар'єризму! — викрикнула Клава й плеснула неприпасовано в долоні, наче свій викрик хотіла зробити чутишим і звернути увагу на свої слова. — Хто живе тепер комсомолом? Скажи мені — хто?

— Живуть тим, що потрібно для комсомолу. Ми в своєму технікумі живемо бухгалтерією...

— І надіями на майбутній добробут, — вставила горбунка тихо й переконуюче. — Ми кожний день розпитуємо про оклад помбухів, бухів, рахівників і різних калькуляторів. Ні, я кажу: у Клави є здорові думки. Справа в тому, що індивідуалізація в комсомолі гостро загрожує розпадом. Скептичний смішок почуєте дуже часто між комсомольцями... Проходить диференціація єдиного примітивно-комсомольського світогляду. Часто навіть кокетують вільними балачками, своїми поглядами, ревізійонізмом... Це так.

— Чорт його знає. Може бути, що я не думаю так, як ви, бо не знаю цих слів... От індивідуалізація...

— Глибока думка, — викрикнула горбата Ліна. — „Не знаю слів і так це думаю“. А поки дійдете того, що знатимете ці слова — будете так думати по суті. Освіта, обінтелігенчування дає нам оту диференціацію поглядів... Являються свої, голосно кажучи, філософи, а виходить і філософські системи, являються свої політики й теоретики, являються свої інтелігенти й самі здивовано бачать, що вони не такі, як думали бути, коли були в робітничій чи селянській масі... Мій один товариш запевняє, що йому належить світ... Скажи йому, що він комсомолец. Він розрегочиться і скаже, що комсомолец не корова. Це правда. І в нас так: або корова, або владар світу в певному розумінні цього терміну.

Клава засміялася:

— Оце залізла!..

А Ліна сказала:

— А я от не вірю в соціалізм... Це ж — вірити. Це не контр-революція. Вірять, а я не вірю... думаю, що зоологію, звіря, особу не поборомо в собі і не зуміємо зумістити цього — з суспільними інтересами... Навіть більше! — Я думаю, що ми не поборомо класову зоологію, табунну боротьбу за життя... От і мій погляд. То що ти скажеш? Ти думаєш, що ці психологічні причини слабші за економічні? Маркс брав психологічні причини як непереможно діючий чинник... От і в нас. У нас психологію хотять молоді зробити, а не виховати. Буква, закон, комсомольський Карний Кодекс, порція керівництва... Сухоти беруть од цих порцій, от що!

Якийсь маленький комсомольчик, що підійшов і слухав кінець Ліниної тиради, вип'яв пташині груди і сказав дівочим голосом:

— А я думаю, що дійдемо до того, що психологію будуть виробляти на фабриці і вставляти хлопцям і дівчатам як пружину... От красота. Зразу стопроцентна ідеологія! І тільки подучив, зараз же закричиш—пролетарі всіх країн, єднайтеся! Зразу товариші! Гідра революції підводить свою голову, гідра революції, товариші, загрожує революції, контр-революція гідра революції і зарубати її неодмінно треба, кров з носа—прошу спеть інтернаціонал

— Там та-ра-ра-ра—та-ра-ра-ра..

Ха-ха-ха! засміявся він і впав головою на горбаті груди до Ліни—такий у нього сміх—дивився в очі, обводив усіх і смішив.. і всі розсміялися..

Ліна не засміялась. Вона розуміла, якимись потайними очима обвела всіх, наче щось вважала, наче розмірковувала і попросила в Юрка закурити.. Коли балакала—здавалось: думає, що не сприймають і говорять тому, що захопилася своїми словами, але тепер, уважно придивившись, можна було помітити, що Ліна не тільки ентузіастка

Клава порушила тиху, задимлену цигарками павзу, і її слухали всі троє, не одриваючи очей від розмаїтого вечірнього Києва в огнях і від зоряного неба. Клава казала:

— Наш комсомол—у нашій Союзі тепер тільки самообслуговується. Це моя думка—теж різна від других—АКСМ вариться у власному сокові. Це називається „революційний котлов“.

— В рахунок своєї культурності, освіти, обрїв...—підкинула Ліна, заморщившись од думу.

— Вариться у власному котлі, комсомольствує... Ви розумієте це слово: ком-со-моль-ству-є. Колись були комсомольці, а тепер, чонацтво комсомольствоє Я сподіваюся, що комсомол зараз є тільки в буржуазних країнах...

Ліна, здається, не дослухувала. Але сказала до речі: — Це теж особистий погляд. Диференціяція... А я от анархистка.— Вона оглянула всіх Ніхто не засміявся. Тоді засміялась сама бажаючи реабілітуватись...

Юрко чув багато про Махна і тепер не міг уявити собі, як це може оця жовто-зелена горбунка з довгим підборіддям, обвислим на груди, бути анархисткою? Він її уявив обвішаною бомбами на вороному коні, з піднятою головою, уявив витягнуте вперед гострим рогом підборіддя і зареготався вже тоді, як реабілітувалася сміхом Ліна.

— Ти анархистка?! хо хо-хо!.. оце так!..

Тепер горбунка образилась... замовкла раптово, потягнула цигарку:

— Так, анархистка. Я вважаю, що закони тримають державність, а держава не може бути без стягання додаткової вартості. В одних випадках по-буржуазному, у других з благої метою... тому—не треба законів...

— Членські внески платиш?—запитав маленький комсомольчик.— Нагрузки виконуєш?.. Програм визнаєш?..

— Членські внески плачу, виконую нагрукки—я редактор стінгазети, що в ній ніхто нічого не пише або пишуть ті, що хочуть попасти в бюро пишуть нотації, але тих нотацій ніхто не читає. На чорта їх читати, коли в нас так гарно поставлено пресу... Газети затоплюють, журнали захоплюють, а ми сидимо ночами і маємо лист паперу червоною барвою, рисуємо плакатики, стіну з ґратами, червону звізду передруковуємо ідіотську писанину.

Це одна з галузів комсомольської роботи в вузі... Стінгазета. Вона неодмінно фігурує у відчитках... А взагалі в вузі вона залишилась досі, як традиція гасел на стінах теплушок... хо-хо!.. Так би мовити: славних прадідів великих правнуки погані!..

— Треба боротися з комсомольським консерватизмом!.. — звернувся маленький комсомольчик до Нагінка, що в цей час підходив до кумпанії!..

Нагінко висякався і запитав:

— Про що ви тут канючите?

* * *

Нагінко прислухався до розмов, вилаявся і здається зненавидів. А йому були почали жалітися й дорікати, як відповідальному.

Він говорив не палко, кілля не бив, спокійно, роздумливо казав і чогось було вражіння од нього таке, наче він народний трибун і давно виступав, давно був на трибуні, а зараз відновляє свою роботу. Він не заробляє авторитету, він не боїться впасти, він спокійний і певний у собі:

— Стій. Це ви того... подумав, трошки схиливши голову, і раптом підняв її, наче найшов щось:

— Ідейности нема в вас, — і знову задумався і ця павза утрамбувала вимовлене, кріпко вбила його в душі і в голови, і Клава похнюпилась... А Нагінко знову наче найшов щось, підняв голову і з жалем промовив тихо:

— Убогі ви!

Потім роздвігався своєю характерною промовою, барвистою й живою, як завжди...

— Я теж на комсомол нарікаю! Я теж! Тільки я його ганбляю більше, ніж ви. Важче: от у чому справа: в комсомолі багато розвелось таких, як ви. Ви розгубились. Ви порвали нитки з виробничими масами і творчістю, з комуністичним змістом — не лякайтеся цього терміну. Це великий скандал! Великий скандал — трагедія у комсомолі. Комсомол пішов з фронту і хоче дати своїх робітників скрізь — в освітній фронт, в інженерію, в бухгалтерію... а комсомольці стають учителями, інженерами і бухгалтерами. Тільки цим... Це трагедія... Але комсомол має очі і пильно дивиться... Комсомол знає собі ціну — будьте певні!

— І Нагінко замовк, знаючи собі ціну...

Всі мовчали.

Юрко подумав:

«Він комуніст» — і йому стало якось тепло.

Нагінко знову говорив.

— Ви остигли й тому ви бідні. Це жак — остигнути... Хі-хі-хі — авансом засміється Нагінко. — Клава сьогодні, здається, назвала мене злотостом, от мені й хочеться говорити апостольським стилем... Ви сліпі. Підсліпувати: це не лайка. От ви — я знаю, що ви комсомол і партію вважаєте за якусь стару, об'єднану статистикою, буквою уставу і привілеями, а ви скажіть, ви забуваєте, яку роботу проробила партія й комсомол? Я не агітую, ви знаєте добре самі. Не доводжу вам комуністичною лірикою про крицеві лави, про Маркса, про прапори, що мають, як кажуть поети... Я кажу просто — наш Союз збудувала партія й комсомол... звичайно, при активній участі широких трудящих мас... Яка була іноді та активна участь — ви знаєте. Вона була іноді занадто активна... — усмінувся Нагінко. — Одбудовано, перевиховано, добудовано, накреслено плани... — це не пустячок... Чорними руками взято в руки

добрий кусок планети і збудовано державу з академіями, з інституціями з... да, з елементами соціалізму—цього не відкинеш. Кинути б вас у Європу, капіталізм—ви тоді завищали б і покохали б... Я вам розкажу характерну подію. Уявіть собі допр. Мені доводилось викладати в допрі... це теж специфічно наше—викладати в допрі.—Нагірко засміявся.—Так от у допрі в'язні, засуджені за політичні грішки проти радвлади... до півсмерті збили контр-революціонера. За що? Сперечалися, гризлися, зненавиділи і потім збили. Я здивувався, коли почув, що збили саме, захищаючи радвладу... От зрозумійте це... В них гріхи проти нас були не великі. Оце кажу—у Європу б вас. Іменно за станок європейський би вас... Тоді ви побачили б, що зробила партія... Я наприклад, висловлюючись мовою пролетарського поета, сам дуже скептично ставлюся до цих поетів кажу, що я в багатьох дрібницях іноді умію бачити революцію. В одному селі—я їздив провадити свято—я запитав восьмилітню дівчину, де є крамниця, щоб купити цигарок. Вона мені відповіла так:—Он за поворотом є крамниця, але там цасна, а троски далі пройдете—там коперація... От вам перевиховання суспільства... Пацаня ж говорить: але там цасна... Понімаєте?

Гурт збільшувався. Прийшла Марійка і підхікувала, поправляючи хустку на оці, Іпругієвич показував сухо й безглуздо та обтріпувався, поправляв свою пару й галстук. Клаза все таки перейшла ближче до Юрка. Вона не могла зосередитися, а іноді впивалася в Нагіркове обличчя та блискала очима й зубами.

Маленький комсомольчик приладнався на підвіконні і робив стійку догори ногами, а Ліза все поривалась опонувати Нагіркові та замовкала, віддихаючи з грудей.

Нагірко справді вийшов у апостольську роллю, але йому хотілося зараз доводити, переконувати, бо він був певний, що говорять правдиво.

— Мені от що дивно, чого ви такі безбожні ідеалісти? власне, божественні ідеалісти! Чому ви шукаєте якоїсь святої партії, якогось ордену, секти толстовців? Треба мислити партію й комсомол з його ренегатами й дегенератами, з його роботою КК, з його хворобами. Інше,—ви завжди розчаруетесь. КК—єсть—значить єсть і гріхи. Єсть грішки, що не доходять до КК чисто психологічні, так єсть же преса, література, партійний суд... Єсть це все. І інше не може бути! Але не можна не бачити того грандіозного, вже комуністичного, що створено під доглядом і руками цих організацій. Та що тут довго говорити. Ви зрозумієте, вам лише нагадати треба, лише натякнути... Ви не можете змазувати такої роботи, кожний з вас сам щось зробив—от нагадайте—кожний щось зробив, коли він комсомолец... А супостатів треба бити... це так!

І знову Юрко подумав:

„Він комуніст“.

V.

Юрко лягав спати втомлений, але голова була повна думок, у душі перепелелись різні почуття і день цей, такий багатий, здавався цілим шматком життя. Сьогодні село і тихий звичайний ранок і Степан на пероні, і поїзд тривожний, галасливий, і невблагавний, і перед очима чогось враз виник дядько заповстаний коло вікна—так ясно, наче приснився на яву—і каже: тепер ми маємо Київ... А „станцію“ не сказав—думає Юрко—мовляв, тут трішки більше, тут не тільки станція. Київ—це многогранне, багате, незвідане. Чорт його знає—Київ“. І от тепер ми маємо Київ. Пробуй щастя, хлопче!.. Як то там правління?—взатра буде відомо...

А комсомольці тут чудні! Чого вони хочуть?.. Гм... Індивідуалізація... „Убогі ви!“ Нагірко це здорово сказав! Аж мурашки пішли... А чого Клава потім ходила з Ліною, шепталася—не шепталася, а так бубоніли... Чого б це? Ліна—це не Клавиного складу. Хитра і вміє говорити... Але чого хоче?.. Каже—анархистка... Господи помилуй, з такими анархистами... Оце б Махно таких набрав,—не було б Махва... Анархистка!..

„А дівчат таких, щоб гарних,—нема... —думав Юрко вже зовсім сонний—може в техникумі, а може тут таки найдеться що путне... Гм?.. Путне?.. Чому путне?.. Простиляється путь-доріженька, а на путі—путне... путне...“

Солодко зомліло тіло...

Вже всі спали; хропли, свистіти на різні голоси і розкривалися, бо було душно в кімнаті од важкого повітря. Клопи залишали на ніч свої схованки, вибиралися на гори людських тіл, і тіла ті зі сну багали зрідка ногами й руками, і обурювались крізь сон. Так само обурено повертався Нагірко, викрикував про партію й комсомол. На яву він говорить гостро та тихо, а це обурювався й викрикував...

(Продовження буде).

Б. ПАВЛІВСЬКИЙ

ГАДАЛА МАТІНКА

Гадала матінка, гадала,
гей люлі,
на сріблястих колосках,
не знала,
що син її десь буде шахтарем.
Гей люлі,
вийде сонце ясне із-за хмар
і зайде
а упати воно собі знайде.
Намостило золотого бадилля
на захід.
Ходить мати в неділю
низами.
Гей люди,
ламає клечіння,
бо на завтра двері хтось відчинить.
(— Бути дощу, бо так сонце парить!)
Повернеться син її шахтарем.

АНТІН ПАВЛЮК

ПРОЩАННЯ

Adieu, adieu! Це має бути так.
 Забулися: крилаті чи безкрилі музи...
 В музей або в словник—старих віків співак...
 З нічної мли нам дихтарів медузи.

Із читких, прямокутних перспектив
 Казкові,—манять випливають, грають
 І кращий сон вбиваємо,—щоб він, як дійсність жив—
 Бо руки і серця нового все шукають.

Міста, машини, слово вулиць, юрб—
 Пожоване, чи скуте буднем слово
 Життя і гроз і весняних нам сурм
 І творчої вогненої любови!

Немає ліри вже давно. Нам дроти у вітрах—
 І авіони у хмарах співають
 В жагу, але на страх
 Незнанії світи, незвідані, безкраї.

Adieu, adieu! Ось ми—в морях життя,
 Стерно—на далечінь, на шир—чим дуж, чим більше взяти!
 І розгортає вітер молодий нам стяг,
 А весни рядять землю в свято.

АНТІН ПАВЛЮК

ОСІНЬ

Кошлато слід комет горить
 Таке широке небо.
 Бездонно-кришталева мить
 Горить, горить край неба.

Земля сьогодні морчазна...
 В осіннюю задуму,
 Неясний силует всього,
 Серпанок мли і суму.

І клекоту вогню не чуть...
 Стоїть прозора тиша...
 Вітри холодні потечуть
 На бідь і сум вколишуть...

Сумуй, співай та твердо тям:
 Лягло зерно в лани поліття—
 Нове життя вже в лоні там
 Простір, як мати—світиться.

ЗЕЛЕНИЙ ФЛІГЕЛЬ

За вікном прогуркотів останній вагон трамваю. Він повіз додому й останніх запізнілих горожан. Густа голуби́нь морозної ночі звисає над містом, гойдається.

На вулиці тихо. Моя дружина кидає додолу дочитану газету й стиха каже:

— Гізно вже. Спати час...

— Спи,—теж тихо відповідаю я, а сам одходжу од вікна й сідаю в крісло, що стоїть перед столом. Воно ледви чутно рипить, а в кімнаті тиша. Я схилився над стіл і очі мої спадають на рядки листа мого далекого, невідомого друга.

I.

— „Ні! Тисячу разів ні!

І оце своє твердження я доводитиму не тільки тобі, а й усім!.. Ти заперечуєш, з піною на губах доводиш, що це загальне явище, що це той же зміст, тільки прибрався в одержу нових форм.

Але скажи: хіба в нашу добу,—добу нових ідей і тяжких змагань за нову людину,—хіба тепер можуть бути Івани Івановичи, Хлестакови, Добчинські?

Я ще раз підношу високо голос протесту—хоч крім тебе, його ніхто й не почує—і кажу:

— Ні! тисячу разів ні!

„Нові часи—нові люди“. І я завжди пригадую цю не мудру, але глибоко правдиву приказку, коли, йдучи парком, що огортає з усіх боків нашу цукроварню—натрапляю на флігель, який стоїть посеред великої галявини, самотньо відірвавшись од селища, де живуть робітники.

Чудне це селище, воно лише гостряком урізалось в парк, кінчиком лише торкається довгих тіней, що лягають від тополь, які, здається, вічно стоять навкруги парку, вартуючи таємниці, що їх тут лишило фільваркове панство. Од парку селище, вискочивши і пригнувшись, біжить шпильми, яром, розгублюється по узгір'ях. Далі низина, а ще нижче ріка. Пливе вона, вигинаючись поміж ситнягів і осок, несе далеко через степи, ліси й болота свої голубі води аж у Дніпро. Вилискує ріка, а над нею шпиль, на шпильях селище, а далі парк. І от я йду цим парком. На кленах тримтить золото: це листя. Віхоли палають, обняті вогнем пожеж. Берези, а по них золоті зайчики—промінні.

Вкрита споришем алея веде мене на галявину,—що міцно пахне полинями. Очі—на рудий спориш. Думаю. Про що я думаю? Здається, ні про що.

Саме тепер, із степу до парку забіг вереский вітерець. Пробігши гущавину берез, він вискочив на проліс, упав і пскотився по золотому руні, шарудить, а листва ворухиться метеликами і ніби от-от хоче знятися, полетіти.

Тоді я низько схиляю голову, розглядаю золотих кленових метеликів.

За парком риплять вози: рип, рип. Це возять на цукроварню буряки. Пахне полинь і гичка. Чути:

— Мар'я-я-я-н-о-о-о!

— Га-а-а-а!?

— Зажде-е-ш біля вагарні!!!

І знову: рип-рип.

Мені ж в очах метелики—золоті, зелені, голубі. Одриваю зір од ливсти і йду далі, обгинаючи зелений флігель і альтанку, вкриту зеленим виноградом. Поверх неї стоїть мадона, схиливши голову й приклавши до грудей тонку ніжну руку. Іду, озираюся. Поміж берез майнула постать жінки. Іде вона швидкою ходою, перерізуючи мені шлях у глибину парку. Розглядаю і впізнаю: це Адель Ізяславна, дочка Ізяслава Вартоломейовича—директора цукроварні, де я тепер працюю завідателем робітничого клубу.

Почуваю: жилами мого тіла починає швидко курсувати кров. Голова важчає, шарудить вітер, зганняє з алеї в пожовклу траву золотих метеликів...

— День добрий, товаришу,—і очі насмішкуваті ловлять мої очі.

— Драстуйте, Адель Ізяславно.

Відчуваю, що мій голос тримтить, а кров припливає до мозку. Адель пильно стежить за кожним моїм рухом, за кожним здвигом м'язів на моєму обличчі. Стежить і мовчить.—Що це?—Стає переді мною питання. Перегортаю сторінки минулого.

Весна.

Приїхала вона. Була пролетстуденткою. Вчилася в столиці. Не довчилася. Пояснювала, що там з нею трапилася якась неприємна історія і її виключили з інституту. Історія та невідома мені, як мабуть і нікому, крім неї та ще якогось інженера, що зараз перебуває в Соловках.

Тоді був травень і вечір. У клубі я один працював у бібліотеці.

Вона, зайшовши, тихо сіла біля столу недалеко од мене.

— Добри вечір,—помітивши її, кинув я.

— Добрий,—випливало з її маленького рота, і колючий погляд пронизав моє тіло.

— Що новенького?—А сам почуваю: це ж таке старе, таке трафаретне. Адель помовчала, а потім сіла біля мене:

— Ех... Що новенького! Що новенького!...—саркастично підкреслила.—Скукота! Мертвий би тут не влезав, а ми живемо...

— Вам так здається... Нічого не робите, от і скукота.

Вона змовчала, а я копався між книжок, і раптом відчув на своєму плечі теплу руку. Обернувся:

— Скажіть, як ви терпите оцю скукоту?

— Я? Слухайте, Адель Ізяславно, беріться до якоїсь роботи. Гуртки в нас є: хорівий, драматичний. От би...

— Що?! В драматичний!—істерично вигукнула Адель.—Як ви посміли? А подумали ви, чи зможу я з невіжками працювати?

Я здригнувся. В мені почав сходити гнів, як сходить по весні трава.

— Як ви сміли?—боляче вимовляла Адель.—Ви рівняєте мене із Маруською, що в нас за служницю...—і замовкла. Я теж мовчав. Згодом Адель підвелася зі стільця, підійшла до вікна, зупинилася, постояла обернувшись до мене, додала:

— Ваш цей режисер, кочегар Михайло, він же такий необтесаний... І я по вашому, мушу бути під його керівництвом...

— Істеричка ви! Міщанка!—вирвалося мені з грудей.

Одірвавшись од вікна, Адель швидкими кроками підійшла до мене:

— Хам!!

— Ха-ха-ха-ха! Здорово ви!..

Вона сіла на стілець. Тривала довга мовчанка. Мої пальці нервово бігали сторінками книжки. Я щось робив—і не робив.

— Пробачте мене, де яюсь... ну... я знервована,—і підійшла до мене. Гнів одліг мені од серця, а в голову попливла гаряча кров. Тілом бігла тримка млюсть.—Що це?—питав я себе. Адель м'яко дивилася на мене; обличчя пахло вогнем; в очах грала пристрасть самиці:

— Кинь... Ідем...—прошепотіла вона. Я хотів спитати—куди?—Але друге, тепле й категоричне—„ходім“—одібрало в мене мову і я, ніби загніпотигований, безвільно пішов за нею.

Ми йшли одією самою алейкою. Йшли туди, в глибини парку. Тоді не літали золоті метелики, лише шаруділи зелені каштани та берези. Повітря було п'яне, і голова ще більше в'яліла. Кров липка, ніби вино і гаряча, ніби розтоплена мідь кипіла в жилах, біла в скроні. Я йшов за нею. А коли ми опинилися в альтанці, вкритій диким виноградом, Адель тихо, але твердо сказала:

— Сідай...

А потім я відчув дотик її вогненого лиця моїх гарячих губ. Відчув, як дві руки оповили мені шию.

Після того ми з Аделью стрічалися лише вдень. Коли надходив вечір, я тікав з цукроварні, і мені здавалося, що воно скрізь і всюди переслідує мене.

Ось і зараз вона перегородила дорогу до глибини парку і тихо, докірливо каже:— Аскет...

Я мовчу. Адель кокетує:

— Чи правда, що ви аскет?.. Мовчите?—і ехидно підморгує лівою бровою. Насторожується. Десь чути людські кроки.

Вона одриває пристрасний зір од обличчя мого й жбурає його між берез на алею.

— Прощавайте,—призириливо кидає і зникає в напрямі зеленого флігеля. Я намагаюся гукнути—зажди—але відчуваю безсилля. Схилию голову, думаю.—Про що я думаю?

В цей час мені по спині легенько ляпає важка долоня.

— Про що ти думаєш?—питає лагідний тенор. Пізнаю, обертаюся:

— Драстуй, Михайле...

— Здоров,—і Михайло міцно тисне мою руку, хрумтять кісточки, на губах у нього усмішка:

— А правда красива, чорт її візьми!

— Це хто?

— Ну, ну, не знаєш хто?

— Ти про Адель?

— Ну-да... Але „хороша Маша, та не наша“.

— Ти вже з роботи?—намагаюся перевести розмову на інше.

— З роботи... да, да, „хороша Маша, та не наша“,—і Михайло, чухаючи підборіддя, трохи замислюється.

— Ну, що?

— Нічого особливого. Знаєш, я думаю: чи було б порушенням етики,—кохати жінку не нашу. Ну, от...

— Інте-р-е-сно! протягую я.

— Да, да. Це дуже інтересно. Адже кохання не знає класових меж, чи так?

Питання серйозне, і що я маю відповісти Михайлові. Я мовчу, роблено всміхаюся, розглядаючи в цей час його засмальцьований мазутою й оленафтою піджак, і теж думаю—чи знає кохання класові межі?

— Ну, чорт з нею. Нам треба про діло поговорити.

І Михайло витягає з кешені цигарки. Я стежу за ним. Обличчя його спокійне, і тільки інколи ковзнетесья, ніби про себе, легка іронична посмішка. А золоті метелики спадають з беріз і кружляють біля наших ніг.

— Нда-а...

— Да, да...

— Хочу сказати, що парк зараз хороший,—і потягнувши цигарку, серйозно: —Справа, того... Далі так не може бути...

— Ми ж уже писали до округи. Чекатимемо.

— Чекати? Доки ж чекати?

— Не розумію. Ти ж, Михайле, знаєш, що роботи всюди багато. Сказали—придуть, значить, придуть...

— Ладно!—махнувши рукою, одрізав Михайло. —Між іншим, сьогодні мене стрів директор біля майстерень.

— І що ж?

— Те, що й ти знаєш. Каже—тихше їдеш, далі будеш. Каже, не баламутьте,—заробіток хороший матимете. Розумієш, куди гне?

— Гне, да-а.

Михайло знову запалив цигарку, і ми пішли на цукроварню. На галвині, де самотньо стоїть зелений флігель, він, узявши мене за руку, промовив:

— Зажди... Чуєш? Співає...

З флігеля в розчинене вікно лилося під акомпанімент піяніна:

... Что нам друз'я і врагі—

Било би серце согрето

Жаром взаємной любові...

В його очах заіскрилась теплістю ніга.

А метелики золоті літають навкруги нас від найменшого подиху осіннього вітру.

Виходимо з паркової сутіни. Чуємо: біля клубу співають хлопці. Я подаю Михайлові руку:

— До побачення.

— Бувай,—кидає він.—Завтра драмгурток. Буду ввечері.

— Добре.

І ми розходимось.

II.

Коли проміні осіннього сонця голубим павутинням промережили залю,— до клубу завітав конторник Вова Миронович. Виглядав він свіжо. Зачіска догори йоржиком. Пройшовшись кілька разів з кінця в кінець залі і помітивши, що я на нього не зважаю, він підійшов до столу.

— Н ну, що новенького?

— Нічого,—і не підводжу голови.

— А в мене—е-есть!

— Що?

— А-а-дель...

— Що, що?

— Ну, навіщо ж так хвилюватися, товаришу завклубе...

— То вам здалося. Я ніколи не хвилююся, це по-перше, а по-друге, скоріше вам треба хвилюватися, бо ж вона для мене як торічний

сніг, ні гріє, ні знобить, — сховавши цікавість, холодно одказую Вові Мироновичу.

— Кому більше гріє, про це не будемо сперечатися, а от що знобить, так це тільки вам!

— Ой ой-ой-ой...

— Так, так. Од мене не сховається...

Далі Вова Миронович вийшов на середину залі і, жестикулюючи руками, продовжив:

— Тоді була весна! Ах, яка прекрасна весна. Вечір і місяченько. Світив він ясно, ясно. Для вас лише... ви з Аделлю сиділи в альтанці, що стоїть недалеко флігеля на галявинці. Пригорнувшись одне до одного, ви пили чисте повітря, і гарячі цілунки з гарячих губ. Чи не так?

Я відчував, що очі мені почали наливатися кров'ю.

— Що ви мені приписуєте, шановний Мироновичу?

— Ну, ну, ну... Будьте певні. Ось... спробуйте пригадати, може забули?

Що Вова Миронович знав історію альтанки, в мене сумніву не було. Адже ж недарма він користується найбільшою пошаною в Ізяслава Вартоломейовича.

Він навіть знає й те, хто з робкорів, до якої газети, про що й коли написав, і всюди прикладає свого гнучкого розуму.

Одного лише Вова Миронович не знає, це: коли і в якій газеті появиться кореспонденція про нашу цукроварню. Тому він часто нервує, ходить збентежений, бурмоче щось сам собі. Вова вже намагався зв'язати зв'язки з редакціями, писав туди листи, навіть попередження, що коли робкор Пилка або Долото надішлють кореспонденції, щоб не вірили їм, бо то все буде брехня. Але з цього нічого не вийшло.

Та Миронович не покладав рук.

Що-дня надвечір, коли заходить сонце, і розгублюючи проміни в бур'янах зацукроварницьких, на місцеву пошту прибувають газети, Вова тоді йде туди, забирає їх, приносить до зеленого флігеля, проглядає, перечитує, і коли знаходить будь-що про цукроварню, нашвидку ховає ті газети до найпотайнішої кешені і простує в контору до службового кабінету директора.

Ізяслав Вартоломейович, як і завжди, зустрічає його привітно:

— Новинку принесли, Вовочко?

— Хе! Конфіскував чергового номера газети!.. хе-хе-хе...

А директор і собі:

— Хе-хе-хе-хе... Кажеш, конфіскував?

— Так, Ізяславе Вартоломейовичу, конфіскував!

— Правильно, Вовочко.

— Слухаю, Ізяславе Вартоломейовичу!

Вова Миронович усе знає. І що це так, — я не маю й крихти сумніву. Але чому він досі мовчав про історію альтанки? Все це нерозгадане, незрозуміле, ба навіть загадкове.

Та... Можливо мене хотіли використати в справах... Але ж я тільки завклубу! Тільки начальник ось цієї невинної культурної установи, що не має жодних зв'язків ні з ревізіями, ні з контролем, ба навіть з бухгалтерією.

Що правда, мене на цукроварні ще вважають за організатора робкорів, але чи має це щось спільне з контролем?

Думки мої кружляли, оповиті туманом.

— Да-да-да. Все знаю, шановний культурнику... Все! — уколовав Вова Миронович і знову крутнувся на одній нозі. — Я горобець стріляний.

— Ну, хай ви все знаєте... Хай ви стріляний, а краще все таки скажіть, які є новини?—зібравши рештки спокою, звернувся я до нього. Вова підскачів.

— Новенького? Єсть! І чимала новина... Хочете знати?

— Ну а то ж як. Живемо в такій глушині. Все зійде за новину.

Вова витримав довгу павзу, а потім тихо, таємничо:

— До нас приїздить новий адміністратор...

— Он як. А Степан Андрійович?

— Прссс... Вже нема.

— Як? Сьогодні ж я його стрічав?

— Нема його як адміністратора. Розжалували...

— За що?

— Ну... Це тільки нам дано знати. Для цього ви ще не виросли, — і знявши кашкета, Вова низенько вклонився:—Ад'є.

Дубові одвірки задзвиніли, і так само задзвиніло мені в голові. Голубе павутиння загойдалося і розсипалося золотими іскрами по залі. У вікно зазірав похмурілий золотавий парк. Ах, цей парк. Ген, осторонь сумна береза. Вона стоїть одинока, ніби вийшла з гушавини дерев, ховає в собі таємниці кохання до літа. Невже й Адель ховає?

За вікном почулися кроки важких м'язистих ніг. Вони одбивалися німою дуною в підлозі клубної залі. Згодом рипнули двері, одчинилися, увійшов Михайло. Він був бадьорий, але на обличчю лежало нерозуміння якихось важливих останніх подій.

— Ти нічого не чув?—кинув він на підлогу запитання і пішов до вікна.

— Чув, що ніби приїздить новий адміністратор.

— Ніби, чи такі приїздить?

— Вова Миронович говорив...

Михайло закусив губу. Брови йому піднялися високо. На очах блищала вільгота незрозумілого жалю.

—Значить, Степана з'їли,—нарешті сказав він сам про себе.—Цікаво. Ким же заїдати будуть?—Постояв хвилину мовчазно, а потім обернувся до мене.

— Тільки-но рознесено наказа зібратися всім до контори.

— Мо' вже стрічати збираються,—здогадливо зауважив я.

— Може, чорт їх зна. А втім... Кидай! Підемо, подивимося.

* * *

Палісадник, що біля контори, був ущерть засипаний людом. Стояли в засмальцьованих піджаках, блузах, шапках і кашкетах. Перепитували один одного, сперечалися. В куточку біля пожевклого куща бузку конюх Йовхим Теліпайло галасував, розмахуючи руками:

— А я вам говорю, што сто буде мітинг! Потому мітинг, што Ченберлен і контролюція всякая хочуть воюватись! А я, как постраждаа на германському фронту за революцію,—так я воювать не желаю!

— Тоді ти воював за Терещенка, а тепер за себе повоюєш,—агітував Теліпайла товстий бас.

Суперечки зростали. Раптом, ніби всім одібрало мову: палісадником запанувала тиша. На крильці контори стояв Ізяслав Вартоломейович, а праворуч нього Вова Миронович.

— Наказую,—почав директор—за півгодини всім, як одному, піти до лазні. Щоб чисті мені були, а то ич як позамураувались. Роками ве мнєтесь мабуть... Ну, гайда!

— Да, да, да, гайда до лазні,—пирснув і собі Вова Миронович, а потім зник слідом за директором у дверях контори. Натовп загув.

Серед одного з гуртків голова завкому, товариш Зайцев, виголошував промову з галузи санітарії й гігієни. Теліпайло стояв недалеко гурту і, дослухавши півгодинну промову, гукнув:—А тепер мені можна?

Не діждавши дозволу, він виліз на замузану крейдою бочку, що стояла тут, і почав:

— Я хочу сказати, що баня—діло оченно полезное... Потому гієна і санаторія... Вот ежелі б к примеру взять міровой капітал, так он нашого брата салдата гноїв у грязюці по окопах, на германськом фронті.

— Замовчи ти з своєю гієною й капіталом,—визвірився фабзавучник Миколка. Теліпайло образився.

— Йч, шпеник. Дивись—і йон берьются вчити вченого чоловіка... Я на германському фронті страждав, а ти що?.. Шпеник...

— Ей, ви, кому було наказано йти до лазні!—почувся голос директора з прочиненої кватирки його кабінету. На крильці контори появилася Вова Миронович. Під його доглядом усі подалися в напрямі до лазні, а сторож контори, дід Максим, ідучи за гуртом, ніс поперед себе величезного ящика з милом.

— Ви чистесенькі, вам можна і не йти,—кинув Вова мені й Михайлові.

— Валяй, шпінгалет!—сердито гримнув Михайло, а потім до мене:

— Чув?

— Чув... І все ж не розумію... Убий мене, не розумію в чім справа...

Михайло мовчав.

Сонце висіло вже низько на заході. За цукроварнею, де зсипають у кагати буряки, рипіли вози, а дорогою, що тяглася на плантації, к степи, дзвинули фургони й чулася вривчаста пісня:

Хо-о-оч би мені го-о-сп-о-ди

Та й! pol-vel-cho!-ri-i-ilo-o-o!

Мо-о-о-же-б мо-о-е! cel-e-e-ерденько!

Та й! pol-vel-cel-lil-i-i-i-l-o-o-o!..

Розливалася вона степом, шматочки її котилися на цукроварню, влучали в кам'яні корпуси, одскакуючи, одітали, губилися десь аж у парку луною.

Подвір'ям бігали служниці з відрами, з трап'ям у руках. У конторі і на касарні йшла чистка. Мили підлоги, скребли одвірки, двері, лутки. Сам Ізяслав Вартоломейович через Вову Мироновича давав розпорядження, накази, і тому Вова бігав з одного кінця подвір'я в друге без кашкета, червоний, але з поглядом призи́рства на всіх і все.

Михайло, інколи зідхаючи, зводив на мене очі, дивився допитливо, благливо. Я знизував плечима і так само допитливо дивився в його обличчя.

— Підкрутили, значить,—бризнув недалеко нас терпкий голос. Це був Теліпайло. Він червоний, як печений рак, з блаженим виразом обличчя, розкрістаний ішов уже з лазні.

— Ето очінь рідко буває,—підійшовши, повідомив він.—Помню, года півтора тому получилось сообче́ние, што комісар какойся сюда едет. Ізяслав Вартоломейович тогда тоже звалили всім нам побанитись... Помню харашо—тогда побанился я, а ето другой раз. Тогда й казарму зобіили нам, почистили. Днів п'ять була как княжецькая спальня. Кагдась... Да-а, комісар алі ревізія для нашого брата лучше не может быть!

Слухаючи Теліпайла, ми що-хвилини переглядалися, а коли він пішов од нас, мені з рота вирвався одвертий сміх, що перейшов у розкотистий регіт.

— Так, так, завклубе, я все знаю!—кольнув мене з темряви голос Вови Мироновича, що вже, здається, вертався з чергової доповіді від

Ізяслава Вартоломейовича. Михайло затримтів. А мені хотілося підійти, взяти цю нічкemu руками і розтрусити її кістки й м'ясо по всьому подвір'ю цукроварні. Але хіба він відчує біль, чи хоч щось подібне до болю?

Тоді я прощаюся з Михайлом і йду слідом за Вовою. Іду швидко, і лише на брамі промміліціонер Черноус, вітаючи мене, каже:

— Драч і Лейкин тільки-но поїхали заводськими кінями, а куди—не знаю. Мабуть щось нове вигадали.

— До чого це повідомлення?—роблено запитую я.

— До чого? Товаришу завклубе, та ці ж спекулянти скоро вивезуть усю цукроварню з цього подвір'я!

— Не вивезуть!—Прощаюся і йду далі.

III.

На подвір'ї стояв галас: кудкудахкали кури, герготали гуси, курлукали індки, лопотіли крильми, розгублюючи пір'я, що від легенького ранкового вітру підіймалося на дахи будівель і табунами сірих та білих ксмах кружляло там довго, довго.

За птицею бігали дівчата куховарки з підсаками, ловили її тут же різали, а потім складали в кошики.

Одна лише стара качка ходила попід парканом і ніби командувала: так-так-так-так... Так-так-так...

У свинячий загорожі, протестуючи проти цього, до того ж безпідставного нацьковування куховарок на птицю, несамовито верещали поросята, хрюкали кабани, переполюхані ховалися по кутках, а за ними з мішком під пахвою ганявся Петька—свинопас, що-разу примовляючи:

— Подошли б вони тобі... Хтось їстиме, а мені отаке лихо...

З парку, од зеленого флігеля слався подвір'ям дим і пахло смалятиною. Все це визначало, що цукроварня готується до урочистої зустрічі занадто бажаних гостей.

А що це так,—сумніву не було, бо поліції місцевого робкоопу, на яких завжди стоїть горілка, спорожніли.

Недалеко від контори, з ознакою великої радості на лиці похажав Ізяслав Вартоломейович. Слідом за ним, трохи осторонь, з газетою в руці на спиньках ходив Вова Миронович. Іноколи він забігав наперед, розгортав газету і фамілярно тикав між великі чорні літери пальцем, щось розповідаючи. Директор що-разу його вислухував, робив рукою жест наказу й продовжував ходити замислений, ніби обмірковуючи винайде-ного ним же геніального плану.

Згодом од брами в напрямку контори біг листоноша. Я пішов йому назустріч:

— Мої свіженькі газети для клубу?

— Ні... Телеграмка термінова для Ізяслава Вартоломейовича, — і пішов далі.

Згодом я вже був у клубі. Залею снувало голубе павутиння, що від найменшого порушення тиші розсипалося золотими іскорками по підлозі.

І знову шаруділи під моїми пальцями сторінки книг, знову, схилившись над стіл, я впивався очима у видвілі літери.

— А гей, здоров!—несподівано увірвалося через вікно до залі і—„здоров“—віддалося луною в темній глибині сцени. Підходжу до вікна, але Михайло вже зник за рогом.

Дивлюся через шибки: стоїть парк, сумний і привітний. Віхола, берези уже роздягнені, а крізь них—галявина. На галявині зелений флігель. Побіля нього блукає струнка постать жінки. Я пізнаю:—то Адель. Дивлюсь туди...

Хвилини біжать прудко, шалено, не лишаючи сліду ні в залі, ні на мені, ні на ген-отих сумних роздягнених березах. Летять вони, зникають у безвісті, а я стою на одному місці, біля вікна... Адель теж стоїть на одному місці. Мені приходить думка: хвилини, що я їх змарнував, стоячи біля вікна, наблизили мене до кінця мого життя, а я про них собі на згадку нічого й не лишив. І стає ніяково, соромно, навіть боляче! Адже я простояв ці хвилини даремно, не зробивши ані крихти корисного... І недороблену мною працю доведеться комусь доробляти. Це ж такий влочин!.. Але хіба тільки я один марную час?

Ті, що прийдуть на моє місце, скажуть:

— Ледачий був наш попередник. Мрійник великий, а ще більший нероба...

Як це боляче... Як соромно за себе...

А хвилини біжать прудко...

— Ти завжди про щось мрієш,—зайшовши нечутно до клубу, каже Михайло і підходить до мене. Я одриваюсь од вікна, вітаю його й теж тихо відповідаю:

— Не мрію, а думаю.

— Про що?

— Думаю, що простояна мною година ось біля цього вікна зникла безслідно. А я й на копійку користи не зробив протягом неї...

— Оригінально... Виходить, думаєш про те, що думаєш... Порожня філософія,—іронізує Михайло, а сам підходить до вікна і пильно вдивляється в парк.

— Що нового? Де був?—сідаючи за стіл і одгортаючи чергову сторінку книги, запитує Михайло. Він недовго мовчить, а потім байдуже:

— Знову директор викликав.

— Мабуть, черговий донос Вовочки?

— Відомо.

— Про що ж він питав?

— Стара пісня, хоч є й нові варіанти.

— Цікаво! Що ж то за нові?

— Питав, яке я маю право писати до газет, і яке моє діло до того, в кого він контракує буряк... Каже, кинь писати, бо, мовляв, ворота за браму широкі, а назад, як ушко в гольці. Розумієш—на що натякає?

— На звільнення... Ну, а далі?

— Каже: незабаром приїздить новий адміністратор, якийсь Сизий Методій Лук'янович.

— Методій Лук'янович Сизий?!

Михайло, відчувши в моєму голосі цікавість, обернувся й допитливо дивиться мені в очі.

— Ну, ну!

— А він,—каже,—теж партійний...

— Партійний?!—і я відчув, що в моєму голосі забриніла струна тривоги.

— Чого ти перепитуєш?

— Я?... так, щоб запам'ятати. Ну, а далі.

— Далі, казав, що цей Сизий не любить панькатися з писакками. Мені в голову табунами полізли здогадки.—Невже це той самий Методій Лук'янович? Та... може ж бути й жарт...

Михайло, ніби теж напружуючи мозок, про щось думав, вдивляючися в моє обличчя. Він, здається, силкувався вгадати, прочитати на лиці, в очах мої думки.

— Ну, а ще що казав?

Михайло одірвався од вікна, підійшов до мене й пошепки промовив:

— Лише тобі, як товаришеві, скажу. Те, що він мені під кінець сказав, я беру під великий сумнів, а вітім... і от я маю порадитися з тобою.

— Кажи.

— Під кінець він мене ввічливо повідомив, що просила Адель, щоб сьогодні ввечері я зайшов до неї.

— Адель? Просила?

— Просила — глибоко зідхнувши, відповів Михайло.

Вмить двері відчинилися і в залу влетів Вова Миронович.

— Ізяслав Вартоломейович прохали йти стріти нового адміністратора. Нас тільки-но повідомлено телефоном з маєтку, що Методій Лук'янович проїхав там на парі чалих, — і, поспішаючи, вийшов з клубу.

В залі запанувала тиша. Обличчям Михайла ковзалося вагання.

* * *

Біля брами уже стояв натовп. Поперед усіх було вишикувано оркестру духової музики. Вова Миронович бігав з одного кінця натовпу в другий, нервувався. Його палиця що-хвилини посвистувала в повітрі, а руки жестикулювали. Давав розпорядження сам Ізяслав Вартоломейович.

Ми спинилися.

Навкруги панувало напруження. Адель стояла з боку натовпу й крадькома пудрила носа. Дехто одсякувався, дехто одпльовувався. Підсмикували штани, поправляли піджаки, кашкети:

— Аг-о-ов... Ї-і-д-у-ть... — долетіло до брами з найближчого горба.

Вова ще дуже захоплювався, ще прудше почав бігати. Ізяслав Вартоломейович теж. Він часто розмахував руками, чухав підборіддя, тикав великим пальцем правої руки в натовп, а згодом подав команду:

— Приготуватись! Вишикуватись у лави всім, як одному!

За хвилину до нього підійшла Адель. Їй лице було повне призириства й зневаги.

— Ах, як це гидко, папочко! Як ви себе принижуєте. Ну, для чого все це? Для чого?

Ізяслав Вартоломейович на істеричний вереск Адели нічого не відповів, а лише грізно подивився їй в обличчя. Тоді Адель нервово розрубала рукою повітря, вийшла з натовпу й подалася в парк.

І от, коли фаєтон, вилетів з-за горба, капельмейстер підняв високо догори руки. Напружена хвилина чекання. Коні підлітали до брами.

— Марш „Тореадор“!

І залунав одрубистий марш, зачаровуючи натовп, заколисуючи осіннє туманне повітря. Над цукроварнею запанувала святковість.

Фаєтон урочисто в'їздив на подвір'я. В ньому, крім фурмана, сиділа худорлява з руденькими вусиками й рудою невеличкою борідкою людина. Всі присутні зняли шапки, кашкети, — низько вклонялися, махали в повітрі білими хусточками. Вмить з найдальшого кінця натовпу вилетіло хрипке, ніби давнє драгого чавуна: — ур-р-ра!.

Це був голос Вови Мироновича.

Ізяслав Вартоломейович, тримаючи руку під козирьок, ішов за фаєтоном. Йому наслідував увесь натовп.

Людина, що сиділа в задку фаєтона, усміхалася кланялася на всі боки і врешті наказала фурманові спинити чалих.

Першим до фаєтону підійшов Ізяслав Вартоломейович.

— Дозвольте відрекомендуватися... Ізяслав Вартоломейович Загшицький.

— Директор?

— Так.

— Чув, чув. Досить приємно... Дуже приємно...

З натовпу виринув і Вова Миронович. Роблячи джентельменський вигляд, він пішов до Ізяслава Вартоломейовича.

— Найкращий наш, висококваліфікований робітник... конторник, Вова Миронович Кульчицький... Талановитий хлопчисько!

Людина похитувала рижюю борідкою, лагідно всміхалася й міцно тисла руку Вови.

— А це моя дружина, — показав Ізяслав Вартоломейович на товсту даму, ще молоду, що в цей час погордо підійшла до фаєтону.

Людина знову кланялася, і знову її руда борідка ледви помітно хиталася. А Ізяслав Вартоломейович продовжував:

— Маєте честь познайомитися. Ім'я й по батькові моєї дружини: Гандзя Вячеславівна...

Музика не вгавала. Розливала подвір'ям цукроварні згуки славетного маршу „Тореадор“, а вони виривалися з натовпу, кулями влучали в паркани, одлітали од них, котилися в парк і там десь розгублювалися сере голих берез, віхол...

Натовп стояв мовчазно і відповідно до виразів, що їх удавали на своїх обличчях Ізяслав Вартоломейович та людина з фаєтону — робив і собі такі ж.

І коли музика стихла, рудоборода особа вилізла з фаєтону. Натовп насторожився, напружив слух.

— Значить, ви директор?

— Так. Працюю тут чесно ось уже півтора десяти років!

— Приємно слухати. Ну, а я до вас...

— Чули, чули... Навіть телеграмку одержали...

— Хіба? Од Лейкина? — збентежено запитала людина. І трішки, дуже трішки подумавши, так само для себе, але голосно випалила: — Сволоч! Дізнався таки...

Ізяславові Вартоломейовичу затримтіли руки. На обличчі виступили синенькі гробачки, а на носі краплини поту. Видно було, як жили, що лежали спокійно йому на чолі, наливалися кров'ю. Рудоборода ж людина раптово збадьоріла:

— Ви йому не вірте!.. Це шахрай найпершої марки!.. Я за далеко дешевшу ціну візьмусь приставляти вам коней, волів, матеріял і все, чого забажає душа ваша, Ізяславе Вартоломейовичу...

Директорові почала в'яліти голова. Вона поволеньки схилялася на його широкі груди. Рука права підвелася й широка долоня лягла на очі. Тіло йому тримтіло ніби в пропасниці. Рудобородий невгавав:

— Ви повинні знати, що мене Носопара, совєцького купця першої гільдії, вся округа знає, як чесного приставщика, як чесного підрядника... Кажу вам, що дешевого не знайдете! От чесне мое слово!

А ви знаєте, що то значить, коли Носопар дає чесне слово?! Не знаєте?.. Не вірите?!

Натовпом ніби гадюки лізли — шепотіння, острах... Всі були приголомшені. А директор стояв мовчазний, уткнувши очі в землю, мовчав.

— Чого ж мовчите? Мені не вірите?.. Боюсь всіма святими, що Лейкин шахрай... Не вірите?.. А хіба не накрив він вас на кінському ділі?.. Накрив! Хіба не накрив на вапні?.. Накрив! А на залізі?.. Накрив!

Юрба по-одиноці почала розходитись. Музиканти теж зникали. Один лише Ізяслав Вартоломейович стояв, ніби прикутий до стовпа мученик інквізиції з похиленою головою, а на очах йому лежала широка долоня його правої руки.

Тоді Носопар розвів руками.

— Не хочете... як хочете! Шкодувати будете!.. Та не ввіймаєте Носопара.

А директор знову мовчав.

— Не ввіймаєте, кажу, Носопара! — підкреслив ще раз рудобородий, сідаючи в фаєтон. А коли остаточно вмотився, гукнув фурманові:

— Поганяй, Іване...

— Куди накажете, пане?

— Поганяй з двору!

Коні рушили і, зробивши двором коло, пішли риссю повз Ізяслава Вартоломейовича. Рудобородий ще раз кинув з фаєтону привабливо:

— Не ввіймаєте Носопара! Чуєте?! Жалкувати будете...

Майнув хвостик фаєтону і зник за горбами. Тоді на подвір'ї вже не було нікого, і Михайло підійшов до мене. На обличчі йому лежала ознака глибокого обурення.

— Ну, чим не кінематографічний трюк?

Я хитнув головою на знак згоди і ми залишили подвір'я...

Ішли до клубу. Назустріч нам Адель. Порівнявшись з нами, вона одвернула обличчя й так само, як і ми, мовчазна подалася туди, де ще й досі стояв Ізяслав Вартоломейович, схиливши голову, ховаючи під долонею правої руки свої червоні від напруги очі.

IV.

Сьогодні я прокинувся рано, як прокидаюсь я ось уже більше тижня. Почуваю: в голові мені камінь — важко. Тіло в'яле, немічне. Під черепом борсається мозок, і, ніби заведений автомат, працює шалено, без угави.

Так він працює з того дня, власне, не з дня, а з вечора, як на цукроварню прибув новий адміністратор.

Ви хочете знати, як він прийшов?

Надвечір я й Михайло стояли біля дверей клубу, обмірковували звичайнісінькі справи. З розчиненої квартирки службового кабінету Ізяслава Вартоломейовича, що вікном виходив до дверей клубу, виглядало велике людське вухо.

Воно належало Вові Мироновичу, бо силует лиця, що вимальовувався крізь шкло на білій стіні кабінету, теж належав йому. Ми розмовляли тихо, пошепки...

Згодом за брамою процокотіли колеса кабриолету, а через кілька хвилин на подвір'я влетіла запряжена трійка. Скрізь було порожньо: тиша, ніби в домовині. Навіть промміліціонера Чорновуса, цього вічного й вірного вартового брами, і його не було. Кабриолет демонстративно під'їздив до контори. І коли одрубистий голос чітко вимовив: Стоп! — коні спинилися.

— Це вже, здається, новий, — зробив висновок Михайло, і ми пильно почали розглядати особу, що струнко сиділа в кабриолеті.

Вухо Вови Мироновича, що досі виглядало з квартири, миттю зникло. Фурман зіскочив з козел і взявся поратися біля коней. Особа з кабриолету звернулася до нас голосом гучним і велючим:

— Чому тут така порожнеча? А?

Тоді ми з Михайлом пішли до кабриолету і я повідомив особу, коментуючи порожнечу.

— Глушина велика в нас. Тому й порожнеча.

Особа слухала мою відповідь з великим спокоєм. І ми мовчали.

— Гм... Глушина... — згодом промимрила собі під ніс особа й знову вдалася в роздуму. Ми ж почали її пильно оглядати. Червоні щіки

й широке підборіддя прикро були виголені. Ніс стирчав ніби синя редиска, вткнута нижче вузьких хитрих очей і трошки вище рота.

— Дозвольте спитати, порушивши мовчазність, звернувся Михайло до особи:—в якій справі ви прибули?

Особа усміхнулася. Йй на щоках умить вирости брижі.

— Мге... Дивно! Чим же ви тут працюєте?—поволеньки, обертаючи обличчя до нас і перехилиючись на бік, запитує особа.

— Завідую клубом.

— Сором... Сором, товаришу, не знати свого начальства!—високо, повчально виголосила особа.

А в цей час потихеньку, ніби кіт, з дверей контори виплигнув Вова Миронович і на шпиньках підкрався до кабіролету, затаївши дух, слухав розмову.

Я трошки помовчавши, в свою чергу запитав особу:

— А ви що, інструктор клубів?.. З Окрполітосвіти?..

— Глушота яка! Кхе... Інструктор... Я—адміністратор!

— Ет! Що ви з ними будете розмовляти, Методію Лук'яновичу?!—пролунав шкарубкий голос Вови Мироновича, що миттю вискочив з під кабіролету і, перегнувшись через бильце сидюльки, почав щось шепотіти в широке вухо особи. Дослухавши, червоні щоки повернулися до нас і вузькі залиті жиром очі почали розглядати спершу Михайла од голови до низу, а потім мене.

— Мге... Візьмемо до уваги...—ніби про себе сказала особа, а потім солодким голосом звернулася до Вови Мироновича.

— Ну, а ви хто ж будете?

— Конторник найвищої кваліфікації, Володимир Миронович Кульчицький! Мені доручено зустріти вас і... влаштувати...

— Прекрасно... Прекрасно... Дуже прекрасно!

І в голосі особи я впізнав давно знайому мені людину. Та... можливо й помилка. Невже він?

— Завтра огляну ваш клуб,—обірвав мої думки голос із кабіролету.

— Прошу... З радістю...—видушив я, але відчув, що мій голос був сповнений гнівом.

Вова Миронович у цей час влаштовувався в кабіролеті поруч Методія Лук'яновича, а вмовившись, подав команду.

— Просто!

Коні рвонули й понесли кабіролет дорогою в парк.

Мій мозок закружляв у шалі думок, запрацював скажено.

Так працює й досі.

Проходять ранки за днями, дні за вечорами. Проходять ночі, повні темряви, мряки, ночі осінні, а мозок працює. Він з усіх кінців мадає в'дливие питання:—як? Чому?—і здається, що цього питання ніколи й нікому не розв'язати.

На цукроварні вже прогук хриплим басом перший гудок і сполошив заспане селище. Я миттю зіскакую з ліжка, одягаюся й виходжу на вулицю. Нею йдуть, поспішають на працю, робітники. Ноги їхні місять грязюку, чвакають, хлюпочуть.

Ах, ця вулиця... Скільки я нею сховався? І от сьогодні знову йду. Завтра йтиму. Позавтра теж. Іще й ще...

Біля телеграфного стовпа, що стоїть на розі повороту в браму—гурт робітників. Між них Михайло. Він стоїть, поклавши очі на білого папірця, що вилискує на сірому фоні стовпа, голосно щось читає з нього, а гурт заливається, хвилюється, регоче.

Підхожу до гурту, запитую:

— В чім справа, хлопці? Але ніхто не відповідає. Сміються.

— Ой, не витримаю... Ой, ха-ха-ха-ха...—і хапається обома руками за живіт коваль Макар. Одсміюється, а потім виголошує:

— Подумати тільки, новий монарх!.. Ха-ха-ха ха...

— Та що таке? Чого ви регочете?—пробираюсь я крізь натовп—до Михайла. Той обертається.

— Іди, почитай...

Підходжу, і мені в очі:

НАКАЗ ч. 1.

Волею партії та філії Цукротресту, мене, Сизого, Методія Лук'яновича призначено на адміністратора цукроварні. Прийнявши справи та зазнайомившись з ними, з цього числа повеліваю:

Дочитавши, я зводжу очі на Михайла.

— Ну, чим не Методій Перший?

Я мовчу. І що я маю відповісти Михайлові? Тоді коваль Макар вийшов на середину гурту, підняв високо руки й зробив лице до неможливого серйозне. Присутні застигли в чеканні. Макар опустив ліву руку, праву підняв ще вище, і голосом дяка почав:

— Ми, Методій Перший, адміністратор Свинарський і прочая і прочая п-о-в-е-л-і-в-а-е-м-о-о...

Натовп зареготав скажено, саркастично. Михайло взяв Макара за руку й проказав:

— Облиш! На роботу час!

І коли ми рушили до брами, помітили, що з щілини паркану на нас дивиться двоє гострих очей.

Прогнув другий гудок. Усі поспішили до високої кам'яної будівлі, над якою здіймалося гудіння й шуми. Від руху машин, маховиків здригалася земля...

«Я й Михайло йшли позаду. Нам назустріч вискочив Вова Миронович. Очі йому були налиті кров'ю, а з губ лізла давно знайома ехидна й таємнича усмішка.

— Усе бачив... Стережіться...

Михайло зціпив кулаки.

— Ух... Іди, холуй!—Вова затримтів. Лице йому зблідло. Губи зашепотіли.

— А ну, вдар!.. А ну, вдар!.. Ось удар, удар!!!

— Бити нічого... Водичка з тебе лишиться, коли двину... Іди!—сердито проказав Михайло, наступаючи на Вову.

Той одступав, тримтючи і дійшовши задом бурячної канави, зірвався й полетів униз. Ми пішли далі,—а з канави неслося верескливе й трагичне:—рятуйте... рятуйте!..

V.

Це було так.

Драч сидів край столу й з напруженою увагою підраховував колонцифри, що стояли драбинчасто на двадцятій сторінці, обшитої сірим полотном, засмальцованої кешенькової книжки для нотаток.

Губи його ворухилися ніби два ситих рожевих гробаки. Товсті щокви, помережані синенькими жилками, інколи оддувалися, і тоді голова його робилася схожою на великого волоського гарбуза форми бриля.

Ну, а Лейкин нервувався. Він бігав по кімнаті, крутив головою, ви-
гукував:

— Ай-ай, ай-ай! Подумати тільки! Він, цей паршивий Носопор,
хоче з нами конкурувати? Ну, ну?—І знову біг кімнатою, од столу до
дверей і назад.

— Слухай, Менделю,—озвався спокійним голосом Драч.

— Що ти хочеш?

— Я вже підрахував.

— І що ж воно там виходить у тебе?

— Виходить, що ми заробили сто тисяч!—сміється Драч.

— Ай!.. І тільки подумати, цей вониючий Носопар хотів захопити
підряд? Сто тисяч з під носа хотів вирвати! А! Як це тобі подо-
бається?—підлетівши до Драча, задоволено питає Лейкин.

Той мовчить, лише всміхається сміхом переможця, а очі його почи-
нають блищати проміннями надвечірнього весняного сонця. Лейкин тоді
сідає близьенько коло Драча, кладе йому на плечі руку, заглядає глибоко
в очі.

— Значить, Драче, ми заробили?

— Не погано заробили,—Драч знову сміється, і теж сміхом пере-
можця. А Лейкин ще пильніше дивиться йому в очі.

— Мушу тебе повідомити, Драче, що Ізяслав Вартоломейович таки
хороший чоловік. Робить, як сказано в святому письмі: „і собі візьми,
і людям дай“... Він таки вламав Сизого. Та й сам Сизий не від петі-
меті... Розумієш?

— Не комуніст, виходить?

— Ет, чудака ти який! А вони хліба не хочуть їсти? Хотять! А наше
діло дати їм, коли вони хочать, розумієш?

— Да, розумію.

— Ну, а коли розумієш, то маєш зробити одне дільце. Коли зро-
биш—заробимо ще!.. А дільце не дуже величке, посвідчення там
у сільраді дістати треба, де було б написано, що вона просить Ізяслава
Вартоломейовича законтрактувати буряки лише в нас. Тоб-то у тебе,
Драче.

— Е, це діло—лід...

— Лід чи вода, а треба! Інакше... і Лейкин ще пильніше дивиться
в Драчеві блискучі очі. Кімнатою опановує мовчанка. Губи в Драча
починають ще сильніше ворухитися ситими червоними губаками. Він
чуває потилицю, дивиться тупо у стіл і врешті дає згоду. Тоді Лейкин
схоплюється з лави, бігає по кімнаті, тре долоні, а згодом хапає зі
столу кашкета, тисне Драчеві руку, промовляє:—значить, добре! Ти
гляди ж, завтра!—і вилітає з кімнати.

Біля воріт Драчевого двору на хвилинку спляється, видно, щось
обмірковує, колупає мерзлу землю палицею від парасольки, а потім
твердо рушає з місця і простує шляхом до цукроварні. Ноги йому
дріботять, а під ними хрумтять замерзлі грудочки землі. Ідучи, він обмір-
ковує своє комерційне „завтра“ і гугнявим, дівочим голосом підспівує:

Ципльонк жарений,

Ципльонк варений,

Ципльонки тож-е-е хо-очут жить...

А потім проспіване перебирає в голові, обдумує і сам до себе
мовить:—Эх, та ще ж як жити хоче! І хліб їсти хоче, і пальто хоче
добре мати. І хоче мати сто тисяч у кешені... Да-а-а-а...

Ци-и-пльонки тоже хочуть жить...

Іво паймалі, зарештувалі...

— Поки що не заарештували... Живе!—жартує на брамі промміліціонер Чорновус.

— Ах, це ти?—І Лейкин підходить до Чорновуса.—Ну, як діла? Хто приїхав? Кого бачив? Що нового? Ну, ну?

— Нема нічого нового. Ніхто не приїхав, і взагалі йди ти...

— Що, що?..

— Нічого. Ти знаєш, що з вартовим розмовляти не можна?

— З вартовим!—кривить Лейкин Чорновуса і йде далі, наспівує:

Іво паймалі, зарештувалі,
і-і-і хочать в Че-ке по-о-осадіть...

Парасолька його дзвякає об замерзлу землю, а під ногами хрумтять грудочки. Раптом він, не дійшовши парку, спиняється:—Що ж я їм запропоную? Що вони мені дадуть за те, що я їм дам? Що вони мені...—І Лейкин рушає в парк, туди, де світяться двоє великих вікон зеленого флігеля.

В передній кімнаті його, як і завжди, стрічає Гандзя Вячеславівна, вона радо простягає до нього руку, мовить:—А-е-й-к-и-н...

— Так, він самий, Мендель Лейкин, панно... І завжди він до ваших послуг, панно...

— Ви завжди жартуєте. Тепер панів уже нема, то колись.—І Гандзя Вячеславівна глибоко зідає.—Жартуєте...

— Ну, а що має робити бідний? Він завжди жартує, панно:—Лейкин схиляє перед Гандзею низеньку голову.

— Ідіть до кабінету. На вас там чекають,—ввічливо каже Гандзя Вячеславівна. Тоді Лейкин хутенько знімає пальто, вішає на цвяшок, парасольку теж, а дійшовши до дверей, згинається дугою, робить карлючку з великого пальця правої руки і суглобом тихо, ніби боячись переполахати сонного або хворого, стукає, запитує:

— Чи можна?

Двері легенько прочиняються, з них висовується голова і двоє п'яних червоних очей Ізяслава Вартоломейовича. Він радо мовить:

— А-а-а, Менделю! Заходь...

Юрка щупла постать Лейкина миттю зникає за дверима.—Вийшовши на середину кабінету, Лейкин низько вклоняється присутнім:

— Мое шанування, панове...

Кілька людських постатей відповідають на привітання Лейкина мовчанкою й поклонами. Ці постаті сидять за карточним столом і час од часу опускають на нього з рук атласні блискучі карти.—Лиця всім серйозні. Очі пашать азартом. Лейкин підходить близьенько до столика:

— Пульку чи преферансика, панове... чи пак, товариство?—трошки з острахом довідується.

— Пульку, Менделю, пульку,—не зводячи очей з карточного стола, відповідає Вова Миронович, а потім схиляє до Лейкина голову і тоном великого конспіратора запитує.

— Є?

— Хе... Щоб у Лейкина не було... Безумовно, є...

Ізяслав Вартоломейович напружено слідкує за Лейкиним і Вовою Мироновичем. А за кілька хвилин ввічливо пропонує:

— Шановні гості. Є серйозні справи, а тому, киньмо пульку. Чи так, Методіє Лук'яновичу?

Сизий роблено знижує плечима, повідомляє:

— Я, товариші, піду. В мене є негайні справи,—і мружить ліве око, підморгує бровою. Ізяслав Вартоломейович просить у нього вибачення, проводить до дверей, а згодом повертається, сідає за стіл:

— Ну, Менделю, розповідай.

— Ах, що тут довго розповідати. Все зроблено. І там, і там...

— Значить, і сільрада погодилась... і Драч?

— Кажу ж вам: і там, і там... О!

— Молодчина...

— Ну, не будь я Лейкин!..

— Що ж ти хочеш за це?

— Що хоче бідний... Йому не багато треба. От-стілечки,—і Лейкин великим пальцем правої руки показує на половинку великого пальця лівої.—Половинку хочу.

— Багато.

— За менше не можу.

Ізяслав Вартоломейович замислюється. Довго дивиться на Вову Мироновича. Той теж мовчить. А коли відчуває на собі зір Лейкина, киває головою в бік Ізяслава Вартоломейовича. Цей ще хвилину думає, постукуючи нігтями об стіл, і під кінець каже:

— Добре... Але з умовою. Про цю операцію нікому ані-ні!

— Ай, який ви наївняк... Язика собі одріжу спершу, аніж йому захочеться щось десь ляпнути. Я ж комерсант! А ви самі добре знаєте, що то значить комерційні секрет!

Ізяслав Вартоломейович полегеньку хитає головою. Вова Миронович теж. Лейкин тре долоню об долоню.

— Ну, а як ви, Ізяславе Вартоломейовичу, з тими писаками? Через їхні ж писання в нас прогоріло дві от такі справи? А? І це все паршивий отой кочегар...

— Ми вирішили його вигнати.

— Ой, що ви кажете?! Та це ж могила нам! Як ви цього не розумієте, Ізяславе Вартоломейовичу. Я вам давно пропонував боротися з ними грішми, а не силою. О, гроші то така штука, що все перемаже. А потім я чув, що той самий Михайло,—і Лейкин, схилившись до вуха Ізяслава Вартоломейовича, продовжує пошепки,—закоханий у вашу дочку Аделю. От чим його й можна...

— Пробував.

— І не помагає?

— Щось ні.

— Треба ще пробувати. Гроші й дівчата... Та це ж... Ай!.. Помазати треба лише губи. А покштує—смачне, потім і сам захоче.

Ізяслав Вартоломейович знову хитає головою на знак згоди.

— Отож прийміть мою пропозицію, Ізяславе Вартоломейовичу,—Лейкин підводиться, прощається й виходить.

VI.

Нарешті я вибрався з лабіринту.

І за те, що мені не болять голова, що нерви мої—не натягнуті струни, які реагували навіть на подих людини, а тепер заспокоїлися—я мушу дякувати тільки конюха Теліпайла.

Власне кажучи, як виявилось, ми з Теліпайлом родичі: на одній конюшні родилися, і різниця лише в тому, що він родився на півтора десяти років раніше за мене. Родинна історія ця відбулася десь на Полтавщині в маєтку графа Мусін-Пушкіна.

Маєток той, пам'ятаю, лежав огорнутий з усіх кінців степом, що розливався морем уздовж і шир аж за обрії. І не видно було на ньому й малюсенької хати, крім тополь та верб сторічних, які стояли понад широкими шляхами, що тяглися на десятки, сотні верстов панськими

землями. І от серед цих степів породили мене й Теліпайла невідомі матері. А що це так,—стверджує оповідання самого Теліпайла.

Одного дня він мене зустрів на вулиці робітничого селища:

— Махорочки покурить маєте?

— Є,—і поліз до кешені свого пальта.

Дістав звідти злинялу бляшану табашницю, і подаючи її Теліпайлові, механічно, як завжди, запитав:

— Що ж на вашому фронті новенького?

— Нічого. Жисть как жисть, ідють, а я все старішаю, і нічого не розумію. Какось воно все тьмно,—закручуючи цигарку, тяг він нудно й довго, як тягнеться сірий степ, ген, поза селищем на далекі обрії.

Тяг, крутив цигарку й знову тяг. Жисть наша тьмоя... А от Методію Лук'яновичу, йому нічого. Живіть он і хліб жуйоть...

— Чому це ви про нього згадали?—спитав я знову механічно. І мені майнула думка, не потрапився на слід...

Теліпайло мовчки подав мені до рук табашницю, дістав з кешені сіринки, запалив цигарку, глибоко затагся, випустив дим через носа й тяг далі:

— Давно єто було. А помню немов сьогодні. Робив я тоді на економії графа Пушкіна. Вже парубком був, д-а-а-а... Вот, з того часу й помню я Методія Лук'яновича.

Мені затримтіли руки. Відчув я, що й губи мої почали тримтіти. Тоді я ховаю свої руки за спину, ковтаю гулю, що виросла мені в горлі й спокійно перепитую:

— Хіба й він там служив?

— Служив... Такий молодий був. Похожає було поміж дівчат, а сам у мундирі новенькому, і нагайка на руці.

Терпещ мені от-от ввірється і я крикну, істерично, на все селище. Але, кусаю губу до нестерпного болю й знову перепитую Теліпайла тихо, спокійно:

— Чим же він там служив?

Він в-останнє затагається глибоко, ніби ковтаючи махорчаний дим, кидає недосмоктану цигарку, поволеньки розтоптує її ногою, спльовує на бік.

— Д-а-а-а... Служив, помню... стражником...

— Стражником?.. Так. Це він...—Прошептав мій голос безсило.

Теліпайло з цікавістю подивився мені в вічі.

— Хіба й ви знаєте?

— Ні... Звідки мені знати...

Але мозок поринув у мої дитячі літа.—Так, це той самий Сизий. Власне, не Сизий,—тоді він мав прізвище Сазонова. Вмить він став переді мною на весь зріст.

І здається, що ніколи не зітреться з мозку мого мікрофону той довгопам'ятний випадок. Тоді стояв гарячий липневий день і був бунт на бурякових плантаціях. Бунт дівчат полільників. Бунт сап і заступів. Бунт чорної землі. Бунт степу, широкого, розлогого. Дівчатам того дня не доплатили заробітку і через це стався бунт.. Страйком керувала дівка Марта. Здорова дівка. Сильна, від землі чорної. А ввечері дівку Марту стрункий стражник Сазонов, прив'язав на конюшні до ясел дощаних, полоскав нагаєм. Марта кричала. Жіночий голос тужний, виривався з конюшні, котився в степи, а там безпомічний губився по зелених плантаціях...

Через три дні Марта померла в тій самій конюшні на сіновалі, а молодий стражник Сазонов зник. Зник того ранку, коли тисяча дівчат нагостривши сапи і йдучи на роботу, казали одна одній:

— Померла Марта, треба, щоб і він умер...

— Померла Марта, вмер й він...

— Умер й він...

Все це було так давно. Але сьогодні це був він. Так. Це був той самий Методій Лук'янович Сазонов.

— І я на тій економії родився. На книсьні,—додав Теліпайло.

Я подивився на нього розгублено. Руки вже мені не тримтіли, а були в'ялі, мов батог.

— Здорові хлопці... Чому такі засмучені?—почув я з-заду себе Михайлів голос.

— За те ти завжди веселий,—трошки сердито відповів я. Михайло здивовано подивився на мене. А Теліпайло зауважив:

— Майстеровий чоловік завжди веселий,—і тут же попрохав ще раз у мене покурити. Я подав йому свою табашницю.

Він знову мовчки скрутив цигарку, запалив, і мовчки пішов на конюшню.

Михайло оглядав мене.

— Що з тобою? Ти схвилюваний?.. Ну, кинь! Знову якась дурниця...

Мої руки підвелися і впали Михайлові на плечі. Крізь зуби мимо волі вилітали слова:

— Ти нічого не знаєш... Сизий... ти знаєш—хто Сизий? Сизий з походження поліцей... Це ж скандал!

Михайлове обличчя відбило здивовання. Він на хвилину замислився, розглядаючи моє збентежене обличчя, а згодом видувив суворо:

— Помилка! Я на власні очі бачив у райпаркомі особисту справу Сизого... По всіх документах значиться, що він з походження селянин, і з самого малечку служив наймитом по маетках графа Мусін-Пушкіна. Був у мандрах, у Сибіру, і ще десь... Ти помиляєшся!

— Бреше!.. гадина!..—вирвалось мені з грудей болюче, але безсиле.

— Цсс... Не хвилюйся. Підемо звідци. Дорогою розкажеш,—і Михайло взяв мене за руку. Ми пішли. Тіло мені було в'яле. Ноги ледви ступали. Вулиця гоїдалася, кружляла, а по боках хатки здавалися колісками карусельними, що летять круг мене прудко, прудко.

А коли ми опинилися в моїй маленькій холостяцькій кімнаті, я впав на ліжку й довго розповідав Михайлові все, що знав про Методія Лук'яновича. Розповів і про Теліпайла. Він слухав уважно, але в очах йому світилася недовірливість. На обличчі лежав непорушний спокій великого оптиміста. І ще було в Михайлові щось чудне незрозуміле. Я ж хвилювався, бо відчував, що в мене не вистачає ні сили, ні перекональних фактів довести Михайлові, що Сизий є Сазонов, а не Сизий.

— Ти помиляєшся. Ти забуваєш про те, що він член партії. І взагалі, чи ставив ти перед собою питання, яким чином поліцей проліз би в партію?.. Схожого в твоїх показах мало—спокійно говорить Михайло, коли я на хвилину змовкаю.

І мені починає здаватися, що Михайло таки дійсно не той, що був раніш. І мабуть, тому його очі ніяковіють, він їх ховає від моїх. Що з ними?.. Може це вже робота Адели позначилася на ньому? Але ж Михайло...

Хіба він зможе?..

Я починаю відчувати, як Михайлів спокій породжує і в мені сумніви. Хіба я помиляюсь? Хіба мене зрадила моя пам'ять?

І знову переді мною пропливають дитячі літа. Я бачу, як стрункий стражник, усміхаючись, б'є ногами молоде тіло дівчини,—політницю Марти. Схоплююся з ліжка. Стаю перед Михайлом, і мені з рота вирається тверде й категоричне:

— Ні, це не помика! Це так! Сизий це—Сазонов. Поліцай колишній!.. І коли ти не хочеш мені вірити, я завтра ж їду до округи в партійний комітет. Покладу на це місяці праці, а доведу тобі, що це так. Мене, Михайле, пам'ять ніколи не зраджувала. Я навіть пам'ятаю й до сі всі вдари нагая, пужална пана Очкурського по моїй дитячій спині. А ти не віриш. Це щось не схоже на тебе, Михайле!

Він опускає додолу очі, схиляє голову й довго мовчить. А я знервованим ходжу по кімнаті, ламаю собі пальці, і вони тільки хруп, хруп. М'язи мені, почуваю, напружені до міді заліза, налиті гарячою кров'ю, зростають, пухнуть. А Михайло мовчить. Сидить на стільці байдужий, дивиться в землю. Я нервуюсь.

— Ех... Чорт!—Видававсь він і знову мовчить. Я підходжу до нього: Михайле, не ховайся від мене. Скажи як товаришеві, це робота Адели? Чи так? Адже ж ти ще не так давно вірив мені. Ми працювали разом. Виявляли всі злочини, що на них така багата наша цукроварня...

Тоді він зводить на мене винуваті очі, дивиться, теж винувато:

— Значить, це так?.. Ти любиш Адель, і звідци все...

— Ех... Кинемо це до чорта! Добре! Робимо все, що треба... Це тимчасово якось... Я ж теж людина, як і всі...

— І під впливи можеш підпадати, як не всі...

Михайло мовчить. А я хожу кімнатною, говорю щось про етику, кохання... Михайло, дослухавши, підводиться зі стільця, підходить:

— Добре! Але ми маємо з тобою одвідати вечірку. Її влаштовує директор... Мене й тебе туди заликано,—і Михайло витягає з кишені синьої блузки візитову картку. Подає мені. Я читаю:—„запрошуємо Вас на вечірку службовців. Будемо превельмі раді. З великою пошаною до вас Ізяслав Вартоломейович Загицький“.

— Вечірка відбудеться у квартирі директора.—Це запрошення нам на руку, розумієш?

Я хвилину дивлюся йому в очі. Не бачу нічого робленого, лише ту міць, ту твердість, що була й раніш. Тоді я даю згоду.

VII.

Коли Михайло злегенька постукав нігтями шкарубких пальців у шибку великого вікна, помережана сіра завіса таємничо відхилилася й крізь шкло в наші обличчя вгрузло двоє жіночих очей. Це були очі Гандзі Вячеславівни. Очевидно, вони пізнали нас, бо завіса миттю впала, зашпнувши вікно, а через хвилину рипнули двері й ми опинилися в вітальні.

В кімнаті нас зустрів чарівний, але трохи хрипкий голос:—Прошу шановних... Прошу...

Назустріч нам вийшла Адель, і я відчув, як мені голова пішла обертом. Її тонкі губи, наївно складені, і до чортків задержуватий позір збентежили кров. Очі дивилися на мене пристрасно. Лице мое зашарілося... Тоді я одвів зір на Михайла. Він стояв теж ніби зачарований, м'язи шок йому ледви помітно, але часто здригали.

— Адель, чому ж ти не кличеш гостей?—виплило запитання зі щілини причинених дверей другої кімнати. А згодом до нас вийшов і сам Ізяслав Вартоломейович.

— Чому ж не кличеш?

Адель мовчала. Дивилася не мене, потім на Михайла, докірливо, зневажливо.

— Прошу вибачити, але... мушу роздягтись,—і я пішов. До роздягальні зайшов і Михайло в супроводі Адели.

— Будьте як дома, Михайле. Роздягайтесь... Ну?—і маленькі жіночі руки вп'ялися в шкірятину куртку, напружувались, тягли.

— І тісна ж вона... А очі млясті, нахабні—в обличчя Михайла.

Коли ж я рушив з роздягальні, її обличчя схилюлось мені до вуха й з тоненьких розквітлих губ зірвалося гостре, але безсиле:—Аскет...

Я не озирнувся, вийшов. Але: чому Адель так полює за мною? Чого вона від мене хоче? До того ж я вже й не такий аскет, як їй здається.

Так міркуючи, я відчував, що саме тепер моє обличчя й мої очі повні болю. І Адель це розуміє. О, вона добре розуміє...

— Так, так... Ви, аскет!.. Хі-хі-хі-хі...

Моєю спиною, почуваю, починають лазити мурашки.

Тоді Адель лагідно бере Михайла за руку й демонстративно проходить з ним повз мене до загальної кімнати, де на нас давно вже чекають гості. Я йду теж.

— Сідайте, товариство... Тут усі свої,—підвівшись з-за столу, запрошує Ізяслав Вартоломейович. Сідаємо. А гості крадькома, але детально оглядають нас із ніг до голів. Ми теж оглядаємо їх. У кутку бумкає піяніно. За ним сидить Вова Миронович, б'є легенько по клавішам і тихо наспівує: „ах, зачем, ти моя дорогая..."

Біля карточного столика куняє головбух Чернов; час-від-часу поблискує шкельцями пенсне, вичікуючи, мабуть, на партнюра пульки.

Управитель земель цукроварні Іван Маркович Карловський з фаху—колись провізор, а тепер з невідомих для нього причин—агроном, притулився до піяніна й молитовно благає Вову Мироновича припинити „ах, зачем“, і втнути для нього „Іхав козак за Дунай“ або ж „Бадамуті“.

Та Вова Миронович не зважає на домагання Карловського, і чим далі входить у ролю актора-співця. Голос йому тоненький переливається під ще тонший акомпанімент. Співом своїм і музикою він зачаровує всіх, бо кімнатою чим далі опановує глибока тиша. Всі напружено слухають та інколи просять Івана Марковича не заважати прекрасній грі.

Окремо, примостившись у найглибшому кутку, сиділи й тихо розмовляли, кидаючи інколи зір на мене та на Михайла місцеві купці Драч і Лейкин. Обличчя їм були більш як серйозні. На них грали змилки азарту біржевої гри... І тому їм очі світилися так, як світяться під час найсерйозніших комерційних операцій. Купці шепотілися, робили з пальців власних рук складні знаки й час-від-часу кивали один одному головами.

Згодом, спеціально викликані обслужити цей вельми-врочистий вечір із заштатного міста, що лежить недалеко цукроварні, офіціанти, почали обставляти стола різними стравами.

А коли зі стола на всіх присутніх почали поглядати рожево-підсмажені гусаки, поросята, коли запахло хріном і гірчицею—Ізяслав Вартоломейович вийшов на середину кімнати і, показуючи обома руками на стіл, попросив:

— Шановні гості, чоловіки й жінки, прошу до столу.

Гості, поглядаючи один на одного, поволеньки підводяться зі своїх місць і так само поволеньки йдуть до столу, вмоштуються, завмирають, і напружено вичікують на благословення. Очі всім снують по полумисках, вазах. Чути інколи глибокі, але стримані зідхання.

Офіціант у білому кашкеті і фартусі з четвертовою пляшкою в руках урочисто обходить стіл. Ідучи, він спинається біля кожної мовчавої постати, перекиляє четвертину і ле в глибокі бокали „гірку“.

І тоді, як офіціант зникає за дверима, Ізяслав Вартоломейович підводиться зі свого місця, обережно, ніби святиню, бере в праву руку бокала і поволеньки підносить його високо, високо. Гості наслідують йому. Кімнатою опановує могильна тиша.

— Друзі, вип'ємо за наше здоров'я, і за... мг... за здоров'я всіх померлих...

У темному кутку, далеко від столу хіхикнуло. Всі гості зніяковіли, переглянулися. Та Адель уже сиділа мовчазна. З її обличчя віяло гостротою.

Ізяславові Вартоломейовичеві очі примружилися, губи скривилися, він теж зніяковів.

— М-г-м... вип'ємо... за здоров'я всіх присутніх і за все!—ще раз виголосив піднесеним тоном Ізяслав Вартоломейович і поволеньки почав нести бокала до рота. Гості робили теж. Ізяслав Вартоломейович, тримаючи вінця бокала біля губ, хвилину оглядає гостей. І вони теж наслідують йому: оглядаючи одне одного.

— Ну, вип'ємо ж, в-останнє,—виголосив Ізяслав Вартоломейович і почав хилити бокала. Раптом заторохкотіла шибка вікна. Всі застигли. Обличчям Ізяслава Вартоломейовича поплазував ляк.

— Спитайте, хто там.—Нарешті наказав він служниці Марусі, що в цей час зайшла до кімнати повідомити про чиюсь несподівану візиту. Згодом зайшов Сизий.

— А-а-а... Яка несподіванка! А ми ж на вас так чекали, так чекали,—розсипався Ізяслав Вартоломейович і миттю поставив бокала на стіл. Гості теж.

— Ну, роздягайтеся, Методіє Лук'яновичу, сідайте до столу. Прошу... що новенького привезли? Є?

— Привіз. Є.

— Роздягайтеся. Роздягайтеся, сідайте! Аделью!—Тонем наказу промовив Ізяслав Вартоломейович:—Допоможи Методієві Лук'яновичу роздягтися.

Адель підвелася з оксамитового блакитного крісла, підійшла до Сизого, і заглядаючи йому в вічі, так як вона заглядає і мені й Михайлові, почала стягати з нього пальто.

— Ну, а от тепер і вип'ємо,—зауважив Ізяслав Вартоломейович, коли Сизий уместився поруч нього.

Випили.

І зацокали виделки, заскреготали об полумиски ножі, зачавкали роти. Запанувала мовчанка, і лише над столом здійснювалося сопіння.

Адель і тепер сиділа в темному кутку, і, видно, мала велику насолоду спостерігати цю картину мовчазності. Її очі прудко бігали столом по обличчях гостей, перебігали з постаті на постать, затримувалися хвилину на мені, хвилину на Михайлові.

За кілька часу офіціант обходив знову стіл, спинявся біля кожної постаті, перехилив над кожним бокалом четвертину, а дійшовши кінця, зникав за дверима. Тоді Ізяслав Вартоломейович виголосив:

— А ще, шановне громадянство, вип'ємо за наших славних проводирів на місцях... як от за Методієм Лук'яновичем...

— Вип'ємо! Вип'ємо!—котився над столом голос Вови Мироновича. І дзвиніли бокала. Гості простягали один до одного руки. Очі всіх мовчазно віталися. Голови одна одній уклонялися. А потім пили, сідали, і знову брязкали виделки, скреготали ножі об полумиски.

Так пили довго. Пили за мир між адміністрацією і службовцями, на знак чого Ізяслав Вартоломейович і Сизий, чокувшись бокалами, поцілувалися. Потім пили окремо за Сизого, окремо за Ізяслава Вартоломейовича. П'яний галас починав зростати. Всім веселішали обличчя: розмовляли. Вова Миронович хвалився Карловському, що він колись один випивав четвертину самогону та був майже тверезий.

У куточку на дивані Ізяслав Вартоломейович сперечався з Лейкиним:

— Знаю тебе! Ти, сукин сине, хочеш нас надуть! Я тебе давно знаю, маклера такого... І тут же приказував:—Пий, Лейкин! Поки я тут, пий!.. А ти, Драче, чого сумуєш? Мало заробив хіба?.. Не сумуй! Дам ще заробити! Ти ж знаєш, що я завжди дотримуюся святого письма, що каже:—живи й другому дай жити... Розумієш?

Драч хитає головою.

— А раз розумієш—пий!.. Тільки й нашого, що випити... А все інше ерунда... Живемо з вами, хлопці, сьогодні. Завтра чорт зна, що воно буде. Візьмуть, як говориться, і в конверта... Ото ж, пий!

У другому кутку на плюшевій канапі біля Гандзі Вячеславовни упав Сизий, позираючи інколи на Адель.

— Та що ви... Що ви, Методіє Лук'яновичу, я вже така стара, за сорок років маю, а ви... Ах, ви...

— Ет... Киньте ви, стара! Вип'ємо, краще... Адже наше життя таке коротке, і не використати його—сором! Користайтесь, поки не пізно!..

За дверима голосно сперечався невідомо з ким Михайло. А я сидів мовчазно. Проти мене сиділа Адель. На обличчю їй тепер лежала соромливість. Очі повніли рішучістю. Вона дивилася на мене, а потім у вікно, за яким проходила темна осіння ніч.

Флігель бушував. Співали. Голосно гомоніли, сперечалися, залицалися. Ніби церковний дзвін, бумкало п'яніно. За ним тепер сиділа Фіра Йосипівна, дружина хемика Леонтія Наумовича. Схиливши голову їй на плече, стояв Карловський і п'яним тенором тяг:

„Што-о де-е-ень грядущій мне готовит“...

Врешті Адель підвелася, постояла хвилину в задумі і, мовчазно підійшовши до мене, сіла поважно в маленьке крісло.

— Киньте сумувати... І взагалі, чому ви такі мовчазні? Всі співають... Веселі.

— А ви?

— Я... Така я завжди...

Я знизав плечима.

— Знаю, ви й тут хочете показати свій аскетизм... Загадкова ви людина, оригінальна.

— Хіба?—жартівливо запитую.

— Так. Спостерігаю вас уже багато часу, я...

— І що ж?

— Ви сильний волею. Ви можете навіть мене перемогти. Це не комплімент—кажу серйозно.

— Помилка.

— Ні, ні. Я рідко помиляюсь—... Адель довго дивиться на мене. Дивиться гостро, вперто, не зводить очей. І я дивлюся. Тоді вона опускає додолу очі, схиляє голову.

— А пам'ятаєте, коли я за вами ходив. Мені так хочеться, щоб ви відчули хоч крихту тих мук...

— Не говоріть... За це ви мені заплатили... Мовчазністю... Впертістю... І потім, ви самі винуваті. Адже ж я жива... І в мені, як і в кожній людині, багато себелюбства, егоїзму... Ви хотіли, мабуть, щоб я ходила за вами.

— Помилка. Я ніколи не був егоїст.

— Ні, ні, ні... Не кажіть. Ви егоїст великий... Навіть більше...

Губи їй квітнуть червоною гвоздикою. Голова хилиється на моє плече. Очі вогкішають, блищать вогниками, а вії тримтять, тримтять. Рука спливає з коліна, ловить пальці моєї руки і міцно тисне в гарячій долоні. В серці мені тільки: тук, тук. Хутчіш і хутчіш б'ється воно. Груди дихають глибоко, а тіло в залізній напрузі чаїться.

— Що ви... Аделью...

— Мій маленький аскете...—пристрасно шепочуть її губи, а голова, ніби зрубана з пліч, падає на мої коліна. Чути тихе хлипання, і тримітіння тіла.

— Мій милий аскете,—шепче далі вона.

Мені тіло теж тримтнить, гарячіє, але я сиджу мов кам'яний.

— Е-е-е... тут уже... того... мда...—ледви повертаючи п'яним язиком, робить зауваження Вова Миронович і спинається біля нас. Адель підводить голову і кидає йому в обличчя колючі очі. Тоді Вова лишає нас і йде до піаніна, що вже виграє нові мелодії під пальцями Фіри Йосиповни.

Рука Адели легенько лягає мені на плече, починає тиснути мою шию, пригортаючи до себе. Пручатися? Адже я цього хочу. Я хочу, щоб Адель перша прийшла до мене й сказала:—„скоряюся...“

Тепер я гордий. Навіть починаю рухами тіла свого вдавати, що вона мені байдужа.

— Дивно, дивно,—насичене зілістю спадає на нас. Дивлюся—Михайло. Він призириливо дивиться на мене.

— Що ти, Михайле, хочеш сказати?

— Нічого,—і йде до другої кімнати.

Через хвилину знову приходить Вова. Усміхається, як завжди ехидно, мовчки бере за руку Адель:

— Вас просить мама... Ідіть...

І вона, не вагаючись, підводиться. Лице їй переповнюється строгістю. Хвилинку стоїть, благливо й ніжно дивиться на мене, а потім іде слідом за Вовою.

У кімнаті лишаюся я та, спершись ліктями на стіл, у м'якому глянбокому кріслі хропе п'яний Карловський.

У куточку на столі годинник-зозуля кує 12. Злегка війняло сумом.

Цукроварницька електростанція давно вже припинила працю, і тому над зеленим флігелем висить морок темної осінньої ночі... Тиша.

Але:

— Де Михайло?

Згодом, ледви чути риплять двері, розчиняються. До кімнати на шпіньках уходить людина, довго блукає очима по темних кутках, а потім підходить до мене, мацає долонею моє тіло, питає:

— Ви спите?

І я вдаю, що сплю. Мовчу. Тоді постать підвищує голос і знову питає:

— Чуєте—ви спите?

Ворушуся. Підводжусь, і мовчазно дивлюся в обличчя. Пізнаю—Сизий.

— Маємо з вами поговорити в надзвичайно серйозній справі,—каже він. Очі йому горять, ніби дві вуглини. Мені тілом пробігають мурашки, а спиною холодок. Встаю з крісла, і йду за ним до другої кімнати. Тут, на маленькому столику блимає лампа. Навкруг неї сидять, згорбившись, постаті. Розглядаю: Михайло, Вова Миронович, Ізяслав Вартоломейович, Лейкин. Повільно сідаю в крісло, що на нього ввічливо вказав рукою Сизий. Він теж сідає. Схиляється над столом. Кладе на нього дві товсті руки з кудими пальцями і починає ними тарабанити, вибиваючи „Гречаники“.

— Так от, будемо одверті—після довгої павзи каже він. Мене викликали до округи. Там остаточно виявлено, хто пише з нашої цукроварні до газет: Пишете ви!—І Сизий ткнув пальцем на Михайла. Ві

присутні обернулися, встромили в його обличчя свої гострі очі. За кілька хвилин рука Сизого повільно опустилася на стіл, а ще через хвилину піднялася, ткнула в мене пальцем, а з рота Сизому вискочило:—і ви...

Я, не здригнувшись, роблено дивуюся. Дивлюся одверто в очі Сизому.

— Так... Ви пишете, і компрометуєте нас!—Показує Сизий пальцем на Ізяслава Вартоломейовича, а потім на себе:—керowników...

— Керowników на місцях—підкреслює Вова Миронович.

Сизий продовжує.

— Ви повинні знати, що це контрреволюція: отже, киньте це.

Ізяслав Вартоломейович докірливо хитає головою в бік Михайла.

— Коли ж ви це зробите, повірте, вам не погано буде... І нам...

У згоді жити будете, значить, хліба шмат їстимете... До того ж скажіть, яке ваше діло, що хтось з нас десь щось узав, чи не так зробив?

— Не забувайте, товаришу Сизий, що ви...

— Мовчать!.. Ви?

Кімнатою запанувала тиша.

— Я ніколи й нічого не забуваю... Я як член партії повинен тобі сказати, теж, як членові партії, що ти повинен завжди пам'ятати мої обмежені права... В моїх руках усе! І ти, і він—показує похитом голови Сизий на мене.—Пішаки ви! Розумієте?

Михайло нервується. Він хоче щось сказати, але відчуває на собі гострий зір Сизого і замовкає.

— Я знаю, що тебе підтримують робітники... Та що з цього?.. Коли Ісуса Христа розпинали, від нього всі апостоли відмовилися. Пам'ятай це...

А потім Сизий переводить очі на мене:

— Запам'ятайте й ви, завклубе!

— Оцю розмову з нами буде обговорено на партзборах. Я не залишу так!—Нервово виголошує Михайло, зривається з крісла, б'є по столу кулаком, а потім кидається до дверей. Йому навперейми біжить Сизий. Вхопивши Михайла за комір шкіряної куртки, він каже:

— Дурень... Ну, хто ж тобі дозволить винести це на партзбори?.. І потім, не пручайся, ми ще не докінчили...

— Що ти від мене хочеш?

— Умовитись раз і назавжди!—і Сизий з Михайлом знову підійшли до столу.

— Ти силою примушувеш мене умовитись?

Не хвилюйся... Можеш іти...

Але потім не шкодуй.—Твердо підкреслює кожне слово Сизий:—фанатик од комунізму!

Хвилини йдуть довго, у великій напрузі.

Михайло, як хворий, ледви вимовляючи, врешті звертається до мене:

— Підемо...

— Я підводжусь.

— До порога підходить Ізяслав Вартоломейович і загадково повідомляє:

— Заходьте завтра... Адель прохала...

VIII.

Дні. Вечори. Ночі...

Тиждень біжить. Ні, не біжать: то в столиці, а в нас вони волами, як і тисячі років тому...

Надійшла зима... В степах завирюхи, хуртовина.

Парк стоїть похмурий. Забутий усіма. Алеї, стежки під заметами сніговими, а віхоли тримять, тримять. Холодно: мерзнуть.

Зелений флігель і тепер живе повним життям: шумує що-вечора. А над цукроварнею висить блакитний смертний спокій...

Знаю, далекий мій столичний друже, дочитуючи цього листа, ти виголосиш:

— Провінціал!—і всмінешся. А можливо й зареочеш, реготом невразливого оптиміста. Знаю...

Так от, я ще й досі завідою клубом. По старому що-ранку лишаю свою маленьку холоdstяцьку кімнату, виходжу на вулицю селища, закутую шию об'єднаним міллям і часом комірцем свого пальта, і йду на цукроварню. Цілий день не роздягаюсь: холоднеча в клубі. Ну, а пізно ввечері повертаюсь назад.

І рано ранком, і пізно ввечері, на роботу й з роботи мене супроводить Вова Миронович. Правда, він ніколи не йде поруч, а завжди позаду, здалеку, щоб бути не помітним. То мушу йому й за це дякувати. Все ж не так сумно.

З Михайлом ми нерозлучні друзі. Що-дня зустрічаємося. Власне, не що-дня, а що-ночі, бо живемо тепер в одній кімнаті. Сумний він дуже. До неможливого сумний. І не тому, що його за скороченням штату юридично, а за робкорство фактично, скоротили.

Ба, навіть і не тому, що його викинули з заводської квартири і йому доводиться тепер ночувати в мене, а так сумний та й тільки.

Що-дня я з Михайлом лаюся. Дуже лаюся... Доводжу, що розпач, сум, сльози і все таке є не більш не менш, як чепуха! Єрунда! декламация! втеря позицій! зв'язку з масами...

— Хахли ми... Плаксиві хахли!—дослухавши мої дорікання, робить завжди висновок він.

Можливо Михайло має рацію. А час іде, проходить. На цукроварні спокій. О, тепер тут великий спокій! Ізяслав Вартоломеєвич ранками від сну прокидається з усмішкою, лягає ввечерами спати з посмішкою, примовляє:

— Слава богу... Тихо, тепло й спокійно...

Ну, а Методій Лук'янович в обох випадках (коли прокидається, й коли лягає),—має янгольський вигляд.

Вова Миронович теж відпочиває. Роботи поменшало, бо газети приходять тільки для контори, а ті, що для клубу й робітників, губляться по дорозі з почти до цукроварні.

Лейкин і Драч що-дня й що-вечора сидять у зеленому флігелі за карточним столом. Теж відпочивають... А я працюю в клубі.

Адель теж працює. Тепер вона найактивніша з активістів. Річ у тому, що, скоротивши Михайла, йому заборонили й режисером бути. Таким чином, його місце в клубі заступила Адель. Що-ранку заходить вона до клубу, і що-ранку каже:

— Ви ж повинні розуміти, аскете... з хамами що можна зробити? Нічого! Всі вони такі необтесані. Фе!—і дивиться на мене з височини найвищого призраства. Дивиться довго, а потім її очі наливаються вільгою, вкриваються синім туманцем. Брови розпливаються по вузькому, але високому чолі. Губи квітнуть, а щокі горять. Тоді з її маленького рота викочується давно знайоме й докірливе.

— Аскет...

На цього комплімента я нічого не відповідаю. Тільки дивлюся їй у вічі. Вона зідхає. А потім її обличчя стає строго ділове.

— І так, товаришу завклубе, ми готуємо „Ревізора“. Як вам це подобається? Знаю, знаю... ви не любите таких п'ес! Вам щоб про революцію, з вогнями й бурями...

— Люблю я все те, що прекрасне,—відповідаю серйозно.

Між іншим, я ніколи не жартую. А особливо з Аделю я завжди серйозний і на всі її запитання відповідаю тільки серйозно. Вона це розуміє. Вона, щоб побороти мою серйозність, дивиться завжди на мене звисока, з призириством, ніколи не прощається, а зникає мовчазна за дверима клубу, як оце й зараз зникла.

Режисують „Ревізора“ в зеленому флігелі. Адель над п'єсою працює ретельно. Вона хоче дати справжню культуру на цукроварницьку сцену. І тому акторський склад драмгуртка цілком поновлено. Добір прекрасний. Беруть участь техніки, хемики, агрономи. Навіть Ізяслав Вартоломейович і Методій Лук'янович запропонували свої послуги. Як виявляється, ролі було розподілено на одному із зібрань теперішнього драмгуртка ще ранньої осені, коли на шляхах від плантацій до цукроварні рипіли вози, а над довгими валками буряковозів здіймалися сірі стовпи пилюги.

Роллю Добчинського має грати Ізяслав Вартоломейович. Бобчинського—Вова Миронович. Хлестакова, за пропозицією Адели, узявся грати Сизий. Що правда, між ним та Ізяславом Вартоломейовичем на ґрунті розподілу ролей ще з осені виникла велика сварка, що точилася місяців зо три. І той, і другий хотіли грати роллю Городничого. Згоди не було дійдено. Тому компроміс: Городничого гратиме Карловський.

— Йому ця ролля до лиця,—проказала Гандзя Вячеславівна, коли було визначено місце Карловського в „Ревізорі“.

Треба ще додати, що Гандзі Вячеславівні припала до душі ролля Марії Антоновни.

— Її ніхто так не гратиме, як я,—казала вона.—Я обов'язково візьму цю роллю для себе.

Але під кінець читки п'єси почала вередувати:

— Пхе!..—Не подобається!... Я згодна грати, але тільки роллю Анни Андріївни. Інакше, ні!..

Ніхто не сперечався.

Таким чином, ролля Марії Антоновни, як і треба було гадати, перейшла до Адели...

І хай це тебе, мій далекий друже, не здивує. Людей талановитих у нас обмалъ. Адже не дарма Адель ставить це питання одверто. Вона каже:

— З куховарками й кочегарами ніякої культури не може бути!

І з цим її твердженням новий драмгурток цілком погодився.

А Ізяслав Вартоломейович навіть прикладами підкреслив теорію своєї, як він каже, дуже розумної доньки. Ось клаптик промови, що він її виголосив на зборах гуртка.

— Шановні гуртів'яни! На винахідників тепер мода... І от, наш слюсар, Павло Горобець, знаєте, отой Горобець, що завжди ходить замурзаний: місяцями, мабуть, не миється, приходить одного разу до мене й каже—товаришу... чуєте? Не—Ізяславе Вартоломейовичу, а—товаришу директоре! Я, каже, винайшов електричного плуга, і показує мені малюнки. Ви ж розумієте, яке це нахабство? Яке це хамство? Людина ледви розписатися вміє й раптом, малюнки! Винахідник! По вашому, що я мав цяпкаться з цим хамом? Розглядати малюнки? Витрачати на все це дорогий мені час?—Я йому просто відповів:—Нічого, кажу, робочий чоловік путнього не винайде, бо ось ми, кажу, освічені люди, інженери, і то нічого винайти не можемо, а то ви...

„Нові часи—нові люди“—пригадую я й досі оце немудру, але глибоко правдиву приказку, коли йду двором і вдивляюся в голий похмурий парк, посеред якого на галявині стоїть самотньо зелений флігель.

Парк...

А за парком, ген, степи, вкриті снігами. Там бушують хуртовина й сніговії. Навколо спокій.

Цукроварня давно вже припинила виробництво й стоїть мов кам'яниця. Всюди порожнеча. Лише вечорами крізь вікна зеленого флігеля виривається затижне, переличасте:

„Дні за днями катяться“...

Легідному й ніжному голосі Адели акомпанує п'яніно, клавішами якого бігають прудкі пальці Вови Мироновича.

А ще інколи з флігелею вирветься дзвінкий сміх, викотиться на галлявину, там його підхопить вітер, понесе в гушавину парку й розтрусить по снігах.

Дні.

Вечори.

Ночі.

Тиждні біжать.

Над цукроварнею звисає густий, смертний спокій.

IX.

Текло життя нудно, одноманітно.

І раптом одного морозного ранку цукроварнею опанувало напружене вичікування. Двором засновигали людські фігури, спинали одна одну, розмовляли пошепки, таємничо, і все ж ніхто добре не знав, за ким, власне, так спішно лагодяться коні й сани-козирьок до округового центру. Дехто робив припущення, що має приїхати „хтось“.

Але це припущення спростовувалося, бо на касарні не мали підлог не скребали луток. На птахарні не кричали ні кури, ні гуси, ні індички. По хлівах не кувікали підсвинки, а, навпаки, зарившись глибоко в барліг, спокійнісінько дрімали, поснідавши.

В крамниці мисцєвого робкоопу на полицях стояло стільки ж пляшок „гіркої“, як і вчора.

Отже, за ким послано коней, нікому не було відомо. І тому ввесь ранок і день у конторі минули в найгарячішій дискусії на тему „хто приїде“.

Карловський і головбух Чернов, треба сказати, мають великий нахил до всякої гри. Вони й тепер не витримали. Забилися на три пляшки горілки. Чернов настоював, що коні послано за черговим родичем Ізяслава Вартоломейовича, або ж Сизого. А Карловський доводив, що на цукроварню неодмінно має прибути летюча ревізія.

Один лише Вова Миронович з виглядом всєзнайки гордо похажав конторою з кімнати в кімнату, насвистував маловідомого куплета з „Яблучка“ і розмакував буковою палицею. А коли він заходив до директорського кабінету, щоб на самоті від трудів великих відпочити в м'якому директорському кріслі, до нього крадькома залітав Чернов і тихенько, тихенько благав:

— Вово Мироновичу, ви, здається, знаєте—хто має приїхати. Скажіть...

— Не могу! Не могу... Приїде дуже важна особа, і про її приїзд завчасно ніхто не повинен знати.

Тоді Чернов опускав голову, виходив з кабінету, сідав у своє крісло й тихо, щоб ніхто не чув, бубонів про себе:—Ну, й дурень же я старий... Програв три пляшки... Ех, краще пішов би та купив собі, от і було б що випити сьогодні... Тьфу, дурень старий...

Карловський і собі, коли бачив, що біля дверей кабінету нікого нема, пробирався туди і, кланяючись, ніби між иншим, запитував:

— Ви теж, мабуть, не знаєте, хто має приїхати?

Вова Мирович хитро мружив очі:

— Ні..

— А я знаю.

— Скажіть.

— Е-е-е. Не скажу. Хіба не здогадується? Ось подумайте, скажіть, а я вам скажу—так чи ні.

— Не знаю.

— А ще хвалитеся, що все знаєте. Навіть я, і то більше знаю секретів,—роблено дорікав Карловський Вові. А той хитро мружив очі, крутив головою.

Над вечір, на тлі білого степу випливла пароконка. З усіх кінців цукроварницького двору сипнули до брами люди.

Згодом чорні лаковані санки пронеслися крізь натовп у двір.

Зняті кашкети, шапки й похилені для поклону голови застигли в повітрі. Невідомо ким кинуте „добровечір“ соромливо вдарилося об паркан, впало, примерзло до землі. А коні майнули хвостами і зникли в парку біля зеленого флігеля.

Зняковільний натовп розходився, гуртками й по-одинокі, сумуючи...

І вже тоді, як біля брами нікого не було, промміліціонер Чорновус, запаливши чергову люльку і тупцюючи по снігу, мимрив:

— Д-а-а-а... Гості не важні... Собачата до полювання та й ті з породи бульдогів... Не важні гості. Тьфу! подохли б йому. Народ тільки збаламутили...

І знову навкруги зробилося тихо, тихо. Лише в степах бушували завірюхи, та Ізяслав Вартоломейович цілими днями сердився, муштруючи собак. Плекав він їх ніби дітей. Всю увагу, всі свої найкращі почування віддавав їм, і тільки їм.

На місце муштри до нього часто приходив Сизий. Він теж дуже любив породистих собак. Ізяслав Вартоломейович що-разу хвалився йому:

— Незабаром, Методіє Лук'яновичу, полювати поїдемо. Собачата вже того... годящі!

— Поїдемо, поїдемо, Ізяславе Вартоломейовичу...

Х.

Ця подія трапилася за таких обставин. Ранком Ізяслава Вартоломейовича було покликано до контори. А привезені бульдоги, порушивши всяке виховання, зникли з зеленого флігеля, лишивши тільки тепле пахуче місце.

— Де ділися? Хто бачив?—бігаючи двором, допитувався у всіх, кого тільки стрічав, Ізяслав Вартоломейович. Але відповіді ніхто не давав, і директор знову продовжував бігати, мов ошпарений. Так бігаючи, він наткнувся на промміліціонера Чорновуса:

— Де мої собаки?

— Не можу знати, товаришу директоре.

— Що? Як то так—не можу знати?.. А за що я тобі гроші плачу? Га? За що? За що їси мій хліб?

— Я... я... товаришу...

— Товаришу! Ти тут, товаришу, а собак устерегти й не вмієш? Хамйо!—і він, замахнувшись що є сили палицею, вдарив нею об землю так, що навіть напису „Ялта“ на ній не лишилося.

Чорновус стояв і тримтів. А директор, виголосивши ще раз:—Хамйо!—побіг до контори.

І задзвонили там телефони. Маєтки цукроварницькі, що спали далеко в степах, притрушені снігами й окутані спокоєм, було оголошено на стані облоги. Наказано негайно приготувати коней і коли буде подано команду, вирушити в стеги.

За хвилину подвір'ям цукроварні засновигали, забігали хемики, конторники, техніки, агрономи. Всі були напружені, збентежені. По їхніх обличчях видно було, що вони добре розуміють усю серйозність моменту.

Вова Миронович порядкував на конюшні. Його тоненький голос верещав:

— Теліпайло! Теліпайло, чорт тебе взяв би! Негайно виводь вороних. Давай Машку! Зорку! Чемберлена! Осу! Муху! Ну?..

Конюх метушився. Виводив коней, їх тут наспіх сідали, вскакували в сідала й скільки сили мчали до контори. А там у чорному лаковому козирку, запряженому парою, сидів знервований Ізяслав Вартоломейович.

І коли все було готове, коли попереду саней вилаштувався загін у півсотні вершників, директор подав команду:

— Ну, гайда! Ідемо на шлях, що на округу...

Рушили вершники, пароконка рвонула, і, промчавши двором, зникла в степах.

Вова Миронович з контори давав розпорядження телефоном на маєтки, і звітти теж один за одним вилітали неорганізовані загони вершників.

Через півгодини в степах, що лежать спокійно, огортаючи з усіх боків нашу цукроварню, появилася кіннота на зразок військової. Летіла вона шляхами й стежками в усі кінці. Кожному в грудях билося серце, в роті було солодко, а в мізку вертілася принадна думка:

— Мені б першому впіймати їх... О, тоді честь і слава. До самої смерті не був би звільнений за скороченням штату, і заробіток підвищили б... Ех, упіймати б...

І мчали далі. Мчали, аж земля гула, та з під копит стовбами здіймався сніг.

Прохожі й проїзді стовпіли, жахалися. В нерозумінні знизували плечима, перепитували один одного:

— Хто втік?

— Кажете, маневри?..

— Що? Наступ? Війна?

— Ой, лишенько... Ой, горенько наше,—шептала якась стара бабуса. Вона поверталася з базару. Христилася:—Спаси, господи, й сохрани... Ой, лишенько...

А вершники мчали, гікали, ньокали.

* * *

І ніколи, і ніякий Цезар не в'їздив так після найблискупіших перемог у Рим, як в'їздив пізно ввечері Ізяслав Вартоломейович на подвір'я цукроварні.

На брамі йому кланялися голови, руки, білими хусточками, кашкетами махали. А Вова Миронович жалкував, що така врочистість і жодного прапора.

Біля контори, коли сани спинилися, Ізяслава Вартоломейовича здорив Сизий:

— Ваш героїзм,—казав він,—можна дорівняти героїзмові Наполеона!

— Де там...

— Ні, ні... Це не комплімент. Я кажу цілком серйозно. На випадок війни ви будете найкращий командир! Нам такі люди, як ви, дуже й дуже потрібні!

Директор кланявся, дякував і міцно тискав адміністраторові руку. Лише одна Адель стояла віддалік контори й, оглядаючи цю картину, ехидно всміхалася.

XI.

Нас було запрошено до кабінету адміністратора.

Ні я, ні Михайло не вдавалися в здогадки, бо знали добре, що це запрошення викликане появою в газеті чергової кореспонденції, а тому, не вагаючися, ми пішли.

Зустрів нас Ізяслав Вартоломейович. Брови його були насуплені, але на лиці лежали зморшки, що з'являються тільки в хвилини найвищої радості.

— Сідайте,—показав він офіційним жестом на стільці, що стояли біля вікна.

І от ми сидимо, чекаємо. Часто палимо цигарки й дивимось через вікно в степову даль, що, одірвавшись од контори, біжить, переплигує паркан, повз парк, кудись за обрії.

Подвір'ям блукає сірий день, а з півночі дме колючий вітер. Небом плывуть густі волохаті хмари. Це визначає, що не пізніше, як надвечір здійсниться завірюха, в степах закурять сніги, завие парк голими вітами берез і ридатиме, ридатиме...

Мені чомусь з думки не спадає Адель. Але чому вона, а не хтось інший?

Чим я їй зобов'язаний?

— Не муч... аскете...—шептала вона молитовно вчора, зустрівши мене недалеко парку.

Ну, чим я їй зобов'язаний?

— Не муч,—благала, і зводила очі, руки догори.

— Що з вами, Аделью? Ви хвора?—хотів я довідатись.

— Дурень! Хами!—І втекла.

Тепер, як і вчора, я не розумію. Невже мені не збагнути? І я думаю, може й справді моє ество повне аскетизму? Але ж: весна... парк... альтанка...

До того ж Сизий... Він тепер її чоловік. Здоровий, сильний. І потім: він же Сизий, а я тільки завклубу, начальник такої невинної установи.

— Розумію... Розумію... Для вас я аристократка! Міщанка!.. І ще чорт його знає що... Але ви забуваєте, що я людина, жива,—докоряє мені Адель що-ранку, коли заходить до клубу, щоб повідомити, як іде підготовка „Ревізора“.

— А-а-а... вони вже тут. Ну, і Методій Лук'янович мають зараз прибути,—влетівши до кабінету, повідомив Ізяслава Вартоломейовича Вова.

А ми дивилися за вікно в степи, де, наче похмуре море, стояв сірий день і віяв північий колючий вітер.

* * *

Пройшовшись кілька разів кабінетом, Сизий врешті підійшов до вікна і вперся своїми червоними очима в наші обличчя. Легенький посміх. Забіліли зуби. Заклавши руки за спину, він нервово, шелестів газетою.

— Ну, що ж хлопці, знову пишемо?..

Михайло одірвався од вікна і, аміраючи постать Сизого поглядом карих лагідних очей, спокійно запитав:

— В якій справі ти нас викликав?

— В якій? Ти не знаєш, у якій?—І Сизий тримтячими пальцями розгорнув газету.—А де що? Що це, я питаю? Знову пишемо?..

— Ото... Я теж читав. Тут пишуть, що ти, об'єднавшись зі спекулянтами Драчем й Лейкиним, заробили, а простіше вкрали сто тисяч цукрованичьких,—спокійно й тихо пояснив Михайло.

— Це я вкрав? Значить, я вор?!

— Авже ж не я...

Очі Сизому позеленішали. Руки тримтіли, ніби в пропасниці. На носі виросла велика синя гуля.

— Чули?—звертаючись у бік Ізяслава Вартоломейовича та Вови Мироновича, запитав Сизий. Шибки вікон легенько задзвиніли, а кімната налісилася густим гулом.—Чули?.. І ви, Ізяславе Вартоломейовичу, і ви, Вово Мироновичу, будете в мене за свідків... Чули?.. Він, цей паршивець, кочегар, мене, призначеного на адміністратора волею партії і Цукротресту, компрометує! Він мене перед вами, позапартійними людьми, назвав злодієм?! Чули?..

— Так, Методіє Лук'яновичу, чули,—проказав пискливим голосом, Вова Миронович.

Сизий лютував. Кусав нижню товсту губу, бігав од дверей до столу, кричав:

— Побачимо, хто злодій! У Бупр'і ти в мене паритимешся!.. Я злодій?! Чули? Я злодій?!

І знову бігав кабінетом, а потім спинився біля столу.

— Вово Мироновичу!

— Слухаю, Методіє Лук'яновичу...

— Пишіть:

ТЕЛЕГРАМА

філії Цукротресту

На цукроварні бунт Крапка Чекаю Ваших розпоряджень крапка, негайно виїздить крапка
Ваш Методій Лук'янович Сизий крапка

— На пошту, Методіє Лук'яновичу?

— Так! І негайно!

Вова Миронович, навшпиньках пройшовши поза столами, миттю зник. Ми пішли теж. А наваздогін нам з розчинених дверей летіло:

— Ми вас, товаришу кочегаре... Побачимо—хто злодій!..

XII.

Над селищем повисла синя морозна ніч. Уже пізно, і Михайло спить. А я лежу на ліжкові; мрію. Не добре бути мрійником. Завжди працюю мозок, голова болить. Але я мрію. За вікнами тиша. Вулицею йде людина, бо чути її кроки. І чути, як сніг під ногами: рип, рип. Раптом легенький стук у шибку. Я поволеньки підводжуся з ліжка.

— Хто там?—І напружено слухаю.

— Я, Максим...

Впізнаю. Дійсно, це голос сторожа контори, діда Максима. Але що трапилось? Підходжу до вікна, напружено розглядаю.

— Вас просять вийти...

— Хто й чого?..

Максим показує палицею за ріг хати, і звідти виходить закутана в чорне жіноча постать, їде вона швидкими кроками до вікна, одкидає

з голови платок і дивиться, мов благає Адель... Що трапилося? В якій справі вона до мене такої пізньої ночі?

Одриваюся од вікна, похапцем зодягаюся, і так само похапцем одчиняю двері. З порога на мої плечі хилиється її голова.

— Що трапилося, Аделью?

... Плаче. Гарячі сльози капають на мої плечі, котяться по пальті, і від морозу вмиг замерзають білими блискучими смугами льоду.

— Ледви втекла... Більше не можу... Порадьте...

Я беру її за руку й веду до своєї кімнати. Сідаємо на ліжко. Холодно. Михайло міцно спить.

— Все ж, я не розумію... що трапилося?

Адель хвилину мовчить, опустивши додолу очі. А за вікном мороз. Синій мороз і тиша. Мовчання. А потім вона зводить очі повні сліз, каже:

— Більше не можу. Замучив мене Сизий... А сьогодні, повернувшись з полювання п'яним, побив... Бачите.—Показує пальцем на велику синю пляму біля вуха. З під її чорних вій на мої коліна капають гарячі сльози.

— Я завтра від'їзду... Годі... Не можу більше...

І коли вже за вікном горів передранковими відблисками сніг, ми сиділи на ліжкові мовчазні. Було тепло й солодко. Жилами мого тіла шалено курсувала кров. Пахло соком весняних берез і диким виноградом.

— Ви мене не розумієте, аскете. Але ви чулий, теплий.—І вона трошки всміхається. Очі горять од жаги й сліз.—Ви теплий, мій милий аскете,—руки її падають на мої плечі, ловлять шию, а маленькі тугі губи шукають моїх...

— Мене вже завтра тут не буде... Поїду... На завжди поїду...

— І добре зробите, Аделью,—погоджуюся я.

— А вас це й трішки не хвилює?.. Кам'яний ви!

— Справа не в тому...

Тоді Адель ще щільніше пригорнулася до мене. А Михайло спить. В кімнаті холодно. Тиша...

* * *

Прокинувся я тоді, коли передобіднє зимове сонце вже грало промінням на південному замерзалому вікні, розливаючи кімнатою фіялковий атрамент. І все здалося ніби сон. Невже сон?.. Невже галюцинація?.. Але ж я почуваву ще й досі теплінь її гарячих губ на своєму лиці. Так, так... Оглядаюся. Її нема. Схоплююся з ліжка, ще раз оглядаюся: Михайла теж нема.

На маленькому столику, що стоїть поруч мого ліжка, лежить маленький папірець. Руки мені тримтять. Беру його, читаю:

„Я пішов до клубу. Там є якась новина.

Михайло“.

— Щось не так. Де ж вона? Пішла, щоб я й не чув? Оригінально! Навіть трохи авантюро...

Мені до серця припливає гнів. Мну папірця у руці, і так хочеться дивитися на нього... Дивлюсь, а з кінчика другого боку слово: „Аскете“, і „!“

Знову затримтіли руки. Розгортаю:

„Аскетел

Дякую за квартиру. Так тепло було... Не думайте нічого недоброго про мене. Може колись ще зустрінемося.

Прощайте, любий, милий аскетел

Адель“.

— Т-а-к. М-о-ж-е к-о-л-и-с-ь ще зустрін-емос-я. Т-а-к... Оригінально! Навіть авантюрно.

В кімнаті було холодно, а в грудях болюче, болюче.

* * *

За брамою мене стрів Михайло. Вигляд йому був трохи непевний і трохи збентежений.

— А я хотів до тебе йти,—схвилювано проговорив він.

— Знову якась okazія...

— Ні... Але й особливого нічого.

— А все ж таки!

Михайло захвилювався:

— Прокурор прийхав... і партслідчий...

— Нарешті таки!

— Але пізно...

— Чому пізно!

— Сизий зник.

— Як зник? Куди?!

— Цю ніч... Вчора ввечері його було повідомлено з округи, що виїхала комісія... От він і зник...

— І тільки Сизий?

— Адель теж...

— Т-а-а-а-к. Ну, що ж... Справа ясна...

XIII.

Проходять дні за днями, кудись у безвість. І сонце з дня на день підкочується на небі все вище й вище. А над цукроварнею звисає блакитний спокій. Тихо. З півдня повівають теплі вітри. Парк нашорощується, і пахне березовим соком.

Там на галявині стоїть самотньо, одірвавшись од селища, зелений флігель. Біля нього альтанка, вкрита диким виноградом.

Пахне солодким березовим соком...

Життя тече спокійно, розміряно. В зеленому флігелі тепер тихо, порожньо. Ізяслава Вартоломейовича теж нема на цукроварні. Лише інколи Вова Мионович, прокрадаючись парком, щоб ніхто не бачив, підходить до зеленого флігеля, схиляє голову й довго молитовно стоїть у глибокій задумі.

Тепер ми чекаємо на нового адміністратора. Михайло знову за кочегара й режисера...

„Отже, мій далекий, столичний друже. Як собі хочеш, а я все таки буду доводити... Буду кожному, кого стріну, доводити..."

А поки що, всього кращого. Тисну міцно твою руку"...

* * *

Я одриваю очі від листа. За вікном уже не чути гуркоту трамваїв, тільки брязкають лопати та кашляють двірники.

Скоро світанок. Але:

Що я відповім?... Що я напишу своєму далекому невідомому другові?

Скоро світанок...

м. Харків, 1927 рік.